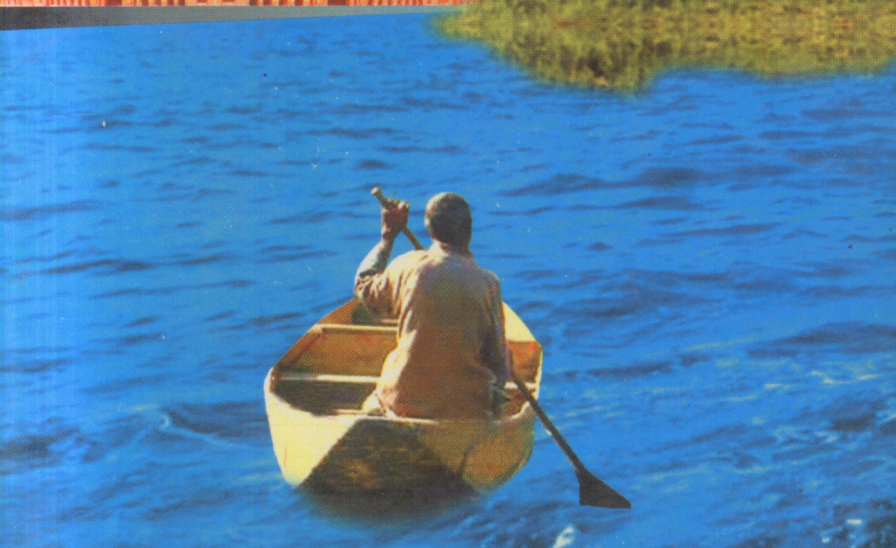
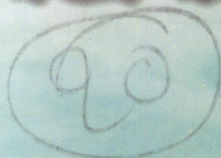

સફર: માનવથી મહામાનવની

પ. પૂ. ગચ્છાધિપતિ આ.
શ્રીવિજયજયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.

સફર :

માનવથી મહામાનવની

✽ લેખક ✽

પ.પૂ. યુવામાનસમર્મજ્ઞ સકલસંઘહિતચિંતક આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજયભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટાલંકાર
ગીતાર્થ શિરોમણિ સુવિશાલ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવેશ
શ્રીમદ્વિજય જયઘોષસૂરીશ્વરજી મ.સા.

◆ સંપાદક ◆

પ.પૂ. મુનિવરશ્રી સત્યકાંતવિજયજી મ.સા.

✽ પ્રકાશક ✽

શ્રી દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, મફલીપુર ચાર રસ્તા,

ધોળકા - ૩૮૭૮૧૦

વિ.સં. ૨૦૫૭

વી.સં. ૨૫૨૭

મૂલ્ય : રૂ. ૩૦.૦૦

મળ્યો અમને લાભ

સ્વ. શ્રીમતી નીશા નરેશભાઈ ઝવેરી
સેલમ (તામિલનાડુ)

પ્રાપ્તિ સ્થાન :

દિવ્યદર્શન ટ્રસ્ટ

૩૯, કલિકુંડ સોસાયટી, મફલીપુર ચાર રસ્તા,
ધોળકા - ૩૮૭ ૮૧૦

***

લાલભાઈ ત્રિકમલાલ

૪૫૬/અ, શાંતિનાથની પોળ, હાજા પટેલની પોળમાં,
અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૦૧.

***

અરવિંદભાઈ જે. શાહ

૮૯, શેખ મેમણ સ્ટ્રીટ, બીજે માળે, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨.

મુદ્રક : રાજુલ આર્ટ્સ, ઘાટકોપર, મુંબઈ.

ફોન : ૫૧૪ ૯૮૬૩, ૫૧૧ ૦૦૫૬

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ :

શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુ-જયઘોષસૂરિ-સૂર્યકાંતવિજયગુરુભ્યો નમઃ :

થોભો....વાંચો...

દુનિયાના કોઈ પણ ધર્મે માનવ બનવું, મનુષ્ય થવું તેને અતિ મહત્ત્વની બાબત ગણી છે. ઘણા પુણ્ય કે બહુ ભાગ્યની નિશાની બતાવી છે.

'મળુઆ ! તુમમેવ સચ્ચં'

માનવ ! તું જ સત્ય છે, સાચો છે. બાકીનું બધું ભ્રામક- વિપરીત છે.

કારણ આ ભવ એક જંકશન-સ્ટેશન છે. અહીંથી બધે જઈ શકાય છે, પહોંચાય છે. જોકે ક્યાં જવું તે પોતાની ઉપર છે. ઇચ્છિત સ્થળે પહોંચવું કે જ્યાં ત્યાં અટવાયા કરવું તે સ્વની ઇચ્છા અને પ્રવૃત્તિને અવલંબિત છે. ક્યાંની મુસાફરી આદરવી તે જાતે નક્કી કરવાનું હોય છે.

વ્યવહારમાં એમ દેખાય છે કે સફરમાં નીકળેલ વ્યક્તિ પોતાના ગંતવ્ય સ્થાને કેમ જલ્દી પહોંચાય તેવી તમન્ના રાખતો હોય છે અને પ્રવૃત્તિ પણ તેવી જ કરતો હોય છે. પરંતુ જીવનમાં સંસારની સફરમાં કંઈ જુદુ-ઉલ્ટું જ જોવા મળે છે. તેને મુકામે પહોંચવાની ઉતાવળ નથી હોતી. તેને મંઝિલની નહીં પણ માર્ગની મમતા વળગી જતી હોય છે.

કંઈક કરી લેવાની, બની જવાની દુર્લભ તક જેવા આ અવતારને પામ્યા પછી પણ હામ, જોમ કે પુરુષાર્થનો અભાવ વર્તતો હોય છે આ જોઈને પેલી કડીઓ યાદ આવી જાય...

જો

{ 'વર્ષોને તો વહી જવાની ટેવ પડી,
અમને તો બસ રહી જવાની ટેવ નડી.'

બીજી પંક્તિમાં રહેલ 'નડી' શબ્દ ઘણું બધું કહી જાય છે. જીવનના અંત સમયે આવા અફસોસના ભોગ ન બનવું પડે માટે અત્યારથી જ કંઈક કરવું પડશે. માનવમાંથી મહામાનવ બનવાના આ સોનેરી અવસરને ઝડપી

લેવામાં જ સાર છે. મહામાનવ બનવાના ત્યાં સુધી પહોંચવાના અનેક ઉપાયો-માર્ગો પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવ ગચ્છાધિપતિ આ. શ્રીવિજયજયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજએ પ્રવચન, વાચના કે લેખન દ્વારા જે બતાવ્યા તેને અહીં સંગૃહીત કરવામાં આવ્યા છે.

* રસ્તામાં બોર્ડ પર વાંચવા મળતાં ઉભા રહો, જુવો અને જાવ ના સૂચનને વ્યવહાર અને આધ્યાત્મિક સંબંધમાં લગાવીએ તો ઉભા રહો=ઉપશમ, જુવો=વિવેક અને જાવ=સંવર કહેવાય.

* વ્યવહારમાં સૌમ્યતા અને ચિત્તમાં સમતા રાખો.

* આલોચના જેમ દોષની કરવાની છે તેમ કાર્યની પણ કરવાની.

* જે ધર્મપ્રવૃત્તિ દ્વારા આત્મામાં મૈત્ર્યાદિ શુભભાવો, ગુણો આવે તે બધો જ ધર્મપુરુષાર્થ છે અને આ જ વૃદ્ધિ પામતા શુભભાવ દ્વારા આત્મા આગળ વધીને સ્વરૂપમાં ઠરતો જાય તે બધો મોક્ષપુરુષાર્થ છે.

* લકવો થતા પરમાત્માની પૂજા કરવા ન જઈ શકાય પરંતુ પથારીમાં રહ્યા શત્રુંજયની ભાવયાત્રા કરતા કોઈ રોકી શકતું નથી.

* નજીકની ઉપેક્ષા કરીને દૂરવાળાની કરાતી સેવા-ભક્તિ વાસ્તવિક હોતી નથી.

* બિમારની સેવા કરવાના સમયે જો પોતાની આરાધના મુખ્ય કરે તો પણ કર્મબંધ.

* જે ઘરેડ પ્રમાણે ચાલે, ગૌણ-મુખ્યપણું ન કરે, ન માને તે જયણા વિનાના કહેવાય.

આવા અનેક નિરૂપણો પુસ્તકના પાને પાને આલેખાયેલા છે. કોઈ એક પણ પકડાયેલો (ગ્રહણ કરેલો) માર્ગ અચૂક સામે પહોંચાડશે જ એવી દૃઢ આશા છે.

પુસ્તક કાર્યમાં સહાયક બનનાર મુનિરાજ શ્રી સંયમબોધિ વિ.મ. ને યાદ કરીને વાંચકવર્ગને પુસ્તક વાંચવાની-વાગોળવાની ભલામણ સાથે વિરમું છું.

કા. સુ. ૧૫

સત્યકાંત વિ.

ઉભા રહો, જીવો અને જાવ

રસ્તા ઉપર ઘણી જગ્યાએ લગાડેલા બોર્ડ પર એક વાક્ય વાંચવા મળતું હોય છે.

“ઉભા રહો, જીવો અને જાવ”

સાત રસ્તા, ચાર કે ત્રણ રસ્તાના મિલન ઠેકાણો કે ટ્રાફિકવાળા સ્થળે ઉપરનું સેન્ટન્સ લખાયેલું હોય છે. કારણ તે વાહન ચાલકને-પગે ચાલનારને સાવધાન કરે છે. રસ્તા પર માણસ આડેઘડ ડ્રાઇવિંગ કરે યા ગમે તેમ ચાલે તો અકસ્માતનો ભોગ બન્યા વગર ન રહે. રસ્તો કોસ કરતા, સામે જતા કે આગળ વધતા પહેલા ઉભા રહો, આજુબાજુ જીવો=નજર ફેરવો અને પછી જાવ=આગળ વધો. આ ત્રણ વાતને જે આચરે છે, તે મુજબ જે ચાલે છે તે ઇચ્છિત સ્થળે હેમખેમ પહોંચી શકે છે. કોઈ નુકશાન, જાનહાની કે અકસ્માત થતા નથી.

આ જ વાક્યને સાધકે-ધર્મી આત્માએ આગળ વધતા પહેલા નજર સામે રાખવાનું છે. પરમાત્મા પણ આપણને સાધનાપથ પર ચાલતા સાવચેત કરે છે, ત્રણ સૂત્રો આપે છે.

૧) ઉભા રહો - વિષય-કષાયની આંધિને, અજ્ઞાન, મોહ વગેરેથી ઉત્પન્ન થતા જીવના આવેગ-આવેશને રોકો, એની મોહોદયજન્ય, અજ્ઞાનજન્ય, કષાયજન્ય ગતિ રોકો. તમે સ્વસ્થ-શાંત-સ્વભાવસ્થ

- અપરાધીન બનો.

૨) એ રોક્યા બાદ જીવોની ગતિ તપાસો, પુદ્ગલોની ગતિ તપાસો જેથી તમે એનાથી અથડાવ નહિં, એ તમારાથી અથડાય નહિં. અર્થાત્ સામો અણસમજી હોય તો તેને સમજાવવામાં અથડામણ જ થાય. સામો અવિનયી હોય તો પણ ન સમજે. સામો પાત્રતાવાળો કે પાત્રતા વિનાનો છે, ગરજવાન કે બેફિકર છે, તેનું ધ્યેય શું છે ? તેની લાઇન કઈ છે આ બધું નક્કી કરવું પડે. એ જ રીતે પુદ્ગલની પણ પદ્ધતિ - ચાલ - સ્વભાવ નક્કી કરવા પડે અર્થાત્ જાણવા પડે.

એ પછી પોતાની ગતિ - અવસ્થા - કાર્યશક્તિ - દિશા નક્કી કરવી જોઈએ. આ બંને (અન્યની તથા પોતાની ગતિ) ઉચિત હોય તો વ્યવસ્થિત કાર્ય થાય અને અનુચિત હોય તો અથડામણ થાય. આ બધું જોવાનું કામ પહેલા કરવું પડે અને તે ઉભા રહ્યા પહેલા ન થાય. બીજાની ગતિ તીવ્ર હોય તો આપણે ઉભા રહેવું પડે, ધીમા પડવું પડે. તેની ગતિ મંદ હોય તો આગળ નીકળી જવાય. તે વળતો હોય તો જગ્યા આપવી પડે, જુદી દિશામાં વળે તો વાંધો નથી હોતો. આમ બીજા જીવનો વ્યવહાર જોવો. એ રીતે પુદ્ગલનો પણ વ્યવહાર = નવું-જૂનું, સમર્થ - અસમર્થ બધું શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાનથી જોતા રહેવું જોઈએ. કઈ ભૂમિકામાં, કઈ અવસ્થામાં, ક્યાં, ક્યારે, શું કરાય - શું ન કરાય આ બધું જોતા રહેવું પડે.

ઉભા રહેવું તે ઉપશમ છે, આવેગ - આવેશની ગતિ રોકવી તે ઉપશમ છે.

જોવું એટલે કે વિચારવું - યોગ્ય વિભાજન કરવું તેનું નામ વિવેક.

૩) આ પછી કઇ લાઇન છોડવી, કોનો વ્યવહાર છોડવો, કેટલો છોડવો, શું આચરવું, કેટલું આચરવું, કેવી રીતે આચરવું આ બધો નિવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ વ્યવહાર તે, જાવ શબ્દથી લેવાનો છે તે સંવર કહેવાય.

આમાં અનુચિત-નુકસાનકારકની જે નિવૃત્તિ તે આશ્રવ-ત્યાગરૂપ સંવર છે અને ઉચિત-લાભકારી-આવશ્યક-રક્ષક કર્તવ્યોમાં જે પ્રવૃત્તિ તે ધર્મ-આચરણરૂપ સંવર છે અર્થાત્ વિવેક પછીની યોગ્યપ્રવૃત્તિ અને અયોગ્યનિવૃત્તિ તે બન્ને સંવર છે. આ બન્ને 'જાવ - ચાલો' એનાથી સૂચિત થાય છે.

જેમ ભૌતિક ક્ષેત્રે સર્વત્ર આ ત્રણની જરૂર પડે છે તેમ અધ્યાત્મ ક્ષેત્રે અધ્યવસાય અને પરિણતિમાં પહેલા ઊભા રહેવું, પછી જોવું અને ત્યાર બાદ યોગ્ય રીતે આગળ વધવું આ જરૂરી છે. આ ત્રણોને આત્મપરિણતિને અનુલક્ષીને ઉપશમ, વિવેક અને સંવર શબ્દથી શાસ્ત્રમાં બતાવેલ છે.

ઉપશમ આવે એટલે આંધિ - દોડધામ - આવેગ બંધ થાય અને જીવ વિચારમાં સ્વસ્થ - શાંત બને. તેને વ્યવહારમાં ઊભા રહો કહેવાય છે. સ્વસ્થ અને શાંત બનેલ જીવ યોગ્ય - અયોગ્ય, ગ્રાહ્ય - અગ્રાહ્ય, ઉચિત - અનુચિત, કર્તવ્ય - અકર્તવ્યના ભેદથી જે વિચાર કરવો જોઇએ તે કરી શકે છે. આ વિચારશક્તિ અને વિચારજન્ય કાર્ય તે વિવેક શબ્દથી બતાવાય છે. તેને જ જીવો એ શબ્દથી વ્યવહારમાં સૂચવાય છે.

તે પછી જવું હોય તો જાવ, ધીમા-ઝટ ચાલો, વળો - પાછા પડો, ઊભા રહો - આગળ જાવ વગેરે જવાની અને બીજાને જવા દેવાની અનેક પ્રક્રિયામાં કાળજી રાખી વર્તવું તેનું નામ સંવર છે.

ઊભા રહેવા માટે પણ અમુક નિયમનો છે, દૃષ્ટિકોણો છે, કાળ પ્રમાણ છે તેમ જોવાની પણ રીતરસમ, પદ્ધતિ હોય છે અને જવા માટે પણ અનેક પ્રક્રિયા તરતમભાવે હોય છે. આ ત્રણ સમ્યક્ હોય તો કાર્ય થાય. આગળ ચાલતી ગાડી અચાનક ધીમી પડે કે ઊભી રહે તો Accident થાય માટે તેને લગતા નિયમનો, કાયદાઓ, મર્યાદાઓ જાણવા જોઈએ.

આ ત્રણે વ્યવહાર કર્મોદય, બીજા જીવોના વ્યવહાર અને પૌદ્ગલિક વ્યવહારથી આપણને ભૌતિક કે આધ્યાત્મિક નુકશાન-અથડામણ ન થાય તે માટે વૈચારિક જ્ઞાનની પ્રક્રિયા છે. માટે ઉપશમ વગેરે ત્રણે જ્ઞાનની - ઉપયોગની પરિણતિના વિષય છે. એમ ઊભા રહેવું, જોવું, જવું એ પણ જ્ઞાનપરિણતિના ઉપયોગરૂપ કાર્ય છે. ક્રિયા તેને આધીન હોય તો સાચી-સારી. બાકી તે ક્રિયા અસમ્યગ્ બની નાશક પણ બને છે. ટૂંકમાં

- ૧) પરભાવથી ઊભા રહો, પરભાવમાં તણાવ નહિં, મુંઝાવ નહિં.
- ૨) પરભાવને પરરૂપે જુવો - ઓળખો, સ્વભાવને સ્વરૂપે જુવો-જાણો.
- ૩) સ્વભાવ - સ્વગુણ - સ્વકર્તવ્યમાં - સ્વઆચારમાં જાવ-રમો.

પરભાવ - પરની પંચાત - પરની સંભાળમાંથી નિવૃત્ત થાવ, સાધન - ઔચિત્ય પૂરતું અપ્રધાનતાથી સંભાળો.

આ નિશ્ચય અને વ્યવહાર, આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક, ધાર્મિક અને સાંસારિક બધે લાગુ પડતી પ્રક્રિયા છે. તેનાથી બધે અસમાધિ, અસદ્વ્યવહાર, અરૂચિ આદિ ટાળી શકાય છે, ચિત્ત પ્રસન્ન - સ્વસ્થ રહે છે, આરાધનામાં શુભ ભાવો જાગી શકે છે અને સત્ત્વ ખીલતાં કર્મક્ષય થઈ મોક્ષ સુધી પહોંચી શકાય છે.

વજ્રએ વચન કઠોર

અનંતજ્ઞાની પરમાત્માની વાણીસ્વરૂપ ઝપ આગમોમાં જે સૌ પ્રથમ રહેલું છે તે આચારાંગ સૂત્રમાં પરમાત્મા જગતનું સ્વરૂપ દેખાડતા કહે છે કે આખો લોક-સંપૂર્ણ વિશ્વ આર્ત છે, પીડિત છે. દેવલોક હોય કે નરક, મનુષ્યલોક હોય કે તિર્યંચ બધા જ સંતપ્ત છે.

પરમાત્માનું આ વચન આજે પૂર્ણ સત્ય જેવું લાગી રહ્યું છે. દુનિયામાં સર્વત્ર અશાંતિ-અજંપાનું વાતાવરણ દેખાય છે. ઘરમાં કે બજારમાં, સ્વજન કે પરજનમાં, સંસારમાં કે ધર્મક્ષેત્રમાં કલેશ-ઝઘડાનું જ પ્રમાણ વધતું દેખાય છે. કોઈ પ્રસંગ કે પરિસ્થિતિ ઉભી થતાં આકુળ વ્યાકુળ બની જતાં હોઈએ છીએ, બીજાને જ દોષી ગણતા હોઈએ છીએ. પોતાની પણ થોડી કયાશ-ભૂલ છે તેવું માનવા આપણે તૈયાર હોતા નથી. સામેવાળાનું હૃદય તો એક આરિસા જેવું છે. આપણા વિચાર-વાણી-વર્તન જ તેમાં પ્રતિબિંબિત થતા હોય છે. જો આપણા હૃદયમાં ક્રોમળતા, વચનમાં મધુરતા અને વર્તનમાં વાત્સલ્ય હોય તો સામા તરફથી પણ એવું જ મળે.

સંસારના વ્યવહારોને સુંદર બનાવવા કે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવા પરસ્પર પ્રેમ-પ્રેરણા અને આલંબનની જરૂર પડતી હોય છે. તે માટે સામાના હૃદયમાં આપણા પ્રત્યે અને આપણા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે પ્રેમ-વાત્સલ્ય હોવું જરૂરી છે.

સૌ પ્રથમ તો આપણા હૃદયમાં પ્રેમ જોઈએ. આપણો બીજાની સાથેનો પ્રેમભર્યો સંબંધ આપણા માટે અને બીજા માટે લાભદાયક બને છે. વિપરીત સંબંધ નુકશાનકારી બની શકે છે. આપણે જો મીઠાશ રાખીએ તો સામો માણસ પણ મીઠાશ રાખે. લાગણીના સંબંધો જેના જીવનમાં નથી તેનું જીવન પશુ જેવું છે. જીવનમાં જો પ્રેમ-વાત્સલ્ય આવે તો આપણો બીજાના લાભ-નુકશાનને વિચારી શકીએ. બીજાને યોગ્ય-અયોગ્ય સમજાવીને આગળ વધારી શકીએ. સામી વ્યક્તિ આપણી સાચી-સારી પણ સલાહ જો ન માને, ન સ્વીકારે તો સમજવું કે આપણા સંબંધમાં-લાગણીમાં ખામી છે અને તેથી જ તેની જોડે રાખેલ સંબંધ લાભકારક નીવડ્યો નથી.

પશુ પણ આપણા તરફથી થતાં કડવા-મીઠા વ્યવહારને સમજતું હોય છે. તેની સાથે પણ જો મીઠો વ્યવહાર કરીએ તો તે આપણી વાત માનવા-સ્વીકારવા તૈયાર થાય છે. ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવે સિંહને જડબામાંથી પકડી કપડુ ફાડે તેમ ફાડી નાંખ્યો. સિંહની આંખમાં ક્રોધ અને દુઃખ જોઈ બાજુમાં ઉભેલા સારથિએ મીઠાશભર્યા વચને કહ્યું 'તું જેમ પશુઓમાં રાજા છે તો તને હણનાર પણ મનુષ્યોનો રાજા છે માટે અફસોસ કરીશ નહીં' આ વચનોએ સિંહના દિલમાં સારથિ પ્રત્યે પ્રેમ જાગ્યો અને તેના જ પ્રભાવે સારથિનો જીવ ગૌતમસ્વામી બન્યો અને સિંહના જીવ ખેડૂતને સમ્યક્ત્વ પમાડી શક્યો. આમ બીજા સાથેનો મીઠો વ્યવહાર આ ભવમાં અને ભવાંતરમાં લાભદાયક બને છે.

આપણે માત્ર જીવવાનું જ નથી. જીવીને કંઈક કરવાનું છે, મેળવવાનું છે. કંઈક નવું કરવા માટેનું સાધન જ્ઞાન-મીઠો વ્યવહાર છે. જ્યાં કડવો વ્યવહાર રાખીએ ત્યાં જ્ઞાન-રૂચિ-પ્રવૃત્તિ અને પ્રીતિ

બધું નાશ પામે છે.

જેના ઘરમાં કંકાશ હોય, સંપ-સભ્યતા-મીઠાશ-આનંદ ન હોય તે ઘરમાં ક્યારેય કોઈ વસ્તુની વૃદ્ધિ થતી નથી. બાપ દિકરાને પચ્ચીસ પૈસાના નુકશાનમાં કડવા શબ્દોથી ઠપકારે, ધમકાવે તો છોકરો કેટલા દિવસ દુકાનમાં આવે ? ઠપકાની જગ્યાએ જો તેને પ્રેમથી સમજાવવામાં આવે તો તરત દુકાને આવે, અર્થાત્ વ્યવહારમાં અને ચિત્તમાં સૌમ્યતા-સમતા જોઈએ. સમતાથી જે કામ થાય તે દંડથી ન થાય. સામ-દામ પછી દંડ આવે. જે પ્રેમથી-લાલચથી ન માને તે દંડને યોગ્ય છે.

જેની જીભમાં સરસ્વતીને બદલે ચંડીકાદેવીનો વાસ હોય તે બધે જ માર ખાય-હડધૂત થાય. જ્યાં સુધી પુણ્ય હોય ત્યાં લગી બધા સાથે રહે, આજ્ઞા માને. જ્યાં પુણ્ય પરવારે ત્યાં બધા તરફથી તિરસ્કાર મળે, બધા તેને છોડીને ચાલ્યા જાય, એકલો અટુલો પડે, ભવાંતરમાં પણ વચનશક્તિ-લબ્ધિ ન મળે. જ્યાં જાય ત્યાં ધિક્કાર-અવજ્ઞા-અનાદર જ થતા રહે, નિરાધારપણાની બુદ્ધિ મળે.

કોઈ પણ મહાપુરુષના જીવનમાં-વચનમાં-દ્રષ્ટિમાં તિરસ્કાર-ઋક્ષતા-અસભ્યતા હોય નહીં. પરમાત્મા દરેક જીવોનું ત્રણે કાળનું સ્વરૂપ જાણે છે છતાં દેશનામાં ક્યારેય કટુ-કર્કશ શબ્દ આવે નહીં.

જેના ઉપર પ્રેમ ન હોય તેના તરફથી આવતી પ્રતિકૂળતા-અગવડ આપણને ઉશ્કેરાટ કરાવે, જ્યારે આપણું દૃઢ્ય પ્રેમથી ભરેલું હોય તો તે પ્રતિકૂળતા લાગતી જ નથી. તેની મોટી ભૂલ પણ Let go કરાય અને જો પ્રેમ ન હોય તો નાની ભૂલમાં પણ તેને છોડીએ નહીં. પાડોશી કોઈ પણ વસ્તુ લાવીને આપણી બારીમાં મૂકે તો

અકળામણ-ગુસ્સો થાય જ્યારે ઘરની જ વ્યક્તિ લાવીને મૂકે તો ન થાય. કારણ એક જ કે પાડોશી પ્રત્યે પ્રેમ નથી જ્યારે ઘરની વ્યક્તિ ઉપર સ્નેહ છે. જ્યાં લાગણી હોય ત્યાં વ્યવહાર સ્વાભાવિક રીતે જ બદલાઈ જાય છે.

બીજ વાવેલું હોય પણ જો પાણી ન નાંખીયે તો ન જ ફૂટે, બીજને ફૂટવા માટે પાણીની જરૂર પડે અને તેને આગળ વધારવા માટે માટી જોઈએ, તપેલીમાં બીજ ફોડી શકાય પણ આગળ ન વધારી શકાય, માટી જ તેને વધારી શકે અર્થાત્ બીજ વાવીને તેને ફૂટવા પાણી જોઈએ અને આગળ વધારવા માટી જોઈએ તે જ રીતે સામી વ્યક્તિના વિકાસના બીજને ફૂટવા માટે સ્નિગ્ધતા અને સ્નેહમયતા રૂપી પાણી જોઈએ અને આગળ વધારવા પ્રેમ અને વાત્સલ્ય જોઈએ.

આજ અનુસંધાનમાં બીજી વાત, આસપાસની બધી વ્યક્તિઓ ભાઈ-બાપા કરતી હોય, બધું જ પોતાનું સાચવતી હોય, ચારેબાજુથી અનુકૂળતા મળતી હોય છતાં ઘણીવાર માણસ ઉદાસ દેખાતો હોય છે, કાંઈ કરવાનું તેને મન થતું નથી. ગૂમગીનતા-બેચેનીમાં સમય પસાર કરવો પડતો હોય છે. તેની પાછળ એક જ કારણ હોય છે-બીજાની સાથે ઋક્ષતા કરીને તેને આપેલી અપ્રસન્નતા. તેના દ્વારા એવું કર્મ બંધાય કે જેનાથી બહાર બધું જ વ્યવસ્થિત હોવા છતાં અંદરથી પોતે બેચેન હોય. બીજાની સાથે ઋક્ષવ્યવહાર હોય તો પોતાની જાત માટે અપ્રસન્નતા ઉભી થાય તેવા કર્મો બંધાય તેથી પોતે પ્રસન્ન રહેવા માટે પણ બીજાની જોડે ઋક્ષવ્યવહાર ન કરવો. જેની સાથે ઋક્ષવ્યવહાર થતો હોય તેમાં સામેની વ્યક્તિ સહનશીલ હોય તો સત્વ ફોરવીને સહન કરે, બાકી ઋક્ષતાથી પોતાને-બીજાને

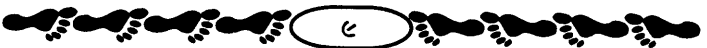
ઘણું નુકશાન થાય. મધુર વ્યવહારથી બધે સારું થાય, સારું મળે.

ઋક્ષતાને છોડવા વાત્સલ્ય ઉભું કરવું. બધા જીવો પ્રતિ હૃદય કોમળ બનાવવું જોઈએ. વાત્સલ્ય જેવું માને બાળક પ્રતિ હોય છે તેવું જોઈએ.

પરિવાર પર-સ્વજનો પર તો વાત્સલ્ય-સ્નેહ રહે છે પરંતુ જે ગુનેગાર છે તેના ઉપર પણ વાત્સલ્ય રાખવું જોઈએ. ડોક્ટર જેમ દર્દી પ્રત્યે વાત્સલ્ય જ રાખે, દર્દ પ્રત્યે ભલે કઠોર બને તેમ સંસારના જીવો નિમિત્તવાસી-મોહ-અજ્ઞાનને પરવશ છે. કોઈના પણ જીવનમાં નાની મોટી ભૂલો થવાની પૂરી સંભાવના છે તેવે સમયે તેને ધિક્કારવો તે અયોગ્ય છે. વ્યક્તિ નહીં ભૂલ ધિક્કારપાત્ર છે. છતાં આપણે વ્યક્તિને દોષિત ગણીને તેની જોડે ઋક્ષવ્યવહાર કરીએ છીએ. ભૂલ પણ પ્રેમથી બતાવીએ તો સુધરે. વધારે તીખી વસ્તુ કોઈ ન ખાય તેમ તીખા વ્યવહારવાળા ના કોઈની સાથે સંબંધ સારા ન રહે.

આનાથી લાભ એ થાય છે કે વાત્સલ્યથી ભરેલા હૃદયવાળો જ્યારે વાત્સલ્ય નથી કરતો ત્યારે પણ પુણ્ય બાંધે છે. જ્યારે ઋક્ષવ્યવહારવાળો શાંત હોવા છતાં પાપ બાંધતો હોય છે કારણ કે ઋક્ષતા મનમાં તો ભરેલી છે તેથી નિમિત્ત મળતા ક્યારે ઉકળી પડે તે કહેવાય નહીં. માટે હૃદયમાં તો ભરપુર પ્રેમ-વાત્સલ્ય રાખવા.

જેને સદા માટે પ્રશમ જોઈએ, આનંદ જોઈએ તેણે બધા ઉપર હૃદયમાં વાત્સલ્ય અને વાણીમાં મીઠાશ રાખવા.

ઉપશમ અમૃત રસ પીજીએ

ઉપશમ=આવેશ અને આવેગથી રહિતપણું, એનો ત્યાગ, એને અટકાવવું. કોઠાદિ ચારેમાંથી કોઈપણ કષાયથી આવિષ્ટ-વ્યાપ્ત જીવનું મન શાંત નથી હોતું. કોઈની પણ વાત વિચારવા-સમજવા તૈયાર નથી હોતો. ચંડકૌશિકના પૂર્વના સાધુના ભવમાં પોતાની ભૂલ હોવા છતાં તે ભૂલ સ્વીકારી ન શક્યા. ભરત મહારાજા માનના આવેશમાં ભાઈઓ સાથે યુધ્ધમાં ઉતર્યા. પોતે મહાશક્તિશાળી હોવા છતાં છેવટે બાહુબલી સાથે પાંચ યુધ્ધ લડ્યા અને ચક્ર મૂક્યું. આ બધો આવેશ હતો. માનના કારણે બ્રાહ્મી અને સુંદરી પૂર્વભવમાં પોતાના ઈર્ષ્યા અને અયોગ્ય વિચારને ન પારખી શક્યા. એ રીતે જે દોષ જેનામાં હોય તે તેને ન જણાય એમાં અજ્ઞાન જેમ કારણ હોય છે, તેમ કષાય-નોકષાયની તીવ્રતા પણ કારણરૂપ હોય છે. આના કારણે જીવ સમજવા-જાણવા છતાં પોતાના દોષને દોષ તરીકે પકડી શકતો નથી.

ઉપશમવાળાને બીજા સમજાવી શકે છે. ઉપશમવાળાને અજ્ઞાન હોય અને ખોટા-ભૂલના રસ્તે હોય તો પણ સમજવાની યોગ્યતા છે, તેથી તે પ્રજ્ઞાપનીય છે, અનાભિગ્રહીક અવસ્થા છે. આ અનાભિગ્રહીકપણું જેમ મિથ્યામત સંબંધી છે તેમ કષાય અને વિષયો સંબંધી છે, તેથી આ ઉપશમ ચરમાવર્તમાં અને અપુનર્બન્ધકથી હોય

છે. આ ઉપશમના કારણે અપુનર્બન્ધકના લક્ષણ :- તીવ્રભાવે પાપ ન કરે, ભવરાગ તીવ્ર ન હોય. આ બે તીવ્રતાનો નિર્બંધ તે વિષય-કષાયની તીવ્રતાના નિર્બંધ રૂપે છે. આ બંનેના કારણે ઉચિત મર્યાદા ન ઉલ્લંઘે તે ત્રીજો ગુણ બતાવ્યો છે. આ અપુનર્બન્ધકપણાથી જે ઉપશમ આવે તે પ્રધાન હોય છે અને ઉત્તરોત્તર તીવ્ર-તીવ્રતર બનતો હોય છે.

આનાથી પહેલા અચરમાવર્તમાં ઉપશમ અપ્રધાન હોય છે. અપ્રધાન ઉપશમ કર્મોદયની મંદતારૂપ છે. મોહનીયની તીવ્રતાની યોગ્યતા હોવા છતાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્રાદિ કારણોથી ભવ વગેરેના કારણે, સાંયોગિક કારણે કે તેવા પ્રલોભન વગેરે ભાવના કારણે કે નિઃસત્વતા વગેરેના કારણે ઉપશમ જેવું જે હોય તે અપ્રધાન છે. તે લાંબો સમય ટકતું નથી. તે નિર્મૂળ નાશ પણ થાય છે. તે વિશિષ્ટ કર્મ નિર્જરા કે વિશિષ્ટ પુણ્યબંધનું કારણ નથી. આ ઉપશમ સામાન્ય પુણ્ય અને સામાન્ય નિર્જરાનું કારણ છે. તેને સત્ક્રિયાનું આલંબન હોય તો ગ્રેવેયક સુધી લઈ જાય છે. સામાન્ય બાળતપ-અજ્ઞાનકષ્ટ વગેરેના આલંબનમાં ભવનપતિ-વ્યંતરમાં પણ આ ઉપશમના પ્રતાપે જવાય છે.

મરણ વખતે પીડા, પ્રતિકૂળતા કે કોઈનાથી મરાવું કે આપઘાત કે અચાનક શીઘ્ર થતું મરણ, આ બધામાં અંતકાળે જો મનમાં કષાય વિષયોથી મન ન ઘેરાતા, શાંત-શુભ વિચારયુક્ત કે પીડા વગેરે પ્રત્યે ઉદાસીનતારૂપ શુભભાવ આવે તો તે ભવનપતિ વ્યંતરમાં જાય છે. આ પણ અપ્રધાન ઉપશમ છે. આનાથી ક્યારેક શાસ્ત્રની શ્રુતિ-ચિંતન-અધ્યયનની વૈરાગ્ય ભાવનાના આલંબનથી, તપ-ત્યાગ-સંયમના આલંબનથી જે થોડી વિશેષ છતાં અપ્રધાન

સ્વસ્થતા આવે તેને શ્રુતસામાયિકનો લાભ કહેવાય છે. આ શ્રુત સામાયિકમાં સ્વસ્થતાનું કારણ જ્ઞાન, ચિંતન, આચાર, અભ્યાસ, તપ, અનુષ્ઠાન પણ હોય. શ્રુત વગેરેના કારણો આગંતુક અને અલ્પ પ્રમાણના ઉપશમનો લાભ તે શ્રુતસામાયિક. સમતા અને ઉપશમ બન્નેનો અપેક્ષાએ એક અર્થ પણ છે.

બીજો અપુનર્બન્ધકથી જે ઉપશમ હોય છે તે પ્રધાન ઉપશમ. તે પ્રારંભિક અવસ્થામાં અલ્પ હોય છે, પછી ઉત્તરોત્તર વધતાં વધતાં ૪ થે વગેરે ગુણસ્થાને વિકસિત થાય છે.

આ પ્રધાન ઉપશમના બે પ્રકાર છે. લબ્ધિરૂપ અને ઉપયોગરૂપ. લબ્ધિરૂપ ઉપશમને સમ્યક્ત્વની નીચેની ભૂમિકામાં કેટલાક ક્ષયોપશમ કહે છે, કષાયની મંદતા કહે છે, પણ આ મંદતા પ્રતિપાતી અને અપ્રતિપાતી એમ બે પ્રકારે છે.

આ ઉપશમના કારણો જીવ અપુનર્બન્ધકપણામાં અંતઃ કોટાકોટીથી વધારે સ્થિતિ બાંધતો નથી. અશુભ પ્રકૃતિઓનો ૨ સ્થાનકથી વધારે રસ બાંધતો નથી.

આ ઉપશમ જે લબ્ધિરૂપ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં અપુનર્બન્ધકને હોય છે, તેના કારણો જીવ શુભ વિચાર અને શુભ આચાર યુક્ત બને છે, તેમાં મજબુત થાય છે. ચારિત્ર મોહનીયની ૨૫ પ્રકૃતિઓની ૩ અને ૪ સ્થાનક રસના ઉદયની અયોગ્યતા આ ઉપશમના પ્રભાવે થાય છે. આના કારણો મિથ્યાત્વ પણ મંદ-મંદતર બને છે.

આ ઉપશમના પ્રતાપે ચારિત્ર મોહનીયની મંદતા અને મિથ્યાત્વની મંદતાના કારણો ગુણોની પ્રભા-પ્રકાશ ઉત્પન્ન થાય છે. જેને માર્ગાનુસારી વગેરે ગુણો કહેવાય છે.

આ ઉપશમની તીવ્રતા વધતાં બીજા ગુણોનો વિકાસ થવાની સાથે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, અંતરાયોનો પણ અમુક ક્ષયોપશમ થાય છે, તેથી વિશેષરૂપે સમજણશક્તિ-વિચારશક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને વિવેક કહેવાય છે. ઉપશમ વગર વિવેક આવે નહિ, ટકે નહિ, વધે નહિ. શાંત માણસ વિવેકી હોય કે ન પણ હોય પણ વિવેકી શાંત જ હોય. ઉપશમની અમુક હદની પરાકાષ્ટાની ભૂમિકામાં વિવેક હોય છે.

ગાળો મોટો દોષ- કરે ભવનો પોષ

દુનિયામાં કોઈ પણ વસ્તુના-ચીજના-પદાર્થના-વ્યક્તિના બે ભેદ પરસ્પર વિરુદ્ધતાને કારણે પડે છે. તે કાં તો સારી હોય યા નરસી હોય, સાચી હોય કાં ખોટી હોય, લાભકારી હોય અથવા નુકશાનકારી હોય. એકને આપણે સારી કે સાચી કહીએ એટલે બીજું-બીજા ખરાબ-ખોટાના વિભાગમાં જાય, તેની વિરુદ્ધ-ઓપોઝીટ બની જાય.

આધ્યાત્મિક જગતમાં પણ આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. આત્માના વિકાસ કે વિનાશ માટે ગુણ કે દોષ રહેલા છે. જો આત્મોન્નતિ માટે ગુણોને પ્રાયોરીટી આપીએ એટલે દોષો આપોઆપ માઇનોરીટીમાં મૂકાઈ જવાના. જો દોષને મહત્ત્વ આપીએ તો ગુણો ગૌણ બનવાના.

પરંતુ બહારની વસ્તુ કે વ્યક્તિની ઓળખાણ-જાણકારીમાં ભૂલ થાય તો એટલું નુકશાન નથી થવાનું જેટલું ગુણ-દોષના જ્ઞાનમાં થાપ ખાઈને સંસાર વધવામાં થવાનું. કારણ કે પદાર્થ કે પર વ્યક્તિ કોઈ એકાંતે સારા-નરસા, સાચા-ખોટા, લાભકારી-નુકશાનકારી નથી, જ્યારે ગુણ દોષમાં એવું નથી. દોષો એકાંતે અહિતકારી જ છે અને ગુણો એકાંતે હિતકારી છે. દોષો નુકશાન જ કરવાના અને ગુણો લાભ જ આપવાના.

દોષો બે પ્રકારના છે - નાના અને મોટા, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ.

જોયા વગર ચાલવું, ઉઘાડા મુખે બોલવું, પાણી ગાળવું-કચરો કાઢવો વિ.માં અજયણા તે નાના દોષો. આ ઝીણા ઝીણા પ્રમાદને કારણે સંયમ-વ્રત નિર્મળ ન થાય. નિયમ-વ્રતને નિર્મળ-સ્વચ્છ રાખવા માટે નાના દોષને-અલ્પ પ્રમાદને પણ દૂર રાખવાં પડે છે કારણ કે નાના જ આગળ જતાં મોટા સ્વરૂપને ધારણ કરે છે. જોકે નાના દોષમાં માયાનો સંભવ નહિવત્ હોવાથી ક્યારેક પણ તેની ભૂલ સુધારી શકાય છે, પ્રમાદ દૂર કરી શકાય છે. છતાં તે દોષ પોતાનો પ્રભાવ તો બતાવે જ છે. નુકશાનના નાના ખાડામાં પણ ઉતારી જ દે છે. પરભવમાં ભવનપતિ-વ્યંતર જેવા તુચ્છભવોમાં સાધુને પણ ઉતારી દે છે. બાકી સાધુ માટે કહેવાય કે -

एगदिवसं पि जीवो पव्वज्जमुवागओ अणण्णमणो ।

जइवि ण पावइ मोक्खं अवस्स वेमाणिओ होइ ॥

એક દિવસનું પણ ચારિત્ર પાળનાર જો મોક્ષ ન પામે તો ય અવશ્ય વૈમાનિકમાં તો જાય જ. છતાં નાના દોષની બેકાળજી- ઉપેક્ષા તેને નીચે ઉતારે છે. નીકમાં વચ્ચે આડી પડતી સળીની જો ઉપેક્ષા કરાય તો તે જગ્યાએ બીજી સળીઓના ભરાવાથી આગળ જતા બગીયાને સુકોભટ્ટ કરી નાંખે છે.

બીજા નંબરમાં છે મોટા દોષો - મનનાં સંકલેશો-કિલ્બઞ અધ્યવસાયો. તેની ઉપેક્ષા તો ભયંકર નિવડી શકે છે કારણ તેમાં માયા પેસવાના પૂરા ચાન્સીસ છે અને જેમાં માયા પેસે તે સંસાર વધાર્યા વગર ન રહે. જેની પક્કડ થઈ જાય અને જે માયાયુક્ત બને તે યાવત્ અનંતસંસાર વધારનાર બને. આમે ય પ્રમાદ દોષ ખતરનાક

છે જ તેમાં પાછી માયા ભળે એટલે બાકી શું રહે ? ચોરી ઉપર શિરજોરી જેવું થાય. સાધ્વી રૂક્મી કે સાધ્વી લક્ષ્મણાનો સંસાર કોણે વધાર્યો, દોષે-ભૂલે ? ના, દોષ-ભૂલ તો નાના હતા. તેમાં માયા ભળી ત્યાં સંસાર ઉભો થયો.

આવા દોષ-પ્રમાદ-ભૂલોને કાઢવાનો-દૂર કરવાનો ઉપાય છે (૧) હૃદયમાં અત્યંત પશ્યાત્તાપ (૨) ગુરુસમક્ષ આલોચન. થયેલ ભૂલ પ્રત્યે હૃદયમાં જો પશ્યાત્તાપ હોય અને ગુરુ સમક્ષ તેનું યથાવસ્થિત નિવેદન હોય તો શુદ્ધિ સાચી થાય. આલોચના પશ્યાત્તાપ સાથે અને પશ્યાત્તાપ વિના બન્ને રીતે થાય છે. પશ્યાત્તાપપૂર્વકની જો આલોચના હોય તો દોષનો નિર્મૂળ ક્ષય થાય. ફરી વાર તે દોષ જીવનમાં આવી ન શકે.

પશ્યાત્તાપ વિના આલોચના કરે તો દોષ ઉભો રહે છે છતાં ગુરુસમક્ષ નિવેદન કરે છે તેથી તેની પાછળનું માયાકરણ જાય છે. માયાકરણ જતાં તેના પક્ષપાત-પક્કડ નાશ પામે છે. જે માયા-પક્ષપાત સંસાર ઉભો કરવામાં હેતુભૂત છે તે આલોચન દ્વારા નષ્ટ થાય છે તેથી પશ્યાત્તાપ ન હોય તો પણ આલોચના કરાય. છન્દસ્થ આત્માઓમાં ઓછા-વત્તા અંશે દોષો-ભૂલો રહેવાના. પરંતુ તેટલા માત્રથી સૌ દોષી, પાપી કે અચારિત્રી નથી બની જતા. શાસ્ત્રમાં ત્રણ વિભાગ પાડ્યા છે. ૧) સંવિગ્ન ૨) સંવિગ્નપાક્ષિક ૩) અસંવિગ્ન.

૧) જે નાના નાના દોષોમાં પણ કાળજીવાળો, પશ્યાત્તાપવાળો, આલોચના કરનારો છે, શુદ્ધિને ઇચ્છનારો છે તે બકુશ-કુશીલચારિત્રવાળો હોવા છતાં સંવિગ્ન કહેવાય.

૨) જે આત્મામાં દોષોનો પશ્યાત્તાપ છે પરંતુ 'હું તેને છોડી-

રોકી શકવાનો નથી' તેમ માની આલોચન-શુદ્ધિ કરતો નથી તે સંવિગ્નપાક્ષિક કહેવાય. જોકે આ વધારે ટકાવી શકાતું નથી.

૩) અને જેનામાં પશ્ચાત્તાપ જ નથી અને આલોચના-શુદ્ધિ પણ નથી તે અસંવિગ્ન કહેવાય.

જેને પશ્ચાત્તાપપૂર્વકની આલોચના હોય તેના ચારિત્ર-વ્રત સાતિયાર હોવા છતાં નિરતિયાર કહેવાય કારણ કે વાસ્તવિક શુદ્ધિ કરે છે. પણ જે આલોચના કરતાં જ નથી તેનું તો વ્યવહારથી પણ ચારિત્ર નષ્ટ થાય. તે માયાને કારણે-પશ્ચાત્તાપના અભાવને કારણે પરિણામવિશેષથી સંસાર વધારે છે.

શુદ્ધ પશ્ચાત્તાપ + આલોચના હોય તો સૌથી ઉત્તમ. કદાચ પશ્ચાત્તાપ ન જાગે તો ય જીવ હિંમત કરીને ગુરુ આગળ આલોચના કરે તો આગળ વધવા યોગ્ય બને.

પ્રશ્ન :- આલોચના શા માટે કરવાની ?

ઉત્તર :- આલોચના કરવાથી (૧) પાપનો પક્ષપાત તૂટે છે.

(૨) પાપ નો પશ્ચાત્તાપ થાય છે. (૩) પાપનિવૃત્તિ શક્ય બને છે.

(૪) ધર્મનો પક્ષપાત ઉભો થાય છે. (૫) ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે.

સ્વાધ્યાય ન કરે તેને સ્વાધ્યાયની અરૂચિ હોય ને તપ કરાવીએ તો શુદ્ધિ ન થાય. યવરાજર્ષિને અરૂચિ હતી, છોકરાના બોલાયેલા શબ્દો ગોખીને ઘાતમાંથી બચ્યા ત્યારે કામ થયું, અરૂચિ ગઈ.

કોઈ પણ યોગની આરાધના ઓછી-વત્તી હોય તો ચાલે પણ એકેય યોગની અરૂચિ-તિરસ્કાર એ બધા યોગની આરાધનામાં આગળ વધવાના દરવાજા બંધ કરે છે.

આલોચના બે પ્રકારે, ૧) દોષની ૨) કાર્યની, કાર્યની

આલોચનાનો પ્રથમ વિચાર કરીએ. અહીં આલોચનાનો અર્થ કથન કરવાનો. કાર્ય કરતા પૂર્વે કહેવું અને કાર્ય કર્યા પછી 'આ રીતે કર્યું' તેમ જણાવવું તે કાર્યની આલોચના કહેવાય. આમાં મોટા-નાના પણ ગૌણ બને છે. કારણ મોટા પણ મોહ-અજ્ઞાનવશ ભૂલે ત્યારે જો નાનાને કથન કરવાનું રાખ્યું હોય તો બચી જાય. આ કાર્યની આલોચનાથી (૧) જો કાર્ય કરવાનું બાકી હોય તો તેના દોષ જાણી અટકી જવાય છે અને (૨) કાર્ય થઈ ગયું હોય તો પોતાને કોઈ દોષ ન દેખાયો હોય છતાં બીજાને કહેવાથી તેમને દોષ-નુકશાન દેખાતા બતાવી શકે છે. સાધુને ગોચરી લાવ્યા પછી ગુરૂને-મોટાને (મોટાના અભાવમાં નાનાને પણ) બતાવવાનો વિધિ બતાવ્યો છે. અને આ વિધિના કારણે જ પેલા સાધુને તુંબડી કડવી હોવાનું, પરઠવવાનું ગુરૂ કહી શક્યા અને પેલા મહાત્મા સર્વાર્થસિદ્ધ કે મોક્ષ મેળવી શક્યા.

બીજા નંબરમાં છે દોષની આલોચના-કથન. આ કરવાથી દોષો પર અરૂચિ / તિરસ્કાર ઉભો થાય છે. તેનાથી નિવર્તન શક્ય બને છે. જે આલોચના કરે નહીં તેનામાં પાપવલણ નષ્ટ થતું નથી. સ્થૂલભાષામાં પશ્ચાત્તાપ દેખાતો હોવા છતાં ગુરૂને નહી કહેવા દ્વારા તેનો પક્ષપાત ઉભો થાય છે.

તેથી હૃદયના પશ્ચાત્તાપપૂર્વક આલોચના કરવી. પાપનો પશ્ચાત્તાપ ન હોય તો પણ આલોચના કરવી, તેનાથી જીવન સ્વસ્થ-નિયમિત-શુદ્ધ બને છે.

જે આલોચના ન કરે તેનામાં ભાવસંયમ/ વિરતિ પ્રાયઃ હોતા નથી તેથી બધાએ વ્યાવહારિક રીતની જેમ આંતરિકશુદ્ધિથી પણ આલોચના કરવી એનાથી આરાધનામાં, લાગણીમાં અને અંદરની પાપવૃત્તિના ઘસારામાં ઘણો ફરક પડશે.

સ્મરણ-શરણ-સમર્પણ-સમાપતિ

સ્મરણ એટલે યાદ આવવું, યાદ કરવું. સ્મરણ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. હૃદયમાં ત્રણ પ્રકારની લાગણી હોય છે. ૧) જ્ઞેયરૂપે (૨) હેયરૂપે (૩) ઉપાદેય રૂપે.

હેય તત્ત્વ :- જ્યાં જીવને નુકશાનની સંભાવના કે નિર્ણય થાય પછી ભલે તે વાત સાચી હોય કે ખોટી હોય ત્યાં જીવને હેયની લાગણી થાય છે. આ હેયની લાગણીમાં બુદ્ધિની તરતમતા અલ્પ-વધારે નુકશાનની તરતમતા ઉપર છે. નુકશાન ન હોય છતાં નુકશાનકારક છે તેવું જ્ઞાન થાય તો હેયબુદ્ધિ થાય. વધારે નુકશાનકારક છે તેવું જ્ઞાન થાય તો વધારે હેયબુદ્ધિ થાય. નુકશાનના આધાર ઉપર હેયબુદ્ધિ નથી પરંતુ નુકશાનકારકતાના જ્ઞાન-પરિણતિ ઉપર હેયબુદ્ધિ થાય છે. હેયબુદ્ધિ થાય ત્યાં અરૂચિ પણ થાય. પ્રારંભિક જીવોમાં એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે.

હેયપણાની લાગણી ૧) પૂર્વના સંસ્કારોથી થાય. ૨) નુકશાન દેખાવાથી ભય લાગે અને હેયપણાની લાગણી થાય. ૩) કોઈના સમજાવવાથી થાય. ૪) શાસ્ત્ર અધ્યયન અને વારંવાર તેની ભાવનાથી પણ થાય. આવી લાગણીઓ દ્વારા જે સંસ્કાર પડે તેથી તે વાતના સ્મરણની સાથે હેયપણાની, નુકશાનકારકતા વગેરેની લાગણીઓ વ્યક્ત થાય છે. આ લાગણી વસ્તુ માટે, વ્યક્તિ માટે,

તેવા સંયોગો અંગે, વિયોગ અંગે કે તેવી તેવી અવસ્થા માટે થાય છે.

ઉપાદેય તત્ત્વ :- જ્યાં જીવને લાભકારી, ગુણકારી, અનુકૂળ, ઉત્તમ, સારી વગેરે સમજણ, બુધ્ધિ થાય, તેવો અનુભવ થાય ત્યારે એ વસ્તુ-વ્યક્તિ-અવસ્થા-સંયોગ વગેરેમાં ઉપાદેયપણાની લાગણી થાય છે. આ લાગણીઓ થયા બાદ એની સ્મૃતિ વખતે પણ એ લાગણીઓ વ્યક્તપણે અનુભવાય છે. પ્રયત્ન સમજણ વગેરેથી જુની લાગણીઓ સુધરે છે, નાશ પામે છે, ફેરવાય છે અને તે જ રીતે નવી લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય છે, મજબુત બને છે.

આથી જ હવ્નસ્થ જીવોના જૂના પડેલાં સંસ્કારો જે મોહ-અજ્ઞાન-કષાય-વિષય-અવિવેક-દુર્ગુણના છે તેને પ્રયત્નથી સુધારી શકાય છે, નાશ કરી શકાય છે. ગુણોના-વિવેકના-જ્ઞાનના-ઔચિત્યના-આદરના સંસ્કારો, જ્ઞાન-ક્રિયા-ભાવના વગેરે દ્વારા મેળવી શકાય છે. આ નાંખેલા ગુણકારિતા વગેરે સંસ્કારોમાં ઉપાદેયતાની લાગણી પણ ભેગી જ હોય છે અને તેથી સ્મૃતિ આવતાં ઉપાદેયતાની લાગણી પણ વ્યક્ત થાય છે.

કેટલીકવાર વસ્તુ સારી-લાભકારી હોય પણ પોતાની અપેક્ષાએ તે અનુપયોગી હોય ત્યારે એની લાગણીમાં ઉપાદેયતાની લાગણી સાથે હાલ મારી પરિસ્થિતિમાં તે અનુપયોગી છે તે લાગણી હોય છે. જેમ મકાનના દાદર ચડવા ઉતરવામાં ઉપયોગી છે પણ માળ ઉપર રહેલાને જ્યાં સુધી તેને નીચે નથી ઉતરવું એટલા કાળ પૂરતા દાદર ઉપયોગી નથી, પરંતુ દાદર ઉપાદેય કહેવાય, હેય નહિ. ઉપાદેયપણાની દ્રષ્ટિ જેમાં હોય તેની સ્મૃતિમાં પણ ઉપાદેયપણાની સ્મૃતિ થાય છે.

જ્ઞેયતત્ત્વ :- ત્રીજા નંબરની લાગણી છે જ્ઞેયની. જેમાં

ઉપાદેયતાની લાગણી છે તેમાં જ્ઞેયપણાની લાગણી હોવા છતાં ઉપાદેયપણાની પ્રધાનતા આવે છે, માટે તેને જ્ઞેયની લાગણી ન કહેતાં ઉપાદેયપણાની લાગણી કહેવાય. પરંતુ જ્યાં હેય કે ઉપાદેયપણું બેમાંથી એકે ન હોય, બેમાંથી એકેની લાગણીનો વિષય ન હોય ત્યાં ફક્ત હેયપણાની લાગણી હોય છે. અજ્ઞેયપણાની લાગણી સામાન્યથી જીવને ક્યાંય ન હોય. અનુપયોગી-અપ્રયોજનવાળા-અબાધક તત્ત્વો, વસ્તુ, વ્યક્તિ વગેરેમાં જ્ઞેયપણાનો ભાવ હોય છે. તે વસ્તુની સ્મૃતિમાં પણ ફક્ત જ્ઞેયપણું ઉપસ્થિત થાય છે. રાગની લાગણીથી ઉપાદેયપણાની લાગણી જન્મે છે જ્યારે દ્વેષની લાગણીથી હેયપણાની લાગણી જન્મે છે.

પ્રભુ, પ્રભુનું શાસન, ઉપાસ્ય તત્ત્વો, આચારો, ક્રિયાવિધિ વગેરે બધામાં જો હૃદયમાં ઉપાદેયપણાની લાગણી હોય તો તેના સ્મરણમાં પણ ઉપાદેયપણાનો ભાવ આવે, પણ જો તેમાં હેયપણાની લાગણી હોય તો સ્મરણમાં પણ હેયપણાની લાગણી ઉપસ્થિત થાય. જો ઉપાસ્ય તત્ત્વોમાં લાભ-નુકશાનથી પર ઉપેક્ષા-માધ્યસ્થ્ય જેવી અવસ્થા હોય તો તેના સ્મરણ વખતે પણ જીવને મધ્યસ્થપણાની લાગણી થાય છે. જેમ જેન સાધુને રસ્તામાં જેનેતર મંદિર આવે તો તિરસ્કાર ભાવ નથી, ફક્ત જ્ઞેયભાવ છે. તેને આનંદ કે શોકની લાગણી થતી નથી. આ રીતે આપણા સ્મરણમાત્રમાં ત્રણ લાગણી ભળેલી છે જે આપણા સંસ્કારરૂપ છે. તેથી સમ્યક્ત્વના સ્વરૂપમાં ઉપાદેય તત્ત્વોમાં ઉપાદેયપણાની સંસ્કારરૂપ લાગણી જોઈએ અને હેય તત્ત્વોમાં હેયપણાની લાગણી સંસ્કારરૂપ જોઈએ અને તે સિવાયમાં જ્ઞેયપણાની લાગણી જોઈએ.

ઉપાદેય તત્ત્વોના સ્મરણ વખતે ઉપાદેયપણાની લાગણી

એ ઉપાદેયતત્ત્વોની પ્રથમ ભૂમિની ઉપાસના છે. આવનાર વ્યક્તિને આવકારવી તે એનું પ્રથમ સ્વાગતગૌરવ છે, એજ રીતે હેય તત્ત્વોના સ્મરણમાં હેયપણાની લાગણી એ પણ રૂપાંતરે ઉપાસ્ય તત્ત્વોની ઉપાસના છે, જેટલા આશ્રવના સ્થાનો છે તેટલા જ સંવરના સ્થાનો છે, માટે હેયતત્ત્વની શ્રદ્ધા તે તેના પ્રતિપક્ષમાં ઉપાદેયત્વની શ્રદ્ધા છે. અને ઉપાદેયત્વની શ્રદ્ધા તે તેના પ્રતિપક્ષમાં હેયત્વની શ્રદ્ધાયુક્ત છે. આ સ્મરણ એ શ્રદ્ધાનું જ બીજું રૂપક છે.

આશ્રવના સ્થાનોમાં હેયત્વ બુધ્ધિ એ સમ્યક્ત્વના સંવર-સ્થાનો છે અને સંવરના સ્થાનોમાં ઉપાદેયત્વ બુધ્ધિ એ પણ સમ્યક્ત્વના સંવરસ્થાનો છે. આ રીતે બન્ને સંવર થયા, આશ્રવ સંવર રૂપ થયો. સંવર તો સંવર છે જ. એવી જ રીતે આથી વિપરીત થાય તો સંવર પણ આશ્રવ અને આશ્રવ પણ આશ્રવ બને છે, માટે મિથ્યાત્વીને સંવરના ભેદો નથી. એને સ્વરૂપ સંવર છતાં અનુબંધ આશ્રવ છે. જ્યારે સમકિતીને એકે આશ્રવ અનુબંધ આશ્રવ નથી, પરંતુ સમ્યક્ત્વના ઝળહળતા પ્રભાવથી અનુબંધ સંવર છે. આ રીતે પ્રભુ-પ્રભુશાસનનું સ્મરણ એ સમ્યક્ત્વરૂપ અને દૃઢતર સમ્યક્ત્વનું કારણ છે.

શરણ એટલે આશ્રય કરવો, આશરો લેવો. જે કાર્ય કરવા પોતે સમર્થ ન હોય અને તે કાર્ય કરવું હોય તો માણસ તે કાર્ય કરાવી આપવા સમર્થના આશ્રયે જાય છે. તેવી જ રીતે હેયતત્ત્વ માનવા છતાં, સમજવા છતાં જીવ જ્યારે જેટલા અંશે છોડવા સમર્થ ન હોય તો એ છોડેલાના શરણ-આશ્રયે જાય છે. જેની પાસે જે શક્તિ પ્રકૃષ્ટ હોય અને આપણી પાસે તે શક્તિ ન હોય અથવા અધૂરી હોય અને આપણને તે શક્તિ જોઈતી હોય અથવા પૂર્ણ જોઈતી

હોય તો તે શક્તિવાળાનો આશ્રય કરવો અનિવાર્ય છે. આ જ નિયમ અનુસાર સમક્રિતી આત્મા હેય-ઉપાદેયને સમજે છે અને દૃઢ માને છે, પરંતુ તે રીતે વર્તવા સમર્થ નથી. જે કોઈ વર્તે છે તે પણ સંપૂર્ણપણે જ્યાં સુધી વર્તી શકતા નથી ત્યાં સુધી એ સંપૂર્ણ વર્તનમાં આત્માને સમર્થ બનાવવા આ શરણ અનિવાર્ય છે.

શરણ એટલે આપણું અસામર્થ્ય અને શરણ જેમનું સ્વીકારીએ છીએ તેનું પૂર્ણ સામર્થ્ય. સંસારી જીવો શક્તિ અને આત્મગુણના બધા જ ક્ષેત્રમાં અસમર્થ અને અસંપૂર્ણ છે જ્યારે પરમાત્મા અને પરમાત્માનું શાસન આ બન્ને બાબતમાં કાયમ માટે પૂર્ણ અને પરાકાષ્ટાએ છે, માટે એમના શરણથી આપણા અંતરાયો તુટે છે, પુણ્યશક્તિઓ અને આત્મશક્તિઓ પ્રગટ થાય છે અને આપણો બાહ્ય અને અભ્યંતર રીતે પૂર્ણ બનીએ છીએ. માટે જે કાર્ય સિદ્ધ કરવું હોય તે કાર્યથી સંપન્નનું શરણ લેવું તે ન્યાયથી પરમાત્મા અને પરમાત્માના શાસનનું શરણ સ્વીકારવું. પ્રભુના શરણથી સર્વ ગુણો સર્વ શક્તિઓ સિદ્ધ થાય છે. અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ માટે જેમ અસમર્થ સમર્થનું શરણ લે છે, તેમ પ્રાપ્તનું રક્ષણ કરવા પણ અસમર્થ સમર્થનું શરણ લે છે અને પૂર્વ કથન અનુસાર નવી શક્તિઓ અને ગુણો મળે છે. માટે યોગ અને ક્ષેમ કરવા માટે શરણ લેવાનું છે. બન્ને વાતમાં ઇચ્છા હોય પણ સામર્થ્ય ન હોય તે આત્મા શરણ ભાવથી-ઉત્કંઠતાથી અત્યંત તન્મય બનીને શરણ લે એટલે કે ભાવથી સેવક આજ્ઞાકિત બને. શરણથી સામર્થ્ય મળે છે, પૂર્ણ થવાય છે. શરણ લેવાથી ૧) આપ્તિઓ જતી રહે છે. ૨) આપ્તિમાં રક્ષણ મળે છે. ૩) આપ્તિઓ આવતી નથી. ૪) શક્તિ અને ગુણોની ઇચ્છા તીવ્ર થાય છે. ૫) શક્તિ અને ગુણો આપનારનો સંયોગ થાય છે. ૬) શક્તિ અને

ગુણોનો પાદુર્ભાવ થાય છે. ૭) ગુણોનું રક્ષણ અને વૃદ્ધિ થાય છે અને ગુણો પરાકાષ્ટાના થઈને ક્ષાયિકભાવરૂપ બને છે. આ જગતમાં ગુણોની ઇચ્છા થાય ત્યારથી ભૌતિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિઓનો પાદુર્ભાવ થાય છે. રક્ષણ અને વૃદ્ધિ પણ ઇચ્છાસહિત ગુણના પ્રયત્નથી થાય છે. સર્વગુણોના સ્થાનરૂપ વ્યક્તિ કે સ્થાનનું શરણ લેવાથી ગુણોનો પ્રયત્ન દટ થાય છે. અધૂરા માણસો શરણ ન સ્વીકારે તો એ ગર્વનું પરિણામ છે, બીજાના અનાદરનું પરિણામ છે, પોતાની અપૂર્ણતાનું અજ્ઞાનરૂપ છે. તેને સર્વાશની પૂર્ણતા જોઈતી નથી અથવા તેને સર્વાશની પૂર્ણતાની મહત્તા નથી, માટે પૂર્ણની મહત્તા સ્વીકારતો નથી. બીજું અપૂર્ણના શરણથી કાર્યસિદ્ધિ નથી, એ એક સામાન્ય વાત હોવા છતાં, જેઓ પૂર્ણના શરણે છે તેવા અપૂર્ણનું શરણ પણ કાર્યસિદ્ધિ કરે છે. માટે પોતાની હેય સ્થિતિના જ્ઞાનવાળા અને તેના ત્યાગની ઇચ્છાવાળા અને ઉપાદેય સ્થિતિને મેળવવાની ઇચ્છાવાળા, સ્મરણવાળા જીવો પરમાત્મા વગેરેને હેય રહિત થયેલા અને ઉપાદેય સંપન્ન થયેલા જાણી શકે છે, જોઈ શકે છે અને એથી પરમાત્માનું એટલે કે અરિહંત અને સિદ્ધનું તથા અપૂર્ણ હોવા છતાં પૂર્ણના શરણે રહેલા સાધુઓનું, પૂર્ણથી ભાષિત મર્યાદા તત્ત્વોરૂપ ધર્મને શરણ તરીકે ઓળખી શરણ લે છે. જે જીવો શરણને ઓળખે તે પોતાને અશરણ તરીકે ઓળખે છે. જે પોતાને અશરણ તરીકે ઓળખે છે, તે પરમાત્માને શરણ તરીકે ઓળખે છે. પોતાની અને પરમાત્માની કંઈક સાચી ઓળખ સ્મરણથી આવે છે અને તે પછી શરણ પ્રાપ્ત થાય છે. સદ્ગુણ-તદ્વિષયક જ્ઞાન-ભાવના-પ્રભુશાસન-પંચપરમેષ્ઠિ સંઘ-ઉપાસ્યતત્ત્વો-નવપદ-વીશસ્થાનક-ધર્મક્રિયાઓ-ઉપકરણો-ધર્મસ્થાનો વગેરે ઉપર જે હૃદયની પ્રીતિ એ સ્થાનોની

અને એમાં પ્રવર્તનારની પ્રશંસા-એની ભક્તિ-સહાય-જાતે પ્રવર્તનની ઇચ્છા-તે માટે શક્ય પ્રયત્ન આ બધા દ્વારા હૃદયમાં જે આનંદ-આદરભાવ ઉત્પન્ન થાય તે આંશિક સમ્યક્ત્વ છે. તેના દ્વારા સંસ્કાર પડે છે. આ બંનેમાં ઉપાદેય તરીકે, લાભકારક તરીકેની રૂચિ હોય છે અને તેથી સનિમિત્ત કે અનિમિત્ત સ્મૃતિ થતાં આનંદ થાય છે.

આત્માને આત્મિક ગુણોની, તેની નિર્મલતાની પરાકાષ્ટાની ઇચ્છા જન્મે, તીવ્ર બને અને ઉપરના તત્ત્વોની ઉપાસનાથી એ પ્રાપ્ત થશે એવું સમજાય ત્યારે જીવ એ તત્ત્વોના શરણે જાય છે. શરણ સ્વીકારે છે એટલે તે તે કાર્યમાં એમને અનુકૂળ વર્તે છે. એમની ઇચ્છા મુજબ, કલ્યા મુજબ કરવાનું કરે છે.

આ શરણગુણની અપૂર્ણતાને પૂર્ણ કરવા માટે અને જે શક્તિ ગુણ છે તે નાશ ન પામે તે માટે, તેના રક્ષણ માટે આવે છે. માટે ક્ષાયિકભાવ અને પૂર્ણભાવ ન આવે ત્યાં સુધી આની જરૂર છે.

ક્ષાયિકભાવ અને પૂર્ણભાવ બંને સાથે આવે છે પણ જ્યાં સુધી અસમર્થ અવસ્થા છે ત્યાં સુધી શરણભાવ મુખ્ય છે.

જ્યારે અસંપૂર્ણ અવસ્થા છતાં ગુણોની અને શક્તિની સમર્થ અવસ્થા આવે છે, સમજણ અને સત્ત્વ વિકસે છે ત્યારે સમર્પણ આવે છે.

નબળા-ઉતરતા સ્થાન-શક્તિવાળા શરણાગત કહેવાય છે. વિશિષ્ટ સ્થાન-શક્તિવાળા જ્યારે સર્વોપરિને સર્વાંશે અનુકૂળ હોય ત્યારે એમને સમર્પિત કહેવાય છે.

સમર્પિત એટલે પોતાની બધી શક્તિ-ગુણો-સમજણ-પુણ્ય વગેરે પરમાત્મા, ગુરુઓ, વીશસ્થાનકને ભાવથી અર્પણ કરેલા જેવી સ્થિતિ હોય છે. પોતે મહાસમર્થ હોવા છતાં બધો પરમાત્મા વગેરેનો

પ્રભાવ છે, બધું એમનું છે, બધું એમના માટે છે એવો જે હૃદયનો ભાવ-લાગણી, પોતાની લઘુતા તેને સમર્પણ કહેવાય. સૂર્વસ્વ દેવગુરુ પસાયે-દેવગુરુનું છે આ વૃત્તિને સમર્પણ કહેવાય અર્થાત્ હૃદયમાં હું એમનો છું, મારું એમનું છે, મારા ઉપર સંપૂર્ણ અધિકાર-હક્ક એમનો છે, આવું જે હૃદયનું વલણ તે સમર્પણ છે. આના પરિણામે પૂજ્યની ઇચ્છા અને વચન મુજબ પોતાની સર્વશક્તિ-પ્રવૃત્તિ અને વલણ કરવા ભાવનાશીલ અને પ્રયત્નવંત હોય.

શરણમાં એ પૂજ્યનો આશરો સ્વીકારે પણ તેમના વચન મુજબ આચરે કે ન પણ આચરે. ન આચરે તેમાં પોતાની અશક્તિ-અસમર્થતા વિચારે.

શરણમાં તે-તે જરૂરી કાર્ય માટે તે-તે જરૂરી અંશમાં આશ્રિત થાય છે. વચન અનુષ્ઠાન વખતે સમર્પણ આવે છે. સમ્ એટલે સર્વથા સંપૂર્ણ અર્પણ-એમાં પૂર્ણ આચાર અને સામર્થ્ય હોય છે.

શરણમાં ઉપાસ્યની મહત્તા સાથે પોતાના લાભ અને જરૂરિયાતની દૃષ્ટિ છે. અને સમર્પણમાં પોતાના હૃદયમાં ઉપાસ્ય એ જ સર્વસ્વ છે, પોતાના માટેની કોઈ ઇચ્છા કે દૃષ્ટિ નથી. આથી વ્યક્તિભેદ હોવા છતાં બુદ્ધિ-વિચારણામાં અભેદની ઝંખના છે. જેને ઉપાસ્ય ઊંચા જણાય અને પોતે પણ એવો થવા ઇચ્છે તે સર્વ રીતે સમર્પણ કરે, જેને પોતાની જુદા તરીકેની પણ ઇચ્છા નથી તે અભેદની ઇચ્છાથી જે પ્રયત્ન કરે તે સમર્પણ માટે અભેદ અપેક્ષાથી જે સમર્પણ આવે છે તે સમાપત્તિ = એકતામાં પરિણમે છે. સમાપત્તિ એટલે સિદ્ધસ્વરૂપી પરમાત્મા અને આપણાં આત્માની એકતા, પરમાત્મા સાથે આત્માની એકતા. આ આંશિકપણે અસંગ અનુષ્ઠાનમાં આવે છે. મુખ્ય સમાપત્તિ વીતરાગને આવે છે, કેવળજ્ઞાનીને હોય છે.

કરણ કરાવણ ને અનુમોદન સરિખા ફળ નિપજાયા

પ્રભુશાસન મળ્યા વગર-સમજ્યા વગર જીવનો ઉદ્ધાર નથી. લોકમાં કહેવાય છે “કરે તે પામે, કરે તેવું પામે.” પરંતુ ભગવાનના શાસનમાં “ઈચ્છે તે પામે”

શુભ કાર્યમાં જે ધર્મમાં કાર્યની ઈચ્છા કરીએ તો તેનાથી ધર્મ-પુણ્ય બન્ને મળે છે, ક્યારેક તાત્કાલિક તો ક્યારેક ભવાંતરમાં.

ધર્મ ઈચ્છનારને ધર્મ મળે, તપ ઈચ્છનારને તપ મળે, સંયમ ઈચ્છનારને સંયમ મળે, દેવ ઈચ્છનારને દેવ મળે, સદ્ગુરુની ઈચ્છાવાળાને સદ્ગુરુ મળે. આજ રીતે શુભકાર્યમાં બીજાને સહાય કરીએ, પ્રેરણા કરીએ, પ્રોત્સાહિત કરીએ તો તે દ્વારા આપણી ઈચ્છા પણ તેમાં રહેલી જ છે, માટે કરાવણ દ્વારા પણ આપણને તે વસ્તુ વ્યક્તિ વગેરે મળે, ધર્મક્રિયા મળે, ધર્મ આરાધના મળે અને પુણ્ય પણ મળે. આ બન્ને ધર્મકરણ કરતાં અપેક્ષાએ સહેલા છે. માટે સ્વપ્નમાં, આજુબાજુમાં અને સર્વની થતી દાનાદિ આરાધના, જ્ઞાનાદિ આરાધનાની અનુમોદના તે કરી શકે છે કે જેને તે કરવાની ઈચ્છા છે, કરાવે છે અને કરે છે એવી જ રીતે પોતે ન કરી શકતો હોવા છતાં, ઈચ્છાવાળો કરાવણ અને અનુમોદના કરે છે. અને તેવા સંયોગ-શક્તિના અભાવમાં, બીજાને કરાવવામાં સહાયક ન થઈ શકવા છતાં પોતાની પ્રબળ ઈચ્છાના કારણે, તે વ્યક્તિ

અનુમોદના કરીને પણ વિશેષ ધર્મ અને પુણ્ય મેળવે છે. જે ફક્ત કરે છે તેનો ધર્મ અતિ અલ્પ છે. જે કરે છે અને કરાવે છે, તેનો ધર્મ પૂર્વ કરતા અનેકગુણો છે. જે કરે છે, કરાવે છે અને અનુમોદના પણ કરે છે તેનો ધર્મ પૂર્વના બંને કરતા અનેકાનેકગુણો થાય છે.

જે શક્તિ અને સંયોગના અભાવમાં ન કરી શકતો હોવા છતાં, ઇચ્છાની તીવ્રતાના કારણે કરાવણ અને અનુમોદન કરે છે, તે પણ કાલાંતરે પ્રકૃષ્ટપણાને પામે છે, કરણ પણ પામે છે.

જે તેવા કર્મોના ઉદયથી પ્રમાદ-આળસના કારણે કરતો નથી, તે પણ ઇચ્છાને પ્રબળ કરવા માટે જો કરાવણ અને અનુમોદન કરે તો તેનાથી તેના અંતરાય તુટે અને ઇચ્છાની તીવ્રતા પામે. કરણ અંતરાયો ખસે અને કરતો પણ થાય.

જેને જે સાધના કરવામાં સંયોગ-શક્તિની ખામી હોય અથવા ઉત્સાહની ખામી હોય, તે જીવો તે સાધનામાં બીજાને સહાયક, ઉપબૃહક, પ્રશંસક અને અનુમોદન કરનાર બને, તે રીતે પ્રયત્ન કરે તો તેને સાધનાનું મોટા ભાગનું ફળ મળે છે અને ટુંકા ગાળામાં પોતે પણ કરવાનું સામર્થ્ય આ ભવે કે ભવાંતરે પામે છે.

જે કરવામાં ઉદ્યત છે પણ કરાવવામાં રસ વગરનો છે તેનું કરણ દ્રવ્ય જેવું અપ્રધાન છે. જે કરવામાં ઉદ્યત છે અથવા નથી પરંતુ જે કરાવવામાં ઉદ્યત છે પરંતુ અનુમોદનામાં રસ નથી તેનું કરાવણ પરોપદેશે પાંડિત્ય જેવું છે અથવા કરણ-કરાવણ એ પણ માનપ્રધાન છે. આરાધનાપ્રધાન નથી. માટે બીજાની આરાધનાની અનુમોદના જીવનમાં સૌ પ્રથમ જરૂરી છે. જે ગુણાનુરાગ રૂપે સમજવી.

અશુભ પાપ કાર્યમાં કરણથી પાપ લાગે, કરાવણથી પાપ લાગે, તેનાં કરતાં પણ અનુમોદનાથી અથવા કરણ-કરાવણમાં પણ

રસની તીવ્રતાથી પાપની તીવ્રતા થાય છે, જેથી પાપનું ફળ મળે છે, અંતરાય બંધાય છે, પાપ કરવાની બુદ્ધિ મળે છે. પાપ કરવાની સાધન-સામગ્રી નથી મળતી, છતાં પાપ લાગે છે.

જેને જેનો રસ તે વાત-વસ્તુ બીજે હોય તો પણ સામાન્યથી ગમે, તેથી પાપી આત્માઓને સર્વત્ર પ્રવર્તતું પાપ ગમે છે. પાપના પક્ષપાતી આત્માઓને જગતના તમામ પાપીઓના પાપની અનુમોદના વ્યક્ત કે અવ્યક્ત રહેલી હોય છે. તેવી રીતે ધર્મી ધર્મના રસવાળા ધર્મના પક્ષપાતી આત્માઓમાં જગતના તમામ ગુણી, ધર્મી આત્માની, ગુણધર્મની અનુમોદના સામાન્યથી રહેલી હોય છે અને તે નિમિત્ત મળે વ્યક્ત થાય છે. વ્યક્ત અને વારંવાર ધર્મી આત્માની અનુમોદના દ્વારા, અનુમોદનાના સંસ્કાર દ્વારા સાહજીક અવ્યક્ત અનુમોદના થાય છે અને આ જ ધર્મપક્ષપાતીનું એક મહત્વનું સ્વરૂપ છે. માટે પાપીના પાપની અનુમોદના કરવી નહીં. તે રીતે ધર્મીની ધર્મની અનુમોદના કર્યા વિના રહેવું નહીં.

દુઃખ મળે પાપથી, પુણ્ય મળે ધર્મથી

- (૧) જીવ પાપને દુઃખના કારણરૂપ ઓળખે તો પાપને છોડે.
- (૨) પાપ છોડે તેમ દુઃખ ઓછા થાય.
- (૩) પુણ્યને સુખના કારણરૂપ સમજે તેમ જીવ પુણ્ય આચરે.
- (૪) પુણ્યના કારણને આચરે તેમ સુખની સામગ્રી અને સંયોગ મળે.
- (૫) સુખમાં પણ મન-વચન-કાયાથી પુણ્યના કારણો જીવ આચરતો જાય જેમ અત્યંત સુખી માણસો પણ વ્યાપાર કાળજીથી કરતા રહે છે.
- (૬) ધર્મક્રિયા-ધર્મસ્થાન-ધાર્મિક વ્યક્તિ, ભાવનાઓ, જીવદયા, પાપ-અરૂચિ, પાપ-નિવૃત્તિ, સહનશીલતા, સ્વસ્થતા, પ્રસન્નતા, ગંભીરતા વગેરે ગુણોને, ક્રિયાઓને, વ્યક્તિઓને, વસ્તુઓને અનુકૂળ વર્તતો રહે, એની યથોચિત ઉપાસના પુણ્ય માટે કરતો રહે.
- (૭) આટલી ભૂમિકા બાદ ભૌતિક સુખમાં રાગ-મમતા એ પાપનું-દુઃખનું કારણ છે તે સમજવાની શક્તિ-યોગ્યતા પ્રગટે છે.
- (૮) તેથી તે જીવ સુખમાં આંધળો ન થતાં સાવધ અને ઉદાસીન બને છે.
- (૯) આ પછી દુઃખમાં પણ અકળામણ એ આર્તધ્યાન છે,

અસહિષ્ણુતા એ પાપને વધારે છે અને તે દુઃખનું કારણ છે તેમ સમજી એ સહનશીલતા કેળવે છે.

(૧૦) આ ભૂમિકા બાદ જીવ ભૌતિક સુખમાં રાગાંધ ન થતાં એ પોતાના મૂળ સ્વરૂપને સમતાને જીવે છે, અનુભવે છે, કેળવે છે અને આત્મસ્વરૂપને સમજવા પ્રયત્ન કરે છે.

(૧૧) એજ રીતે દુઃખમાં પણ આ આગંતુક પરિસ્થિતિકૃત આત્માની અવસ્થાને જોઈ પોતાના નિરંજન, નિરાકાર સ્વરૂપને યાદ કરતો દુઃખમાં ધૈર્ય કેળવે છે.

આ ભૂમિકા બાદ જીવ સર્વત્ર આત્મદૃષ્ટિવાળો, ભાવધર્મવાળો બને છે. એનો સાંસારિક-ભૌતિક વ્યવહાર પણ ભાવ-સંસાર ન બનતા દ્રવ્યસંસાર હોય છે અને તે દુર્ગતિ કે વિશિષ્ટ પાપબંધનું કારણ નથી બનતો.

શુભ પ્રવૃત્તિ-વાણી અને વિચાર એ ભાવધર્મરૂપ છે અને મોક્ષનું કારણ છે.

આ ભૂમિકાને અવિરત સમકિતીની ભૂમિકા અને એની ઉપરની ભૂમિકા સમજવી.

ઉપરની ૧૦ ભૂમિકા એ ભાવસમકિત-ભાવધર્મનું કારણ છે. માટે જીવ દરેક પ્રવૃત્તિ, વાણી અને વિચારમાંથી પાપબંધના કારણો સમજીને છોડતો જાય, જેથી ભવિષ્યમાં દુઃખી ન થાય અને દરેક પ્રવૃત્તિમાં પુણ્યબંધના કારણોને જાણીને જીવ આચરતો જાય. એટલે કે પોતાના વાણી, વિચાર અને વર્તન પુણ્યના કારણ બને તે લક્ષ રાખે તો સુખી થાય અને કાળક્રમે આંતરિક દ્રષ્ટિ ખુલવાની યોગ્યતા પ્રગટે અને ૧૦-૧૧ નંબરની ભૂમિકામાં ભાવધર્મની પરિસ્થિતિમાં જીવ આવે.

જ્ઞાન તે સકલ આધાર

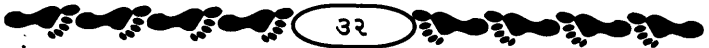
જીવનની અંદર જ્યાં સુધી દોષોનો નિર્ણય ન થાય, તે ખટકે નહીં, તે ત્રાસદાયી ન લાગે ત્યાં લગી તે જાય નહીં. દોષોની ઓળખાણ-જાણકારી પ્રથમ મેળવવી પડે. અજ્ઞાનનો નિર્ણય થાય, તે ખૂંચે તો જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે.

પહેલા આવી આવી પ્રવૃત્તિ, આ આ માન્યતા દોષ છે તે જાણવું પડે. પ્રવૃત્તિના ગુણ-દોષ જાણ્યા વિના તેને ગ્રહણ કરવાની કે છોડવાની ઇચ્છા થતી નથી. જે માણસ કાચના ટુકડાને હીરો જ સમજે તે તેને છોડી શકે નહીં યા તેની પાસેથી છોડી શકાવાય પણ નહીં. તેથી જ પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી ક્રિયા બતાવી' 'પદ્મમં નાણં તઓ દયા'.

દોષો પણ અનેક પ્રકારના છે તે વૃત્તિરૂપ પણ હોય અને પ્રવૃત્તિરૂપ પણ હોય. માનસિક-વાચિક-કાયિક ત્રણે પ્રકારના હોય. આપણે જેને ગુણરૂપ માનતા હોઈએ તે વાસ્તવમાં દોષરૂપ પણ હોય તેથી પહેલા તેને-તેના ભેદોને જાણવા જોઈએ.

પ્રશ્ન :- આપણા દોષો જોવાના કે દોષ કઈ રીતે જોવાય તે જાણવાના ? પહેલાં શું કરવું પડે ?

ઉત્તર :- પૈસા ગણતા જ ન આવડે તે પોતાના પણ પૈસા શી રીતે ગણી શકે, તેમ દોષ કોને કહેવાય એ જેને ખબર નથી એ પોતાના દોષ કેમ જોઈ શકે ? કાઢી શકે ?

જેમ દોષનું જ્ઞાન જરૂરી છે તેમ તેને છોડવાની ઇચ્છા પણ જોઈએ. જેને છોડવાની ઇચ્છા ન થાય તેનું જ્ઞાન પોપટીયો પાઠ કહેવાય. વસ્તુ ખોટી લાગ્યા પછી માણસને છોડવાની ઇચ્છા થાય જ. દરિદ્ર માણસને દરિદ્રપણાનો દોષ દેખાય એટલે તેનાથી છૂટવા-લક્ષ્મી મેળવવા પ્રયત્ન કરે, રોગી માણસને રોગનું જ્ઞાન-નિદાન થાય એટલે તેને દૂર કરવા, આરોગ્ય મેળવવા તત્પર બને.

જ્ઞાન-દોષોની જાણકારી દોષી-નિર્દોષી બન્ને આત્માએ મેળવવાની છે. દોષી તેની ભયંકરતા જાણે તો તેને દૂર કરી શકે અને નિર્દોષ તે દોષો પોતાનામાં ન આવે તેની સાવધાની રાખી શકે. તમાકુ ખાનાર જો તેની નુકશાની જાણે તો તે છોડી શકે અને ન ખાનાર જાણે તો તેનાથી દૂર રહી શકે.

જ્ઞાન થયા પછી તેને છોડવાની ઇચ્છા થવી જોઈએ.

પ્રશ્ન :- દોષોએ આપણને પકડ્યા છે કે આપણે દોષોને ?

ઉત્તર :- દોષો આપણને પકડી શકે નહીં. આપણે દોષોને પકડ્યા છે. બીજો આપણને પકડે ત્યારે તેનાથી છૂટવું આપણા હાથમાં નથી. જ્યારે આપણે બીજાને પકડ્યો હોય ત્યારે છોડવો હોય તે વખતે છોડી દેવાય. આત્માનું બળ એવું છે કે આપણે છોડવા માંગીએ તો બધું છૂટી જાય. માષતુષ મુનિને અજ્ઞાનનો દોષ ૧૨ વર્ષ પણ ગયો.

આપણને સારી વસ્તુના ગુણ દેખાય છે તેથી તેનો સ્વીકાર અમલ જલ્દી કરીએ છીએ પરંતુ ખરાબના દોષ દેખાતા નથી તેથી તેને છોડી શકતા નથી. તપનો ગુણ દેખાય છે પણ ખાવામાં દોષ દેખાય ? ભાવતી વસ્તુ ત્યાગ ન હોય તો પણ ભાણા પર ત્યાગ કરનાર કેટલા ?

છોડવાની ઇચ્છા થયા બાદ તેનો નિર્ણય કરવો પડે અર્થાત્ દોષોને મારે છોડવા જ છે તેવો દૃઢ નિશ્ચય-સંકલ્પ કરવો પડે. દુકાન

માંડ્યા પછી કમાવાનો નિશ્ચય ન કરે તો શું કામનું ? જ્યાં સુધી મજબૂત નિર્ણય ન હોય ત્યાં સુધી તેને કાઢવાની પ્રવૃત્તિ બરોબર જામતી નથી. 'મારે ધન જોઈએ જ છે' આ નિર્ણય સાથે વેપાર કરનાર જ તેમાં વ્યવસ્થિત પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે.

નિર્ણય-નિશ્ચય પણ સાર્થક-સફળ-ફળદાયી ત્યારે બને જ્યારે તેના વિરુદ્ધની પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ હોય અને તેને પોષકપ્રવૃત્તિ ચાલુ હોય. અર્થાત્ દોષો કાઢવા જ છે. આવી ભાવનાવાળાએ તે જેનાથી વધતા હોય, ટકતા હોય તેવી પ્રવૃત્તિ વિ.ને છોડવા પડે અને પોતાની ભાવનાને બળ મળે-પોષણ મળે તેવી ક્રિયા વિ. ને આચરતા રહેવું પડે.

જેને વાતોની ટેવ ન પાડવી હોય તેણે ટૂંકે પતે તેમ પતાવવું, પછી લાઇન કટ કરવી. તેમ જેને દોષો કાઢવા હોય તેણે અશક્ય પરિહાર કે નબળાઈથી પ્રવર્તવું પડે તો વારંવાર Linecut કરતા જવાનું. વારંવાર લાઇન જોડીએ તો પ્રશિધાન કાચું. તપના પારણામાં બીજો તપ કરવાની ગણતરી ન આવે તો પ્રશિધાન કાચું કહેવાય.

દોષ કાઢવા તેની નોંધ કરો. થોડા ઘણા મોટા દોષોની નોંધ મનમાં રહે પરંતુ નાના દોષોની નોંધ ખરી ? પ્રથમ નાના દોષો કાઢવાના કે મોટા મોટા ?

પહેલા નાના દોષો કાઢવાના-તેમાં પ્રયત્ન કરવાનો. મોટા તો બળ આવશે એટલે નીકળવાના જ છે.

પ્રશ્ન :- સંસારી અને ધર્મી આત્મામાં ફરક શું ?

ઉત્તર :- દોષો છોડવાની તીવ્ર ઇચ્છા અને ગુણો મેળવવાની અતિ ઝંખના જેનામાં હોય તેનું નામ ધર્મી અને ગતાનુગતિક ચાલે તે સંસારી. રાત્રે તાવ આવે ને તરત દવા લે તે સંસારી. થોડું સહન કરે તે ધર્મી. જ્ઞાન-ઇચ્છા-નિર્ણય-વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ આ કમથી જો આગળ વધીએ તો અચુક દોષવિમુક્તિ અને ગુણની પ્રાપ્તિ થાય.

બળવાન ! કર્મ વહી, સંસ્કાર

આપણા આત્મામાં અનાદિકાલીન સંસ્કારો રહેલા છે. કર્મ વધારેમાં વધારે ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમથી વધારે રહી શકતું નથી પરંતુ આ સંસ્કારો અનાદિ અનંતના ભાંગે રહેલા છે. માટે ખરાબ સંસ્કાર ન પડે તેની પૂર્ણ તકેદારી રાખવાની છે.

આપણી હાલની ક્રિયાઓ, તેમાં રહેલ ઉપયોગ અને આપણા સ્વભાવ વૃત્તિને ઘડનાર ભૂતકાલીન સંસ્કાર છે. જો અત્યારના ક્રિયાદિ શુભ સારા હોય તો માનવું કે આત્મામાં શુભસંસ્કારોનું જોર છે અને ક્રિયા વગેરે ખરાબ હોય તો અશુભસંસ્કારો મજબૂત જાણવા.

જ્યાં સંસ્કાર ન હોય ત્યાં ક્રિયા અને ઉપયોગ પરાણો કરવા પડે છે. આપણી અશુભવૃત્તિ અને કિલ્લટ અધ્યવસાયો અત્યારે પૂરજોશમાં ચાલી રહેલા છે તેના પરથી એ સૂચિત થાય છે કે આત્મામાં અશુભસંસ્કારોનો માલ થોકબંધ પડ્યો છે. અને ધર્મ-ગુણના સંસ્કારો નથી અને તેથી જ સંસારમાં ભટકી રહ્યા છીએ.

હવે પરમાત્માનું શાસન પામ્યા પછી-સમજ્યા પછી દરેક આરાધના, અનુષ્ઠાનો કરવા દ્વારા આત્મામાં ધર્મના ગુણના સંસ્કારો નાંખવાના છે. શરૂઆતમાં ક્રિયા પરાણો કરવી પડે, ઉપયોગ પરાણો લાવવો પડે.

પ્રશ્ન :- પરાણો કઈ વસ્તુ-કઈ ક્રિયા હોય ?

ઉત્તર :- જેમાં આદર હોય, સામે ફળ દેખાતું હોય ત્યાં પરાણો પણ

થાય. દરિદ્ર માણસ પરાણે પણ શ્રીમંતની નોકરી કરે છે કારણ સામે ફળ-ધનપ્રાપ્તિ દેખાય છે.

પરાણે કરેલી ક્રિયા એ આગળ જતાં તેમાં આદર ઉભો કરે છે અને તેના દ્વારા આત્મામાં સંસ્કાર નંખાય છે. સંસ્કાર વગર કાંઈ કામ ન થાય. સંસ્કાર નાંખવા માટે આદર અને ઉપયોગ છે. અહીં સંસ્કાર આદરના પ્રતાપે નંખાય. ક્રિયા જુદી અને આદર જુદો તો જેનો આદર હોય તેના સંસ્કાર નંખાય. સમક્રિયાને સંસારની પ્રવૃત્તિ કરવા છતાં અલ્પબંધ આના જ કારણે કલ્પો છે, તે ભલે પ્રવૃત્તિ સંસારની કરે પરંતુ તે આદર વગરની હોય છે. ખાલી પિસ્તોલ નુકશાન નથી કરતી જ્યારે તેમાં ગોળીઓ ભરાય ત્યારે જ તે નુકશાની કરે છે.

ઘણાને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય છે તેમાં પૂર્વભવનું તે જ યાદ આવે જે તીવ્ર રાગથી કે તીવ્ર દ્વેષથી ઉપયોગપૂર્વક કામ કર્યું હોય, જેના સંસ્કાર પડ્યા હોય. જ્યાં સંસ્કાર ન પડ્યા હોય ત્યાં તે યાદ આવે તો પણ લેવાનું મન ન થાય. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ પૂર્વભવમાં વર્ષો સુધી ચારિત્ર પાળ્યું હોવા છતાં આ ભવમાં ભાઈમુનિની ઘણી શિખામણ છતાં સંયમ સ્વીકારવાના ભાવ ન જાગ્યા કારણ સંસ્કાર નહોતા પડ્યા.

આપણા જીવનમાં ક્રિયા અને ઉપયોગ બન્ને પરિમિત જ રહેવાના પરંતુ બન્ને રાખતા જઈએ ને સુધારતા જઈએ તો અશુભ ઉપયોગ પરથી મન પાછું વળે, શુભ ઉપયોગ રહે, સંસ્કાર પડે.

જમતી વખતે તપસ્વીને યાદ કરો, નમસ્કાર કરો તો ખાવામાં નહીં પણ તપમાં ઉપયોગ જાય. તપ-તપસ્વી મનમાં ન આવે તો રસ-કસમાં ઉપયોગ જાય એટલે રાગના સંસ્કાર પડે.

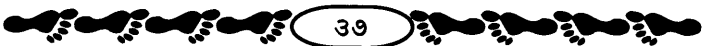
દરેક જીવનવ્યવહારમાંથી અશુભ ક્રિયાઓ અશુભ ઉપયોગ

કાઢવા મથવું જોઈએ. ત્યાગ પ્રત્યે આદર હોય તે ખાતી વખતે તપસ્વીને-ત્યાગીને-ત્યાગને યાદ કરે અને જાતનો પશ્ચાત્તાપ કરે. એ જો ન કરે તો તપના જૂના પણ સંસ્કાર ભૂલાઈ જાય, ઘસાઈ જાય. એક કલાક મૌન પાળ્યા પછી બોલતા જઈએ, છૂટથી વાતો કરીએ તો કયો આનંદ વધે ? કયો સંસ્કાર પડે ? કલાક પછી છૂટથી વાતો થાય તેનો અર્થ એ થયો કે મૌનમાં અકળામણ હતી તે પૂર્ણ થયો એટલે હાશકારો થયો. આમાં મૌન રાખવા છતાં તેના સંસ્કાર ન પડે.

ક્રિયા ઉપયોગ દ્વારા આદર ઉભો કરવાનો છે અને એથી આગળ વધીને કહેવાય કે “આરાધનાના-મોક્ષ મેળવવાના-આગળ વધવાના અસંખ્ય યોગો છે. પરંતુ જીવનમાં બધાની આરાધના કરી શકવાના નથી, થઈ શકવાની નથી, આચરણમાં એક બે ત્રણ જ યોગ આવવાના પરંતુ આદર તો દરેક પર જોઈશે. એ વ્યક્તરૂપમાં કે અવ્યક્તરૂપમાં ભલે હોય. આદરની બાબતમાં કોઈ અપવાદ નહીં. એક યોગ ઉપર પણ અનાદર હોય તો ન ચાલે. દૂધપાક ગમે તેટલો સારો બનાવ્યો હોય પરંતુ તેમાં થોડું મીઠું નાંખવામાં આવે તો દૂધપાક ખાવાલાયક ન રહે. તેમ એક યોગ ઉપરનો અનાદર આરાધાતા બધા યોગને નિર્બળ બનાવે છે.

મેતાર્યમુનિને આવેલ ગુરૂ પરનો અનાદર એ છેક ચારિત્ર પરના અનાદરને લાવનાર બન્યો અને તેની સામે કુરગડુ મુનિને તપનો અંતરાય હતો કારણ ગર્વ કર્યો હતો પરંતુ તપ ઉપર અરૂચિ-અનાદર નહોતા તેના જ કારણે ખાવા ઉપર પશ્ચાત્તાપ હતો. જો અરૂચિ હોત તો કુરગડુની અવસ્થા પ્રાપ્ત ન થાત. ખાવા છતાં પશ્ચાત્તાપ ન હોત.

આપણા જીવનમાં કયા યોગ પ્રત્યે અરૂચિ / અણગમો છે

તેને જાણી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તો જ આરાધાતો યોગ મોક્ષપ્રાપક બને. કોઈ પણ સંઘ-સાધુ-વ્યક્તિ-સ્થાન પ્રત્યે હૃદયમાં જો અરૂચિ રહી તો ગુણોના-આરાધનાના બધા દરવાજા બંધ થશે. કામરાગ / સ્નેહરાગની જેમ અરૂચિ / દ્વેષ પણ આરાધકપણાને અટકાવે છે. તેથી પ્રથમ નંબરે બધા યોગો પર આદર લાવવાનો. બીજા નંબરે શક્ય અનુષ્ઠાનો આચરવાના. ત્રીજા નંબરે તે ક્રિયાઓમાં ઉપયોગ રાખવાનો.

ઉપયોગ એ આપણને આધીન વસ્તુ છે. કોઈને ઇષ્ટ વ્યક્તિ જોડે વાતો કરતા ઉપયોગ ન રહે તેવું દેખાતું નથી. આપણને ક્રિયામાં ઉપયોગ નથી રહેતો એનું મૂળ છે, આદર-પ્રયત્ન નથી. બીજી બાબતોમાં આદર છે તેથી ઉપયોગપૂર્વક થાય છે. બીજાના આદર જેટલા ઘટાડીએ તેટલો આમાં આદર આવે અને આદર-ક્રિયા આવતા ઉપયોગ તો દોરડાની માફક બંધાયેલો રહે છે.

સંસ્કાર એટલે નિશ્ચય અને ઉપયોગ-આદરપૂર્વકની ક્રિયા એ વ્યવહાર છે. વ્યવહારથી જ નિશ્ચય આવે તેથી ક્રિયામાં ચુસ્તતા રાખવાની. પદ્ધતિસર વિધિપૂર્વક ક્રિયા જેને ફળ જોઈતું હોય તે જ કરે. વ્યવહારમાં ક્યાંય પદ્ધતિ વગર ચાલતું નથી. પદ્ધતિવાળું કાર્ય જ ફળ આપે છે. પરંતુ આ વિધિ-પદ્ધતિને લાવનાર છે આદર. આદર વિનાની વિધિપૂર્વકની ક્રિયા કદાચ બતાવવા પૂરતી હોય તોય તે ઝાઝી ટકે નહીં.

ઉપયોગને પકડીને સંસ્કાર નહિ પાડીએ તો ભવાંતરમાં ચારિત્ર ધર્મ નહીં મળે. ભગવાન મળશે તો વચન નહીં મળે-અસર નહીં કરે તેથી આદર સહિત ઉપયોગપૂર્વક આચારમાં પ્રવૃત્ત થવું.

કક્ષા જીવોની તરતમતા ભાવોની

દુનિયામાં જેમ ચિત્ર-વિચિત્ર પદાર્થો જોવા મળે છે. તેની ક્વોલિટીના આધારે જેમ સારા-નરસા ભેદ પડે છે તેજ રીતે જગતમાં ભિન્ન ભિન્ન પ્રવૃત્તિ-સ્વભાવવાળી વ્યક્તિઓ દેખાતી હોય છે તેના આધારે જઘન્ય-મધ્યમ-ઉત્કૃષ્ટ અધમ-મધ્યમ-ઉત્તમ વિભાગ થાય છે. માણસનો સ્વભાવ તેની પ્રવૃત્તિ પરથી જણાય છે અહીં જીવોની પ્રવૃત્તિઓના પાંચ વિભાગ પાડ્યા છે :-

(૧) વિશેષ વિચાર, રાગ-દ્વેષની તીવ્રતા વગર અનુપયોગથી કે સાહજિક પ્રવૃત્તિ કરે, તે અનનુષ્ઠાન કે અલ્પ પાપવાળી પ્રવૃત્તિ કહેવાય.

(૨) ભૌતિક અનુકૂળતા, પ્રતિકૂળતાઓને ઉદ્દેશીને કાષાયિક કે વૈષયિક પ્રવૃત્તિઓ જીવ કરે છે, જેને સંસાર કહેવાય છે. જેમાં આત્માનો કે પુણ્ય-પાપનો ઉદ્દેશ નથી હોતો, પરંતુ યશ, સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા વગેરે કે સાહજિક કુલાચાર વગેરે આશય હોય છે. આવા જીવો સામાન્ય પુણ્ય બાંધે છે. બહુધા પાપ અને પાપાનુબંધી પાપ બાંધે છે. આ જીવોને પરલોકદ્રષ્ટિ નથી હોતી છતાં, તેઓમાંથી કેટલાક આલોક ન બગડે તે રીતે કામ કરે છે. આલોક સંભાળીને કામ કરનારની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ સાહજિક પરલોક સુધારે, સામાન્ય સારી અવસ્થા પરલોકમાં મળે. દયા, કરૂણા, સહાનુભૂતિ, સહાય, કલેશ ન કરવો, ગળી ખાવું વગેરે પુણ્ય કે ગુણના ઉદ્દેશથી ન હોવા છતાં

સામાન્ય પુણ્ય અને સદ્ગતિ આપે જ્યારે કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ આ લોકમાં શાંતિ આપવા છતાં પરલોક બગાડે છે. જેમ કે ભોગ-રસિકતા, કુટુંબ વગેરેની મોહ-મમતા, મમતાથી ભોગનું વિતરણ વગેરે.

જેને પરલોકની અપેક્ષા ન હોય અને પરલોક વિરૂધ્ધ મહાઆરંભ સમારંભ, તીવ્રરાગ-દ્વેષ, આર્ત-રૌદ્રધ્યાન વગેરેથી પ્રધાન પાપ બાંધે છે તેઓ દુર્ગતિમાં જાય છે. અને કેટલાક આલોકમાં પણ સંપ-શાંતિ વિનાના વિશેષ લંપટ, લાલચુ, સંગ્રહખોર, ખૂન વગેરેના વિચારવાળા, દારૂ વગેરે બદઆદતમાં ચઢેલા આ લોક અને પરલોક બંને બગાડે છે. તેઓ અધમાધમ કહેવાય છે. ઉપરના જીવો અધમ કહેવાય. આ બંને પુણ્ય-પાપની દ્રષ્ટિ વગરના પુદ્ગલાનંદી-ભવાભિનંદી જીવો છે.

પ્રથમ ભેદવાળા શક્તિ-સમજણના અભાવે, તીવ્રકર્મના ઉદયથી કે તેવા કોઈ કારણો સંમૂર્ચ્છિમ જેવા કે મંદ વિજ્ઞાનવાળા છે, માટે તીવ્ર પાપ-પુણ્ય ન હોવા છતાં, પરિણામ ન હોવા છતાં એ ભૌતિક પૌદ્ગલિક દ્રષ્ટિવાળા અધમ સમાન જાણવા.

(૩) ત્રીજા નંબરના જીવો સંસારની દ્રષ્ટિવાળા હોવા છતાં, તેઓ સુખદુઃખના કારણ તરીકે બાહ્ય નિમિત્તો, પ્રવૃત્તિઓ, વસ્તુઓને માને છે તેમ દુઃખના કારણ તરીકે પાપકર્મને અને પાપકર્મના કારણ તરીકે પાપસ્થાનને પણ માને છે. તેવી રીતે સુખના કારણ તરીકે પુણ્યકર્મને માને છે અને પુણ્યકર્મના કારણ તરીકે પાપસ્થાનનો ત્યાગ, ઘટાડો, અરૂચિ, પર્યાપ્તપ વગેરે પણ માને છે. તે જ રીતે પુણ્યના કારણ તરીકે અનુકંપા, જીવદયા, સદાચરણ, ગુણ સ્વીકાર વગેરે અને જે દાન, તપ, શીલ, ભાવના વગેરે ધર્મસ્થાનો છે તે અપ્રધાનરૂપે પુણ્યના સ્થાનો પણ છે જ, તેથી આ પુણ્યના સ્થાનોને માને છે. તેથી તેના જીવનમાં સાંસારિક બધી પ્રવૃત્તિ, વાણી, વિચારમાં

અને પ્રાસંગિક, સામાજિક કે ધાર્મિક બધી પ્રવૃત્તિ આદિમાં દુઃખની નિવૃત્તિ માટે પાપસ્થાનોથી નિવૃત્તિ-ઘટાડો લક્ષમાં રાખવા શક્ય પ્રયત્ન કરે છે. સુખની પ્રાપ્તિ વગેરે માટે પુણ્યસ્થાનોમાં પ્રયત્ન કરે છે. પાપસ્થાનની નિવૃત્તિથી પણ પુણ્ય બંધાય છે.

આ દૃષ્ટિ કેળવવાના કારણે કંઈક પરલોકને સુધારવા માટે આલોકના જીવનવ્યવહારો વિશેષ પાપનિવૃત્તિપ્રધાન બનાવે છે અને પ્રાસંગિક અલ્પપ્રયત્નસાધ્ય ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ પુણ્ય માટે કરે છે. આ જીવોને આલોક પ્રધાન છે, છતાં પરલોક પણ આંખ સામે છે. આ મધ્યમ કક્ષાના જીવો પુણ્ય માટે ધર્મકરણી કરે છે. આલોકના સુખદુઃખ પૂર્વકર્મના અનુસાર હોવા છતાં પરલોકને સુધારે છે અને આલોકમાં સુખી હોવા છતાં પાપમાં તરબોળ, મગ્ન, અંધ બનતો નથી અને આલોકમાં દુઃખી હોય તો બીજાને ગાળો દેતો નથી, પણ સમતા, સહનશીલતા અને સદ્ભાવના કેળવે છે. આને મધ્યમ કક્ષાના જીવો કહેવાય છે.

આ જ ત્રીજા ભેદમાં જીવની પુણ્ય-પાપની અને તેના કારણોની વિશેષ દ્રષ્ટિ અને રૂચિ ખુલે છે, ત્યારે જીવ આલોકની ગૌણતા કરીને પાપનિવૃત્તિપ્રધાન અને પુણ્ય-ધર્મપ્રવૃત્તિપ્રધાન વાણી-વિચાર-વર્તન સર્વત્ર કે બહુધા રાખનાર બને છે. આ રીતે પાપનિવૃત્તિની પ્રધાનતાથી, પુણ્યપ્રવૃત્તિની પ્રધાનતાથી તેનો આત્મા પાપકર્મથી હળવો થાય છે અને પુણ્યથી સંચિત થાય છે. આના પ્રતાપે તેને સંસારની ઉત્તમ વસ્તુઓ-ઉત્તમ અવસ્થા-ઉત્તમ વ્યક્તિઓ મળે છે. પાપથી હળવો થવાથી પાપબુદ્ધિ પણ મંદ-શાંત પડે છે. પુણ્યકાર્યથી પુણ્યના કારણરૂપ ધર્મસ્થાનની રૂચિ-શ્રદ્ધા પણ થાય છે તેથી તે શાંત, પ્રસન્ન, વિષયની ઉત્કટતા વિનાનો, કષાયની પ્રધાનતા વિનાનો યુગલિક ક્ષેત્ર કે આનતાદિ દેવની જેમ સ્વાભાવિક

ઉગ્ર નથી હોતો.

(૪) આવા આત્માને બીજા ભવોમાં પણ પુણ્ય કરવાની રૂચિ અને પાપ છોડવાની રૂચિ સ્વાભાવિક રહે છે. આના પ્રતાપે અત્યંત પુણ્યની પ્રધાનતાથી સતત પાપ છોડવાની અને પુણ્ય કરવાની લાગણીના સંસ્કાર બાદ પુણ્યથી મળેલ ભૌતિક સામગ્રી એ પુણ્ય છે પરંતુ એમાં મમતા-આસક્તિ-ખેંચાણની લાગણી એ પાપ છે એવું એને હવે સમજાય છે અને તે સમજતા પુણ્યના ભોગવટાની લાગણીરૂપ પાપ છોડવા તત્પર બને છે. આ જ પ્રકૃષ્ટ પુણ્યના યોગે ઉત્તમ જ્ઞાની પ્રભાવક વચનલબ્ધિવાળા મહાપુરુષોનો યોગ થાય છે અને પોતાના વિષયકષાયને છોડવાપૂર્વકના પુણ્યની ઉત્કૃષ્ટ રૂચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેના કારણે આત્મસ્વરૂપ ઉપર દ્રષ્ટિ લઈ જાય છે, આત્મસ્વરૂપની ઈચ્છા ઉભી થાય છે અને તેની સાથે પાપસ્થાન નિવૃત્તિ કરવી, ઘટાડવા, અરૂચિ રાખવી, પશ્ચાત્તાપ કરવો વગેરે જે અત્યાર સુધી પુણ્યરૂપ હતા, તે હવે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને મેળવવાના કારણરૂપ ધર્મરૂપ બને છે અને પુણ્યના વિશેષ કારણરૂપ ધર્મસ્થાનોની વાણી-વર્તન-વિચાર ભાવના દ્વારા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે હવે પુણ્ય ઉપાર્જન સાથે આત્મગુણો મેળવવા આત્મ-શુદ્ધિ માટે કરાતી થાય છે, તેથી તે પણ વિશેષ ધર્મરૂપ થાય છે. આ શુદ્ધ આત્મદ્રષ્ટિ જાગે ત્યારે જીવ ચોથી ભૂમિકામાં આવે છે. એની સાંસારિક બધી પ્રવૃત્તિ આત્મદ્રષ્ટિ જાગી હોવાથી બીજા જીવો કરતાં જુદી તરવરે છે, ઔચિત્ય-વિવેકપ્રધાન રસ વગરની જેમ ધાવમાતા બાળ ખેલાવે તેવી થાય છે અને ધર્મની પ્રવૃત્તિ ન થાય કે ન કરી શકે ત્યારે પણ શુદ્ધ આત્મદ્રષ્ટિ જાગેલાની લાગણી, ભાવ સદા ઝળકતો હોય છે. વળી તે ભાવધર્મરૂપ આત્મગુણોના ઉદ્દેશરૂપ હોય છે અને તેની પ્રવૃત્તિઓ પણ ધર્મપ્રધાન રહે છે. તેથી પુણ્યનો ઉદ્દેશ ન હોય તો

પણ વિશિષ્ટ પુણ્ય સાહજિક મળે છે. પાપ નહિવત્ અને નિર્બળ થાય છે. આ દ્રષ્ટિવાળા જીવો ઉત્તમ કહેવાય છે. અહીં શરૂઆતમાં આત્મદ્રષ્ટિ ન ખસે તેની કાળજી રાખવી પડે પરંતુ કાળક્રમે તે શુદ્ધ આત્મદ્રષ્ટિ સ્વાભાવિક થાય છે અને ક્રમિક આગળ વધતાં કેવળજ્ઞાન પામે છે. આ દશામાં નિશ્ચયધર્મ-ભાવધર્મ સહજ હોય છે. વ્યવહારધર્મ પણ સંયોગ-પરિસ્થિતિ બાધક ન હોય તો બહુધા હોય છે. આ પરિસ્થિતિમાં જ્ઞાનસંપન્ન, આચારસંપન્ન અને પુણ્યસંપન્ન જે હોય છે તે પરજીવોની શુદ્ધ આત્મદ્રષ્ટિને ખોલવા માટે સર્વજ્ઞ પરમાત્માનો મોક્ષમાર્ગનો ધર્મ પ્રરૂપે છે, પમાડે છે. તેઓ સ્વ-સાધના સાથે પરાર્થ પણ કરે છે, માટે કંઈક વિશિષ્ટ ઉત્તમતા છે અને પરમાત્મા શ્રી તીર્થની સ્થાપના કરવા દ્વારા ઉત્તમોત્તમ છે. અહિં ચોથા ભેદમાં શુદ્ધ આત્મદ્રષ્ટિ- ધર્મદ્રષ્ટિ-સ્વભાવધર્મ આવે.

(૫) પાંચમી ભૂમિકામાં ધર્મદાનનો પરોપકાર આવે. આમાં પ્રથમની બે ભૂમિકા દ્રવ્ય ભાવધર્મને અયોગ્ય છે. છેલ્લા બે દ્રવ્ય-ભાવધર્મ સંપન્ન છે. ફક્ત ત્રીજો ભેદ દ્રવ્યધર્મ અને ભાવધર્મનું અસાધારણ કારણ છે. સર્વત્ર પુણ્યક્રિયાને પ્રધાન કરવી અને પાપક્રિયાને ગૌણ કરવી-છોડવી. આ કરનાર ભાવધર્મ પામે છે, આશયવિશુદ્ધિ પામે છે.

આ આચાર-વ્યવહારધર્મ ક્ષયોપશમ ઉત્પન્ન કરવા દ્વારા સદ્-આશયને જન્મ આપે છે, ક્ષયોપશમ ઉત્પન્ન કરે છે અને વ્યવહારને શુદ્ધ-મજબુત બનાવે છે, ભાવનાને તીવ્ર કરે છે તેથી ક્ષયોપશમ વધે છે અને ક્રમશઃ ક્ષાયિકભાવ સુધી જીવ પહોંચે છે. ક્ષાયિકભાવ આવે એટલે કેવલ્યાવસ્થા તરત મળે. માટે ધર્મની દ્રષ્ટિ ન ખુલે, ન વધે, સ્થિર ન થાય ત્યાં સુધી પાપ છોડવાની અને પુણ્ય કરવાની દ્રષ્ટિ રાખવી-વધારવી.

ક્ષયોપશમ મોહકર્મણો, ચખાડે સ્વાદ શિવશર્મણો

આપણો આત્મા અનંતજ્ઞાન-દર્શન-વીર્ય-ક્ષાયિકગુણોનો માલિક છે, સત્તામાં બધું જ પડેલું છે. કર્મોના આવરણને કારણે અત્યારે બધું ઢંકાયેલું છે, સુષુપ્ત અવસ્થામાં રહેલું છે. તેને પ્રગટ કરવા માટે, જાગૃત કરવા માટે સત્યુરૂપાર્થ દ્વારા આપણે કંઈક આંશિક ગુણોને મેળવી શકીએ છીએ. પરંતુ મળેલ બુદ્ધિ-શક્તિ-આવડત-જ્ઞાન-શ્રદ્ધા બધા ક્ષયોપશમભાવના ધરના છે. ક્ષયોપશમભાવના અર્થાત્ મળેલ માલ ૧૦૦% ની કાયમી ગેરંટીવાળો નહીં.

જેમ અત્યારે નિરોગી દેખાતું શરીર ક્યારે રોગોથી ઘેરાઈ જાય તે કહી શકાય નહીં,

જેમ અત્યારે કરોડ-અબજોપતિ લાગતી વ્યક્તિ ક્યારે નિર્ધન-પાયમલ થઈ જાય કહી શકાય નહીં,

જેમ અત્યારે અનુકૂળ વર્તતો પરિવાર ક્યારે બેવફા બને તે કહી શકાય નહીં. કારણ કે આ બધા પદાર્થો, પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ ઔદયિકભાવના છે. દરેક પાછળ નાશવંત-ક્ષણિક-અનિત્ય લખાયેલું છે.

બાહ્ય પદાર્થોને આપણે કાયમી માની લેતા નથી, તેના ભરોસે બેસી રહેતા નથી તો અત્યારના આપણા ગુણોને પણ કાયમી માનવાની જરૂર નથી, નિશ્ચિંત બનીને બેસાય તેમ નથી. કારણ કે જેની વધ-

ઘટ, આવન-જાવન ચાલુ રહે તે ક્ષયોપશમ ભાવ.

આવા ક્ષયોપશમભાવના ગુણો ક્યારે ચાલ્યા જાય તે કહેવાય નહીં. તેને ટકાવી રાખવા માટે ક્ષણે ક્ષણે સાવધાની રાખવી પડે. ત્યાં સુધી જ્ઞાન અને ચારિત્ર (ઉપલક્ષણથી બધા ગુણો) માટે જાગૃત બનવું પડે જ્યાં સુધી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થાય. અહીં જ્ઞાન અને ચારિત્ર એટલા માટે લીધા કે તે મુખ્ય છે. આ બન્નેમાં જે સાવધ રહે છે તેના ગુણો ૯૯% નાશ પામતા નથી. ક્યારેક રોગ, કર્મને કારણે ઝાંખા પડે તો પણ અલ્પકાળમાં પ્રકાશે છે.

જ્ઞાનની મહેનત કરવાથી જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ થાય અને સદ્ભાવના તથા ક્રિયામાં મહેનત કરવાથી ચારિત્ર મોહનીય ખપે અને બીજા પણ ઘાતીકર્મ અને પાપકર્મ ખપે છે.

આ ત્રણમાંથી કોનો ક્ષયોપશમ મહત્ત્વનો ?

જ્ઞાનાવરણ ખપે પછી મોહનીયનો ક્ષયોપશમ ન હોય તો એ જ્ઞાન ક્યારેક વિષય-કષાયપોષક બનીને ગાઢ-ચિકણા કર્મો બંધાવે. શાસ્ત્રમાં આના અનેક દ્રષ્ટાંતો છે. જેમ મોહનીયના ક્ષયોપશમ વગરનું જ્ઞાન નકામું તેમ અંતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ પણ નુકશાનકારી. અંતરાયનો ક્ષયોપશમ શક્તિ-બળ આપે પણ મોહનીયનો ક્ષયોપશમ ન હોવાથી મૃગાપુત્ર લોઢિયાની જેમ વધુ કર્મો બાંધે.

જ્ઞાન અને શક્તિ એ મોહનીયના ક્ષયોપશમના સાધક બને તો સાર્થક, અન્યથા નિરર્થક-મારક. જેમ છરી એક જ હોવા છતાં તે કોના હાથમાં રહેલી છે તેના આધારે તેની તારકતા-મારકતા બને છે. ચોરના હાથમાં રહેલી છરી મારે છે તો ડૉક્ટરના હાથમાં રહેલ જિવાડે છે, તેમ કોઈપણ ક્ષયોપશમ જો મોહનીયના ક્ષયોપશમ યુક્ત હોય તો જ તારક...

જિનશાસનમાં શક્તિની જ્ઞાનની કિંમત જો તે માર્ગસ્થ હોય, સંયમી હોય તો જ છે. મોહનીયનો ક્ષયોપશમ કર્યા વગર ચાલે તેમ જ નથી. પ્રથમ તે બંધાય શેનાથી તે વિચારવું.

અવિવેક, આવેશ, અનાચાર, અવિચારકપણું, ૧૮ પાપસ્થાનકની પરિણતિ-પક્ષપાત આ બધા મોહનીય બંધના સ્થાનો-કારણો છે. જે વ્યક્તિ અવિવેકી-આવેશવાળી હોય છે તેની કોઈ પણ પ્રવૃત્તિ સારી યા નરસી કર્મબંધ માટે જ થતી હોય છે. તેમાં ય મુખ્ય મોહનીય કર્મબંધ.

મોહનીયનો ક્ષયોપશમ જયણા-કાળજી કરાવે છે. જયણાયુક્ત પ્રવૃત્તિ કરતાં કદાચ વિરાધના થાય તો ય પુણ્ય-ધર્મ-ક્ષયોપશમ જ મળે.

जा जयमाणस्स भवे विराहणा, सुत्तविहिसमग्गस्स ॥
सा होइ निज्जरफला, अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥

અંતઃકરણની વિશુદ્ધિયુક્ત હળુકર્મી આત્મા સૂત્રવિધિપૂર્વક વિરાધના ન થઈ જાય તેની કાળજી રાખીને ક્રિયા કરે છતાં જો કોઈ જીવ વિરાધના આદિ થાય તો પણ તે કર્મનિર્જરા કરાવનારી બને છે.

જયણા-કાળજી-વિવેક એ જ મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ છે અને તેનાથી જ ઉત્તરોત્તર મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ વધતો રહે છે. જ્ઞાન હોવા છતાં જીવનમાં ચારિત્ર-જયણા ન દેખાય, શક્તિ હોવા છતાં સત્પ્રવૃત્તિ ન દેખાય તો શું સમજવાનું ? આ બેકાળજી શેનાથી ?

જેને મોહનીયનો ક્ષયોપશમ ન હોય તેના જ જીવનમાં આવું બની શકે, તેને મળેલ સાધનો અધિકરણ જ બને, ઉપકરણ નહીં.

જ્ઞાન મેળવવા મહેનત કરે, પણ જીવનમાં પદ્ધતિ, કાળ અપનાવવા-ગુણો મેળવવા જે પ્રયત્ન ન કરે તે ધર્મનો, મોક્ષ અધિકારી નહીં. જેમ શાસનમાં કહ્યું છે “જેને સાવધ-નિરવધ ભેદ પાડતા ન આવડે તે બોલવા માટે યોગ્ય નથી તેમ જેને વિવેક નથી તે કોઈપણ પ્રવૃત્તિ-કાર્ય માટે પાત્ર નથી.

દરેક પ્રવૃત્તિમાં જયજ્ઞાની-વિવેકની ગૌણ-મુખ્યભાવ અનિવાર્યતા છે. આ બધી વિચારસરણી જેનામાં આવે, જે કરતાય એનામાં સંયમની પરિણતિ આવે. આપણે જ્ઞાન ભણીએ ચારિત્ર પાળીએ દરેક પાછળ આરાધક થવાનો ભાવ રાખવાનો મોહનીયનો ક્ષયોપશમ એ જ આરાધક બનાવશે, આગળ વધાર અને ક્ષાયિકભાવ સુધી પહોંચાડશે તેથી તે રીતે પ્રવર્તન કરવું.

પ્રગટાવો વિવેકદીપ...

કોઈ પણ વ્યવહાર એ પોતાના કે બીજાના હૈયામાં સારા યા નરસા ભાવો નાંખવાનું, ઉત્પન્ન કરવાનું સાધન છે. આપણી પ્રવૃત્તિ-ક્રિયા જો સારી-આદરયુક્ત ચોક્કસાઈવાળી હોય તો પોતાને આનંદ-શુભભાવો જરૂર અપાવે, સાથોસાથ દેખનાર સામી વ્યક્તિને પણ તેના પ્રત્યે રુચિ જન્માવે છે અને જો ક્રિયા જેમ તેમ કરતા હોઈએ તો સ્વને જ આનંદની અનુભૂતિ નથી થતી ત્યાં બીજાને તો સારા ભાવ ક્યાંથી ઉત્પન્ન કરાવે ? પ્રતિક્રમણ ઉભા ઉભા કરવું જોઈએ, ઉપયોગપૂર્વક કરવું જોઈએ, હાથ જોડીને આદરપૂર્વક કરવું જોઈએ તો કર્મથી હલકા થયાનો સ્વને અનુભવ થાય. બીજા જોનારને પણ આ ક્રિયા પ્રત્યે આદર-રુચિ જાગે અને જો બેઠા બેઠા હાથ જોડ્યા વગર કરીએ તો ક્રિયાનો આ અનાદર સામાન્ય પુણ્ય અપાવે, કિલ્બિષિકપણું અપાવે.

આપણો ધર્મ પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિ બન્ને સ્વરૂપ છે. મોટર-ગાડી ઝટ ચલાવાય કે ધીમે ? સીધી જ ચલાવવાની કે વળાંક લેવાનો ? આમાં આમ જ કરાય તેવું કહી શકાતું નથી. પરિસ્થિતિ-સંયોગ પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. Hard and Fastનું વલણ કોઈ જગ્યાએ ચાલતું નથી તેમ આપણા જીવનની દરેક પ્રવૃત્તિમાં નિયંત્રણ ન હોય તો ન ચાલે. કોઈ કહે કે હું માત્ર તપ કરું તો ન ચાલે. કોઈ એમ કહે હું માત્ર સ્વાધ્યાય કરું, જ્ઞાન ભણું તો ય ન ચાલે. કાલે કાલે શક્તિ મુજબ

બધું જ કરવું પડે તેથી જ પરમાત્માએ કાલે કાલં સમાયરેનું સૂત્ર આપ્યું છે. કોઈ જગ્યાએ પ્રવૃત્ત થવું પડે, ક્યાંક નિવૃત્ત બનવું પડે. પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ એકાંતે લાભ કે નુકશાન કરનારી નથી હોતી.

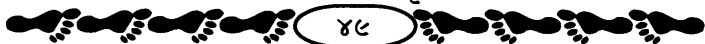
પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિમાં જો નિયંત્રણ ન હોય તો તેને ક્રિયા કહેવાય, ધર્મ કે સંયમ ન કહેવાય. સંયમનો અર્થ છે સમ્યગ્ નિયંત્રણ, લાભ-નુકશાનના વિચારપૂર્વક થતી પ્રવૃત્તિ કે નિવૃત્તિ. નાની ઉંમરમાં શરીરના પોષણ માટે, શરીરના બાંધાને મજબૂત બનાવવા માટે થોડું થોડું ખાવા આપવું પડે તે જ વ્યક્તિને માટે જુવાનીમાં એકાસણા-આયંબિલનો તપ લાભકારી બને અને ઘડપણમાં છઠ્ઠ-અઠ્ઠમનો તપ કરાવવો ઉચિત. કારણ કે વિકૃષ્ટતપથી શરીરને જો કસેલું હોય તો મોત વખતે વધુ કષ્ટ-પીડા ન આવે, સમાધિ મળે.

તે જ રીતે બાળપણમાં માત્ર ગાથા ગોખાવવાની. યુવાવસ્થામાં અર્થની પ્રધાનતા કરાવવાની અને વૃદ્ધાવસ્થામાં જરૂર પૂરતું ગોખાવવાનું, બાકી વાંચન કરાવવાનું. યુવાનીમાં સ્વાધ્યાય મુખ્ય બને કારણ કે પરિણતિ ઘડવાની છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં જપ-ધ્યાન મુખ્ય.

પ્રવૃત્તિને ગાડરિયા પ્રવાહ જેવી ન બનાવતા ક્યારે શું કરવું, કેમ કરવું, કેટલું કરવું તેનું જો નિયંત્રણ કરીએ તો પ્રવૃત્તિ વ્યવસ્થિત થાય, વિકસિત બને. જે અવસરને ઉચિત ન કરે તેને જ્ઞાનાવરણીયનો અને મોહનીયનો ક્ષયોપશમ ન થાય.

પરમાત્માનું શાસન લોકોત્તર છે. બીજાઓ જેવી જ આપણી ચર્ચા હોય તો તેમનામાં અને આપણામાં તફાવત શું ? લોકોત્તર જીવનચર્ચા તેને કહેવાય કે દરેક પ્રવૃત્તિમાં-આચારમાં આત્મપરિણતિની, લાભ-નુકશાનની વિચારણા હોય.

વિવેકદ્રષ્ટિ રાખીને કરાતી પ્રવૃત્તિ કર્મોનો ક્ષય-ક્ષયોપશમ

કરવા માટે સમર્થ બને છે. જેમ આચારની યુસ્તતાથી કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેમ આંતરિક ઇચ્છાથી પણ ક્ષયોપશમ થાય. ઇચ્છા-ભાવના-પરિણામ પણ કર્મનો ક્ષયોપશમ કરાવે છે.

સામાન્યથી એક નિયમ છે કે જેવી ઇચ્છા-ભાવના હોય તેવો ક્ષયોપશમ-કર્મબંધ, ગુણ-દોષ ઉત્પન્ન થાય. જો સદ્ભાવના હોય તો ક્ષયોપશમ દ્વારા ગુણની પ્રાપ્તિ થાય અને ખરાબ ઇચ્છા હોય તો કર્મબંધ દ્વારા દોષ મળે છે.

આંતરિક કાળજી અર્થાત્ મારે મારી પરિણતિ સુધારવી છે આવી ભાવના જ પરિણતિ સુધારે. મારે ગુસ્સો કરવો નથી એવો મનમાં સંકલ્પ કરો એટલા માત્રથી ક્ષયોપશમ થાય. મારે તપ કરવો છે એવી ભાવના ભાવીએ તો એનો ક્ષયોપશમ પ્રગટે. આજે શક્તિ ન હોય તો પણ તેનો ક્ષયોપશમ થયા કરે. અમુક કર્મ ખસે એટલે એક સાથે ક્ષયોપશમ થાય.

એવી જ રીતે જેટલી અસદ્વૃત્તિ-ખરાબ ઇચ્છા કરીએ તેમાં અશુભ કર્મ બંધાય. કોઈને છેતરવાની હોંશિયારી હોય તે આ ભવમાં કદાચ સફળ બને પણ અહીં જ્ઞાનાવરણકર્મ એવું બાંધે કે ભવાંતરમાં એ ટેવ ચાલુ રહે અને તે વખતે જ્ઞાનાવરણના ઉદયે બીજાને છેતરવામાં ગમે તે રીતે ફસાઈ જાય.

કેટલાકને મશ્કરી કરવાનો સ્વભાવ હોય છે. આ ભવમાં એવી મશ્કરી કરે કે પોતે હાસ્યાસ્પદ ન થાય પરંતુ પછીના ભવમાં એવી સ્થિતિ આવે કે અસ્થાને પણ મશ્કરી કરે, વિવેક વગરની એ વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ ચાલુ રહે. પરમાત્મા મહાવીર સ્વામીના સમવસરણમાં એક વાર એક હાથણીએ આવીને જોરથી વાઘૂટ કરી. બધા લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા. ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે પ્રભુ ! આણો

આમ કેમ કર્યું ? ત્યારે પરમાત્માએ કહ્યું કે તેને પૂર્વભવમાં બધાની મશ્કરી કરવાની, સૌને હસાવવાની ટેવ હતી તે ટેવ તેને દેવભવમાં પણ સાથે આવી. એકવાર પડેલી-પાડેલી ખોટી ટેવ વિવેક/સ્થાન-અસ્થાન બધું જ ભૂલાવે છે.

જીવ અનાદિકાળથી અશુભપ્રવૃત્તિઓમાં રચ્યો પચ્યો રહ્યો છે તેથી એને અશુભપ્રવૃત્તિઓ અને એની વૃત્તિઓના સંસ્કારો દૃઢ અને અસ્થિમજ્જા થયેલા છે તેથી બધા જીવોમાં બધી જાતના અશુભ સંસ્કારો દૃઢ રીતે પડેલા છે તેથી તેના સંસ્કારો પાડવા પડતા નથી પરંતુ થોડી પ્રવૃત્તિથી પણ એ સંસ્કારો તરત જાગૃત થઈ ઉઠે છે અને જ્યારે એ સંસ્કારોથી વિપરીત શુભપ્રવૃત્તિઓ જીવને બરાબર જામતી નથી, એના સંસ્કારો ઝટ પડતા નથી પરંતુ અશુભપ્રવૃત્તિઓના સંસ્કારનો નાશ કરવા માટે અને શુભપ્રવૃત્તિના સંસ્કાર ઉત્પન્ન કરવા કાળજી-હુંશિયારી અને આદર ત્રણ જોઈએ. શુભપ્રવૃત્તિમાં જ્ઞાન અને રુચિપૂર્વક વારંવાર પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે અશુભ સંસ્કાર ઘસાય અને શુભપ્રવૃત્તિઓના સંસ્કાર પડે અને તે જન્માંતરમાં સાથે આવે.

જે જીવને જે શુભપ્રવૃત્તિઓના જન્માન્તરના સંસ્કારો દેખાય તેનામાં એનાથી વિપરીત પાપપ્રવૃત્તિઓના સંસ્કાર, રુચિ, લાગણી મોળી પડેલી જોવા મળે.

આપણા આત્મામાં કર્મનો ક્ષયોપશમ કરવા. ગુણની પ્રાપ્તિ માટે, તેના વિકાસ માટે દરેક જગ્યાએ આદર-વિવેકની પ્રધાનતા લાવવી. સદ્ભાવના અને સત્પ્રવૃત્તિમાં સતત પ્રવર્તવું.

પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ-ક્રમ- કાર્યકારણભાવ

સર્વજ્ઞપ્રણીત ત્રિલોકનાથ અરિહંત પરમાત્માના શાસનમાં ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષ ચાર પુરુષાર્થ બતાવવામાં આવ્યા છે. તેમાં પુરુષાર્થ શબ્દનો અર્થ છે પ્રવૃત્તિથી, ઉદ્યમથી, સાહસથી પુરુષ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય વસ્તુ કે ગુણ. આ રીતે પુરુષાર્થ શબ્દની વ્યાખ્યા કરવાથી પુદ્ગલસ્કંધોમાં પરસ્પર સંઘટન અને વિઘટનની પ્રવૃત્તિ એ પુરુષાર્થ શબ્દથી વાચ્ય બનતી નથી.

જેવી રીતે અર્થ મેળવવા માટે તેના સાધનમાં થતી પ્રવૃત્તિને અર્થ પુરુષાર્થ કહેવાય છે, કામ સુખ મેળવવા માટે તેના કારણોમાં થતી પ્રવૃત્તિ તે કામપુરુષાર્થ કહેવાય છે એજ રીતે સ્વર્ગ અને અપવર્ગની પ્રાપ્તિનું કારણ ધર્મ હોવાથી કાર્યને ઇચ્છતા આત્માએ કારણને પણ ઇચ્છવું જોઈએ એ ન્યાયે ધર્મ પણ સ્વતંત્ર પુરુષાર્થ છે.

પુરુષેણ અમિલસળીય એ અર્થમાં પુરુષાર્થ શબ્દ શાસ્ત્રોમાં વપરાતો આવ્યો છે. મોક્ષનું સુખ એ એકાંતિક અને આધ્યામિક હોવાથી તેમજ તેમાં અપ્રયાસી વીર્યનું પ્રવર્તન હોવાથી તે સ્વતઃ કામ્ય છે, સ્વતઃ ઇચ્છનીય છે એથી કરીને મોક્ષના કારણમાં પ્રવર્તવું તે મોક્ષ પુરુષાર્થ છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ થયા પછી મોક્ષપુરુષાર્થ કહેવાતો નથી. કારણ કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ એ તો મોક્ષપુરુષાર્થનું ફળ છે.

પુણ્યાત્મક ધર્મ તમામ સુખનું કારણ હોવાથી પણ ધર્મ

પુરુષાર્થરૂપ છે પુરુષાર્થ શબ્દનો રૂઢિથી ઉદ્ભવ, મહેનત, પ્રયત્ન એવો અર્થ ઘટે છે. આ સંદર્ભમાં “મોક્ષાયૈવ તુ ઘટતે વિશિષ્ટમતિરુત્તમઃ પુરુષઃ” એમ તત્વાર્થસૂત્ર કારિકામાં કહ્યું છે. ‘ઉત્તમકક્ષાવાળા વિશિષ્ટમતિ સંપન્ન જીવો મોક્ષને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે.’ તે મોક્ષપુરુષાર્થ છઠ્ઠા ગુણાઠાણાના ઉપરના નિરતિચાર સંયમસ્થાનોથી માંડીને બારમા ગુણાઠાણા સુધી મુખ્યતયા હોય છે અર્થાત્ આત્મામાંથી બહુધા મોહજન્ય અશુભ વિકલ્પોનું બળ નીકળી જાય છે, અશુભ વિકલ્પોનું અનુત્થાન હોય છે અને જે શુભવિકલ્પો આવે છે તે પણ માત્ર પુણ્યબંધનું કારણ ન હોતાં સ્વરૂપના સાધક હોય છે એવી પરમ શાંત-પ્રશાંત અવસ્થાથી મોક્ષપુરુષાર્થની શરૂઆત થાય છે. આ મોક્ષપુરુષાર્થ જેમ જેમ આગળ વધે તેમ તેમ સ્વરૂપ સાધક શુભવિકલ્પોનું બળ પણ ઘટતું જાય છે અને આત્મોપયોગ સ્વરૂપમાં વધુને વધુ સ્થિર થતો જાય છે અને અંતે તે સ્વરૂપમાં વધુને વધુ ઘનીભૂત થવા દ્વારા ક્ષપકશ્રેણિ માંડી વીતરાગ બને છે. અને તેનાથી આગળ વધીને ઉપયોગ પૂર્ણતાને પામે છે ત્યારે આત્માને કૈવલ્ય અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે જ્યાં મોક્ષપુરુષાર્થનો અંત આવે છે અને સ્વરૂપમાં પરમસ્થિરતા રૂપ ભાવમોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

ગુણસંપન્ન અપુનર્બંધક અવસ્થાથી માંડીને પ્રમાદ ભરપુર સાતિચાર સંયમસ્થાનો સુધીના બધાજ ક્ષયોપશમભાવો અને ઉપશમભાવો એ ધર્મપુરુષાર્થ છે. જે ધર્મપ્રવૃત્તિ દ્વારા પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની મુખ્યતા છે ત્યાં સુધી બધો ધર્મપુરુષાર્થ માની શકાય. ટૂંકમાં ધર્મપુરુષાર્થ અને મોક્ષપુરુષાર્થની ભેદરેખા પાડવી હોય તો એટલી જ પાડી શકાય કે જે ધર્મપ્રવૃત્તિ દ્વારા આત્મામાં મૈત્રી, પ્રેમ, વાત્સલ્ય કરૂણા, સહાયકભાવ, સેવા, વિનય, વિવેક, વૈરાગ્યાદિ, શુભભાવો

વૃદ્ધિ પામે છે તે બધો જ ધર્મપુરુષાર્થ છે અને આ જ વૃદ્ધિ પામતાં શુભભાવો દ્વારા આત્મા આગળ વધીને સ્વરૂપમાં ઠરતો જાય છે, સ્વરૂપમાં સમાતો જાય છે તે બધો મોક્ષપુરુષાર્થ છે અને સ્વરૂપમાં સંપૂર્ણપણે સમાઈ જવું અને તેમાંથી ક્યારે પણ બહાર ન નીકળવું તે મોક્ષ છે.

પ્રશ્ન :- મોક્ષના કારણ તરીકે જો ધર્મપુરુષાર્થ માનશું તો મોક્ષ પુરુષાર્થ કોને કહીશું ?

ઉત્તર :- મોક્ષને અનુભવવો તેને જ જો મોક્ષપુરુષાર્થ કહીએ તો અર્થના માલિક થયેલાને, અર્થનો ઉપયોગ કરનારને અર્થપુરુષાર્થ કહેવાની આપત્તિ આવશે તેમજ કામના સાધનોના માલિકને કામપુરુષાર્થ કહેવાની આપત્તિ આવશે પરંતુ વ્યવહારમાં તો અર્થ ઉપાર્જન, વર્ધન અને રક્ષણના પ્રયત્નને અર્થપુરુષાર્થ કહેવાય છે તથા કામસુખ મેળવવા માટે તેના સાધનોમાં થતી પ્રવૃત્તિને કામપુરુષાર્થ કહેવાય છે.

તેથી ધર્મપુરુષાર્થને સમજવા માટે સૌ પ્રથમ ધર્મનો અર્થ સમજવો પડે અને પછી તેના માટે અને તેમાં પુરુષાર્થ એવો અર્થ કરવો પડે, તો પ્રસ્તુતમાં ધર્મ એટલે સ્વભાવ-બાહ્યભાવ નિવૃત્તિ-આશ્રવ નિવૃત્તિ-અંતર્મુખ પ્રવૃત્તિ. આ બધાના કારણરૂપ બાહ્ય વ્યવહારમાં જે શુભમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભથી નિવૃત્તિ થાય તેને વ્યવહારથી ધર્મપુરુષાર્થ કહેવાય અને આંતર પરિણામથી જે શુભભાવમાં પ્રવૃત્તિ અને અશુભભાવમાંથી નિવૃત્તિ તે ભાવધર્મપુરુષાર્થ-નિશ્ચયધર્મપુરુષાર્થ કહેવાય.

વ્યવહાર ધર્મપુરુષાર્થથી પુણ્યબંધ છે, ક્ષયોપશમ નથી-ભાવધર્મ નથી. પરંતુ તે ક્ષયોપશમભાવનું-ભાવધર્મનું કારણ જરૂર

છે. જ્યારે ભાવધર્મથી ક્ષયોપશમભાવની વૃદ્ધિ, ગુણોની વૃદ્ધિ એ મુખ્ય છે, પુણ્ય કથંચિત્ છે. વ્યવહાર ધર્મથી પુણ્ય અને ભૌતિક સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થાય એટલે અર્થ-કામ મળે જ્યારે ભાવધર્મથી મોક્ષપુરુષાર્થ અને તેને અનુકૂળ સામગ્રીઓ પણ મળે છે.

(૧) ક્ષયોપશમ ભાવના અને ક્ષાયિકભાવના ઉદ્દેશથી કરાતી આંતરિક-બાહ્ય પ્રવૃત્તિ તે મોક્ષપુરુષાર્થના કારણભૂત ધર્મપુરુષાર્થ છે. (૨) જ્યારે ક્ષયોપશમભાવના વિશેષ ઉદ્દેશ વિના સામાન્ય ઉદ્દેશવાળી ધર્મપ્રવૃત્તિ એ ધર્મ=પુણ્ય પુરુષાર્થ છે. (૩) ક્ષયોપશમભાવના અનાદર અને અવજ્ઞાથી કેવળ પુણ્ય માટે કરાતી ધર્મપ્રવૃત્તિ એ વિષ-ગરાનુષ્ઠાનરૂપ ધર્મ=પુણ્ય પુરુષાર્થ છે. (૪) જે ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ક્ષયોપશમભાવનો રાગ અને યત્કિંચિત્ ભૌતિક આશંસા પણ ભળેલી છે તેવી ધર્મપ્રવૃત્તિ એ પુણ્ય પુરુષાર્થ છે અને તે મોક્ષના કારણભૂત જે મોક્ષપુરુષાર્થ, તેના કારણભૂત ધર્મપુરુષાર્થનું કારણ બને છે.

પુરુષાર્થ એટલે આભોગપૂર્વકની=ઈરાદાપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ. તેના ઉદ્દેશ, વિષય અને આશય એમ ત્રણ ભેદ પડે છે. ધર્મપુરુષાર્થનો ઉદ્દેશ છે ઉત્તરોત્તર ગુણોની પ્રાપ્તિ, ક્ષયોપશમભાવ, ક્ષાયિકભાવ અને ઉભય અવિરુદ્ધ પુણ્ય.

ધર્મ પુરુષાર્થનું કરણ અર્થાત્ સાધન છે અપુનર્બંધકથી માંડીને સર્વવિરતિ સુધીની બધી બાહ્ય પ્રવૃત્તિ, દયા-દાન-અનુકંપા- જીવદયા, મૈત્રી-કરૂણા વગેરે ભાવનાઓ તથા બાહ્ય ધર્મના સ્થાનો- ધાર્મિક વ્યક્તિ-ધર્મના ઉપકરણો

ધર્મપુરુષાર્થ આશય - ધર્મમાં સહજ રૂચિ, આત્મશુદ્ધિ, આત્મિક ગુણોની અનુભૂતિ, કર્મનિર્જરા.

ધર્મપુરુષાર્થથી અલ્પકિંમતવાળા અર્થ મળે છે અર્થાત્ જગતના તમામ અર્થની કિંમત અલ્પ જ છે, તેના કરતાં પંચેન્દ્રિયપૂર્ણતા, આરોગ્ય, ચિત્તની પ્રસન્નતા વગેરેની કિંમત અનંતગુણી છે. અબજ રૂપિયાથી પણ આંખ, જીભ મળતી નથી. આંખ એ કામ પુરુષાર્થનું સાધન છે, જે ધર્મ-પુણ્યથી જ મળે છે. માટે ધર્મ પુરુષાર્થનું બીજું ફળ કામની પ્રાપ્તિ અને ત્રીજું ફળ છે મોક્ષ, ધર્મ દ્વારા મળતા અર્થ અને કામ એ ગૌણ છે, અપ્રધાન છે. તૃતીયફળ મોક્ષ તે વિશેષ ઉપાદેય છે.

ધર્મપુરુષાર્થ દ્વારા મળતા અર્થ-કામનું સાફલ્ય છે કારણ કે તે અર્થ-કામ મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં બાધક ન બનતા પરંપરાએ મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં સહાયક બને છે.

અર્થ અને કામના બે વિભાગ છે, પ્રધાન અને અપ્રધાન. આમાં જે પ્રધાન છે તે ધર્મી આત્માઓને જ મળે છે. માટે ધર્મપુરુષાર્થ-વાળાને મળતા અર્થ અને કામ જ મુખ્ય છે. બાકીના જીવોને મળતા અર્થ અને કામ એ તુચ્છ છે.

રાગ, મોહ અને અજ્ઞાનના કારણે જીવોને અર્થ માટે પુરુષાર્થ વધારે કરવો પડે છે અને છતાં તેનું ફળ અલ્પ મળે છે. જ્યારે ધર્મપુરુષાર્થથી ઉત્પન્ન થયેલ વિશેષ પુણ્યવાળાને અર્થ-કામ માટેની મહેનત અલ્પ હોય છે અને ફળ બીજા જીવો કરતાં વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે માટે જે આત્માઓ પોતાના જીવનમાં ધર્મપુરુષાર્થનું દ્રવ્ય-ભાવ ઉભય રીતે આલંબન લે છે તેઓ ઊંચી કોટિનું પુણ્ય ઉપાર્જન કરે છે અને તેથી વિશિષ્ટ કોટિના અર્થ-કામને પામે છે જ્યારે અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ વિના અતિચારબહુલ મલિન વ્યવહારધર્મથી જે અર્થ-કામ મળે છે તે તુચ્છ-અલ્પ-પરાધીન અને કલંકિત મળે છે.

જેમ જેમ ધર્મપુરુષાર્થમાં આદર-બહુમાન-ભક્તિ-ઉલ્લાસ-

અનુમોદનાદિ ભાવો ભળતા જાય છે તેમ તેમ ધર્મપુરુષાર્થ ઉંચી કોટિનો બને છે, નિરતિયાર બને છે અને તેનાથી બંધાતું પુણ્ય પુણ્યાનુબંધી બને છે જેના પ્રભાવે આસક્તિ વગરના ઉંચી ક્વોલીટીના ભોગો મળે છે અને ક્યારેક અતિવિશુદ્ધ પુણ્ય ઉપાર્જન થઈ જાય છે તો અર્થકામ માટેના લેશમાત્ર પ્રયત્ન વિના જ ઊંચી ક્વોલીટીના ભોગોને પામે છે. શાલિભદ્રનો જીવ આને માટે દૃષ્ટાંતરૂપ છે.

પૂર્વના સંગમ ગોવાળના ભવમાં ત્યાગી મહાત્મા પ્રત્યે અત્યંત આદર-બહુમાનપૂર્વક સુપાત્રમાં ખીરના દાનનું સુકૃત કર્યું તો તેના પ્રભાવે પછીના જ ભવમાં મનુષ્યપણામાં દૈવી ભોગોનો માલિક બન્યો, તેનો ભોગવટો કરવા છતાં તેમાં અત્યંત અનાસક્તતા અને નિઃસ્પૃહતા રહી, જેના પ્રભાવે તે જ ભવમાં તારક તીર્થંકર પરમાત્માનો યોગ, ચારિત્રની પ્રાપ્તિ, નિરતિયાર ચારિત્રનું પાલન, અંતે અણસણ અને એકાવતારીપણું પ્રાપ્ત થયું.

ધર્મપુરુષાર્થ મુખ્યતથા તો મોક્ષપુરુષાર્થનું જ કારણ છે. તેમ છતાં ધર્મપુરુષાર્થ કરનાર સંસારી આત્મા છે તેને અર્થ-કામ ગૌણ-મુખ્યભાવે હોય છે. વિશેષ ભૂમિકા વગર તે જીવો અર્થ-કામના પ્રયત્નને કે તેની અપેક્ષાને છોડી શકતા નથી તેથી અલ્પ, તુચ્છ અને આનુષંગિક ફળરૂપ અર્થ-કામને આપનાર પણ ધર્મ છે તે માટે ધર્મ પછી અર્થ-કામ પુરુષાર્થ બતાવી મુખ્યફળ રૂપ મોક્ષપુરુષાર્થ બતાવ્યો છે. મહત્તા મોક્ષપુરુષાર્થની અને તેના કારણભૂત ધર્મપુરુષાર્થની છે. ધર્મના યોગભેદે અસંખ્ય ભેદ પડે છે અને તરતમભાવે પણ તેના ભેદ અસંખ્ય પડે છે.

અર્થપુરુષાર્થ અને કામપુરુષાર્થ એ સાંસારિક કહેવાય પરંતુ તે પણ ધર્મને બાધા ન પહોંચે તે રીતે ઔચિત્યથી આસક્તિ છોડીને

કરવાનું સામર્થ્ય ધર્મપુરુષાર્થથી આવે છે માટે સાનુબંધ ધર્મપુરુષાર્થથી અનુવિદ્ધ અર્થકામવાળાના જીવનમાં અર્થ-કામની મહત્તા હોતી નથી પરંતુ ધર્મની મહત્તા હોય છે અને જેના જીવનમાં ધર્મપુરુષાર્થ નિરપેક્ષ અર્થ-કામની મહત્તા હોય તેનો ધર્મપુરુષાર્થ નબળો, દૂષિત અને નાશ પામનાર છે.

માટે આ રીતે ચાર પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ બરાબર સમજી આત્માર્થી જીવોએ ધર્મપુરુષાર્થમાં ઉગ્ર વીર્ય ફોરવવું જોઈએ, જેના પ્રભાવે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના સ્વામી બની મળેલા ભોગસુખોને લાત મારી મોક્ષપુરુષાર્થ આદરી અલ્પભવમાં મુક્તિસુખના ભોક્તા બનાય.

॥ मनःशुद्धयै च कर्तव्यो राग-द्वेषविनिर्जयः ॥

જેમ આરિસામાં આપણે પ્રતિબિંબ પાડવું હોય તેવું નથી પડતું, પરન્તુ તેની સન્મુખ જે વસ્તુ જેવી રહે તેનું તેવું પ્રતિબિંબ પડે છે, તે રીતે જીવોનો ઉપયોગ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ રાખવો તે તેના સામાન્ય પ્રયત્નથી કે ઇચ્છાથી સાધ્ય નથી. પરંતુ જેવા સંસ્કારો હોય તેવો જ ઉપયોગ રહેતો હોય છે.

જેમ જ્ઞાન મેળવવામાં જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ કારણ છે અને જ્ઞાનાભ્યાસ અને જ્ઞાનાચારના પાલન દ્વારા કર્મ ક્ષયોપશમ થાય ત્યારે જ્ઞાન આવે છે. એ જ્ઞાનને નિર્મળ બનાવવા, મન અને આચારને પવિત્ર બનાવવા, કામે લગાડવા માટે દર્શનમોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીયનો ક્ષયોપશમ જોઈએ.

દર્શન મોહનીયના ક્ષયોપશમ વગર જીવને મળેલું ભૌતિક કે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન કષાય અને ઇન્દ્રિયનું પોષક બને છે, માન અને ગૌરવની પરિણતિ સર્જે છે. એ જ્ઞાન પરિણતિની, ઉપયોગની શુદ્ધિ નથી કરતું.

અનાદિકાલીન રાગદ્વેષની ગાઢતા જીવમાં જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી જીવને જે કાંઈ જ્ઞાન કે બીજી શક્તિ મળે તે ચિત્તશુદ્ધિ કરવાને બદલે વ્યક્ત રૂપે રાગદ્વેષને વધારવાનું જ કામ કરે છે.)

આત્માના ઉપયોગની શુદ્ધતા જણાય છે સંસ્કારોની શુદ્ધતા ઉપરથી. જે માણસ આત્મવીર્યથી કોઈ એક ગુણ આદર અને વિશેષ પ્રયત્નથી પકડે છે, તેને તેના દૃઢ સંસ્કાર પડે છે, તેથી તે શુદ્ધ પ્રયત્નથી

વિવેકની ઉત્પત્તિ થાય તેવા કર્મ બંધાય છે, તે કર્મના ઉદયથી વિવેકની ઉત્પત્તિ થાય તેવા કર્મક્ષયોપશમ થાય છે અને તે ક્ષયોપશમથી વિવેકની ઉત્પત્તિ થાય છે અને સર્વત્ર શુદ્ધતા-ઉપયોગની નિર્મળતા પ્રગટ થાય છે.

આભોગ-જાણકારી પૂર્વકના વિશિષ્ટ શુભ પ્રયત્ન જૂના અશુભ સંસ્કારોને સુધારી શુદ્ધ સંસ્કારો ઉત્પન્ન કરે છે અને શુદ્ધ ઉપયોગ રહે છે અને એ શુદ્ધ પ્રયત્નના ઉત્તર કાળમાં અશુદ્ધ ઉપયોગ પ્રાયઃ નથી આવતા, જ્યારે ઉપયોગ આવે ત્યારે શુદ્ધ જ આવે.

આત્મગુણોને ઉદ્દેશીને જે કોઈ સંકલ્પ-ભાવના કે પ્રવૃત્તિઓ કરવામાં આવે તે ઉપયોગ શુદ્ધિનું કારણ બને છે અને એમાં જેટલી તીવ્રતા તેટલી વિશેષ શુદ્ધિ.... આ ઉપયોગ શુદ્ધિનો મુખ્ય ઉપાય છે. વિશિષ્ટ ધ્યેયનું ધ્યાન, અરિહંત પરમાત્માના ગુણો, આત્મ સ્વરૂપ વગેરેનું કાઉસ્સગ્ગ દ્વારા અને અન્ય રીતે વારંવાર ચિંતન. એ વિદ્યા જન્મ=વિવેક ઉત્પત્તિનું કારણ છે અને આ રીતે જ ચિત્ત નિર્મળ થાય છે.

વારંવાર રાગ-દ્વેષનો નિગ્રહ કરવો, વારંવાર શુભ ગુણોનો અભ્યાસ કરવો, સૂત્ર-અભ્યાસ, પરાવર્તન, પરમાત્મા સ્મરણ-જાપ-તેમના ગુણોનું ચિંતન, સદ્ આચાર દ્વારા અસદ્ આચારની અરુચિને ઉત્પન્ન કરવી, આ બધી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિઓ ઉપયોગની નિર્મળતાને કરે છે.

આ ભવમાં આદર-ભાવનાપૂર્વક કરાયેલ શુભ સંકલ્પ-ઉદ્દેશ-પ્રયત્ન એ ધર્મના અનુબંધવાળું કર્મ બંધાવે છે. જેના ઉદયકાળમાં વિવેક જન્મે છે, જેનાથી આત્મા વિશેષ રુચિ, ઉપયોગની નિર્મળતા મેળવે છે. આમ નીચેના મુદ્દા ફલિત થયા.

૧) વિશેષ ધ્યેયનું ધ્યાન એ વિવેક ઉત્પત્તિનું કારણ છે... એ વાત પરમેશ્વરપ્રણિત શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ છે.

૨) વિવેક ઉત્પત્તિને અનુકૂળ સામગ્રીથી, પ્રવૃત્તિથી જ આત્માની વૃત્તિ નિર્મળ થાય છે.

૩) પ્રસ્તુત કાચોત્સર્ગાદિ ધ્યાન રુપી ભાવથી ઉત્પન્ન થયેલા શાતા વેદનીયાદિ કર્મો પણ શુભ ભાવરૂપી ફળને આપે છે.

૪) શુભ ભાવથી ઉત્પન્ન કરેલ કર્મના ઉદયથી વિવેક ઉત્પત્તિ લક્ષણ કાર્ય થાય છે. કારણના સ્વરૂપને અનુસરવાનો કાર્યનો સ્વભાવ હોય છે.

શુદ્ધ કે શુભભાવયુક્ત શુભ ક્રિયાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બંધાય, તેનાથી શુભ સામગ્રી મળે, તેમ એ પુણ્યોદય સાથે સંકળાયેલ જ્ઞાનાવરણ-મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ પણ મળે છે તેથી સદ્બુદ્ધિ-સારી લાગણી-શુભ વિચારણા-કષાય-વિષયની મંદતા વગેરે પણ મળે છે. જેવી રીતે તે તે દેવ વગેરે ભવ મળતાં અવધિજ્ઞાન અને બીજી શક્તિઓના ક્ષયોપશમ મળે છે તેમ પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય સાથે વિવેક, વિનય, સદ્દેયતા, ઔદાર્ય, ગાંભીર્ય વગેરે મળે છે. એજ રીતે પાપક્રિયામાં પર્યાત્તાપ, જયણા વગેરે શુભ ભાવોથી પુણ્યાનુબંધી પાપ બંધાય તો તે પાપના ઉદયમાં પણ શુભ ઉપયોગના પ્રતાપે આત્મગુણોનો વિકાસ મળે છે.

આમ શુદ્ધ ભાવથી ક્ષયોપશમ મળે છે અને શુભ ભાવથી બંધાતા પુણ્યથી પણ વિવેક-ઔચિત્ય વગેરે મળે છે.

૫) જેમ મોક્ષમાર્ગ ચાલવામાં મોહવિષ કંટાળો-અનાદર પેદા કરી બાધક બને છે તેમ મોહવિષના અભાવમાં જીવ સંસારમાં ખેદ-કંટાળો-અનાદર-અરૂચિ સાથે પ્રવર્તે છે અને તે સાંસારિક પ્રવૃત્તિ તેને બાધક તો નથી બનતી, કર્મબંધ અને ઉપયોગમાલિન્ય પણ નહિવત્ થાય છે.

૬) વિવેક ઉત્પત્તિ દ્વારા વિષયવિરાગ, ક્રિયાયોગ અને જ્ઞાનયોગની પ્રવૃત્તિરૂપ મોક્ષમાર્ગ સતત ગમન થાય છે જેના દ્વારા ઉપયોગશુદ્ધિ-કર્મશુદ્ધિ થઈ છેવટે સ્વરૂપશુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી જીવ સાદિ અનંતકાળ માટે સ્વરૂપમાં લીન બને છે.

મનકી ગતિ હૈ અટપટી

જેમ હાથ એ શરીરનું બહારનું એક અંગ છે, જેમ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો એ શરીરનું એક અંગ છે, જેમ ઇન્દ્રિયોમાં વિષય ગ્રહણ કરવાની, રૂપાદિને જોવાની શક્તિ એ શરીરના અંગરુપ વસ્તુ વિભાગની શક્તિ છે જેના દ્વારા રુપ જોઈ શકાય છે તેમ શરીરમાં અમુક રીતે અમુક વિભાગમાં ઉત્પન્ન થયેલ શક્તિને મનનું કારણ (જ્ઞાનતંતુ) કહેવાય છે. જીવ એના દ્વારા અમુક પુદ્ગલો લઈને મન રુપે પરિણામાવીને છોડે છે.

જેમ કરંટ (વિદ્યુત) પ્રકાશરુપે પરિણામી નાશ પામે છે, તેમ અમુક પુદ્ગલો લઈ મનરુપે પરિણામાવી જીવ તરત છોડી દે છે, નિરંતર નવા પુદ્ગલો ગ્રહણ થાય, પરિણામે અને છુટે.

આ ગ્રહણ કરીને પરિણામાવેલ પુદ્ગલને દ્રવ્યમન કહેવાય છે, એનું પરિણામ નહીં પામેલા જે વિચારણારુપી કાર્ય તે ભાવમન કહેવાય છે.... અથવા આ પરિણામ પામેલા પુદ્ગલને ભાવમન કહેવાય છે, અને એ પુદ્ગલોને દ્રવ્યમન કહેવાય છે.

આ ગ્રહણ કરવાની અને પરિણામાવવાની શક્તિને મનઃ પર્યાપ્તિ કહેવાય છે. જીવના પ્રયત્નથી આ મન પ્રવર્તે છે, જીવને વિચારણા વગેરે થાય છે.

આ મનને પ્રવર્તાવવાનો, વિચારો કરવાનો જીવનો પ્રયત્ન બે પ્રકારે છે.

(૧) પોતાની જાણકારીથી અને અંકુશપૂર્વક વ્યવસ્થિત રુપમાં યોગ્ય રીતે જે થાય.

(૨) કર્મોના ઉદયથી-મોહના આવેગથી-કષાય નોકષાયના સંસ્કારોથી અશુભ વિચારો ઉત્પન્ન થાય. તેને જાણી શકાય છે પણ સામાન્ય રીતે રોકી શકાતા નથી.

આવા પ્રકારનું પ્રવર્તતું મન એ પૂર્વના શુભાશુભ સંસ્કારોથી પ્રવર્તે છે, તેથી તેમાં કર્મના ઉદયો અને કર્મના ક્ષયોપશમ કારણ છે.

બહુધા અશુભ વિચારોમાં કર્મના ઉદયો અને અશુભ સંસ્કારો કારણ છે અને શુભ વિચારોમાં શુભ કર્મના ઉદયો-શુભ સંસ્કાર કારણ હોય છે.

જ્યાં સંસ્કારનું જોર નથી, કર્મનું જોર નથી ત્યારે આત્માની સારી-ખોટી રુચિ, સારી-ખોટી સમજણપૂર્વક જે જ્ઞાન મેળવવા કે કાર્ય કરવા જે વિચારણા કરે તે જાણકારીપૂર્વકનો-અંકુશપૂર્વકનો વ્યવસ્થિત માનેલ પ્રયાસ હોય છે.

આ વિચારણામાં, વિચારણાપૂર્વક બોલવામાં કોઈ ભૂલ કાઢે તો તરત વિચારીને સુધારાય છે. જે વિચારણા વખતે ભૂલ સુધારવાની કે ચોક્કસ કરવાની યોગ્યતા હોય તે સ્વાધીન વિચારણા છે. તે પ્રથમ ભેદ સમજવો.

આ વિચારણાના પ્રયત્નથી વિપરીત કર્મના ઉદયો રોકાય છે, સંસ્કારો મોળા પડે છે, અનુકૂળ સંસ્કારો જન્મે છે, તીવ્ર બને છે.

સંસ્કારો પાડવા-વધારવા-ફેરવવા માટે

૧. રુચિની કે અરુચિની તીવ્રતા,

૨. આદર-અનાદર-ઉપેક્ષા,

૩. સમજણ, અને

૪. ઉપયોગ... એ કારણ છે. આ બધાનું મુખ્ય સાધન મન છે. બીજા પ્રકારના મનની અશુદ્ધિ, અશુભ સંસ્કારને સુધારનાર પણ પ્રથમ પ્રકારનું મન છે.

મન દ્વારા વચન પદ્ધતિ ઉચિત-અનુચિત વિભાગ કરવાપૂર્વક હિત-મિત-પ્રિય કે અસાવધરુપે પ્રવર્તિ શકે છે.

મન દ્વારા જ જીવોના વાચિક વ્યવહાર પ્રમાણિક થાય છે, કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ મન દ્વારા અંકુશિત થાય છે.

જેનું મન અંકુશ વગરનું, તેની વચન-કાયાની પ્રવૃત્તિ અંકુશ વગરની....

મન દ્વારા તીવ્ર પાપ, તીવ્ર પુણ્ય અને વિશિષ્ટ સાનુબંધ ધર્મ-અધર્મ થઈ શકે છે.

મન એ આત્માની પ્રયત્નજન્ય પૌદ્ગલિક શક્તિ છે. એ સંસાર અને મોક્ષનું કારણ કે સદ્ભાવના, સદ્જ્ઞાન, સત્પ્રવૃત્તિ, સત્સંસ્કારનું કારણ છે. અસદ્ ભાવના રોકવા-સુધારવાનું કારણ છે. અસદ્ જ્ઞાનને સમજવાનું અને હેયરુપે છોડવાનું કારણ છે... જેમકે પોતાના કાકાને નાનો છોકરો મામા કહે પણ સમજણ આવે ત્યારે અસદ્જ્ઞાન સહેલાઈથી છૂટે છે, ભૂલ સમજાય છે.

અસત્ પ્રવૃત્તિને જાણવાનું, શક્ય હોય તો રોકવાનું, અશક્ય હોય તો ઘટાડવાનું, એમાં પરિચાતાપ અને અરુચિ કરવાનું મન દ્વારા જ થાય છે. આ અસદ્ને રોકવું-ઘટાડવું-અરુચિ અને ઉપેક્ષા કરવી એ સત્ સંસ્કાર રુપ બને છે.

પ્રભુશાસનનું મુખ્ય કાર્ય ઉપદેશ અને જ્ઞાનાભ્યાસ છે... તે બન્ને મનના કાર્ય છે, સમર્પણ અને પ્રજ્ઞાપનીયતા એ પણ મનના કાર્ય છે.

કાયિક વાયિક બધી જ પ્રવૃત્તિઓમાં યોગ્ય-અયોગ્ય વિભાગ, પારિસ્થિતિક ફેરફાર, નિયત વ્યવહાર વગેરે બધું મનના આધારે છે.

મન દ્વારા વ્યક્ત અનુભવજ્ઞાન થાય છે અને એનાથી આત્મામાં સંસ્કાર પડે છે. મન દ્વારા રાગ-દ્વેષની તીવ્રતાથી અશુભ પ્રણિધાન દ્વારા પણ આત્મામાં સંસ્કાર પડે છે. વિવેક-સમજણ-તીવ્ર ઇચ્છા-શુભ પ્રણિધાન અને પ્રવૃત્તિ દ્વારા પણ આત્મામાં શુભ ક્ષયોપશમ અને સંસ્કાર પડે છે.

આ પડેલા સંસ્કારોને હાલના વૈજ્ઞાનિકો અંતર મન કહે છે. તીવ્ર પ્રણિધાન (નિર્ણય), તીવ્ર ઇચ્છા (રુચિ-અરુચિ) થી ઉત્પન્ન થયેલા આત્મસંસ્કારોથી વિપરીત જીવ સહજ પરિસ્થિતિમાં પ્રવર્તતો નથી અને કોઈક પરિસ્થિતિવશ વિપરીતપણે પ્રવર્તવાનું અચાનક આવે તો પણ જીવનમાં એ સંસ્કારો જાગ્રત થતા વાર લાગતી નથી. ખ્યાલ આવે પછી એ પરિસ્થિતિવશ વિપરીત પ્રવર્તે એ વાત જુદી... સામાન્યથી કે અનુપયોગથી તો એ સંસ્કારવશ જ પ્રવર્તે.

- મનનું કાર્ય લોકના અનુસારે જ્ઞાન મેળવવું, શાસ્ત્રના અનુસારે જ્ઞાન મેળવવું.
- જીવના ભૂતકાલીન પ્રસંગો યાદ કરવા.
- ભવિષ્યકાલીન યોજનાનું નિયમન.
- વર્તમાનમાં કઈ રીતે પ્રવર્તવું.
- પોતાની અને બીજાની ભૂલો જાણવી, યાદ રાખવી, એના પર બચાવ-સુધારણા-પશ્ચાત્તાપ વગેરે.
- જીવનના દરેક પાસા વિકસાવવા-પ્રતિકૂળ ઘટાડવા વિચારણા.
- શાસ્ત્ર અધ્યયન-ભાવના દ્વારા નિર્રર્થક વિચારોનો-સાવધ વિચારોનો ત્યાગ કરવો.

- મનની શક્તિ વધારવાના પ્રકાર -

- શરીરની નિરોગિતા માટે પાચનતંત્ર મજબૂત બનાવવું.
- હલકું સુપાચ્ય ભોજન-અલ્પ ભોજન.
- કોષ્ટ શુદ્ધિ.
- યોગ્ય વ્યાયામ, પ્રાણાયામ વિ.
- અતિ આહાર-ભારે આહાર-વાસી આહાર ત્યાગ.
- નીચેના તંત્રમાં ખામી પડે તો ઉપરના તંત્રમાં ખામી આવે. આહારમાં-પરિણામનમાં ખામીથી બાકીની પર્યાપ્તિ-શક્તિમાં ખામી આવે માટે આહારાદિની નિયમિતતા જાળવવી.
- સશક્ત માણસનું મન સામાન્યથી મજબૂત હોય, અશક્ત થતાં મન ઢીલું પડે માટે વધારે પડતી અશક્તિ ન આવવા દેવી.
- અપેક્ષાવાળાને અપેક્ષામાં વિક્ષેપ આવતા મન ઢીલું પડે. રાગ-દ્વેષની તીવ્રતાવાળાને અપેક્ષા ન પુરાતા વિપરીત પરિસ્થિતિમાં મનની શક્તિ ઘટે... માટે,
- અપેક્ષાઓ ઘટાડવા, રાગ-દ્વેષ ઘટાડવા વૈરાગ્ય-સદ્ભાવનાનો આશ્રય લઈ ભાવિત બનવું.
- પૂર્વના મહાપુરુષોના જીવનચરિત્રો સાંભળી, ભાવિત કરી આપણા સત્વની વૃદ્ધિ થાય તેવો પ્રયત્ન કરીએ તો પણ મનની શક્તિ વધે.
- આત્મનિરીક્ષણ અને આત્માને અનુશાસ્તિ (હિતશિક્ષા) દ્વારા પણ મનની શક્તિ વધારી શકાય.

માટે જ આપણે ત્યાં કહેવાયું છે કે મનને બાળો નહીં વાળો, તોડો નહીં, જોડો. મનના રોદ્ધણા રોવાથી કે મન પર અત્યાચાર કરવાથી મનનું ઠેકાણું નહીં પડે, યોગ્ય માર્ગે મનની શક્તિ વધારી છેવટે સત્માં જોડવાથી આ જ મન મોક્ષ સુધી લઈ જનારું બને છે.

પાલન પંચાચારનું, કારણ ભવજલપારનું

સામાન્યથી સત્કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજમલનો દ્વાસ થવાથી-
બીજાની પ્રવૃત્તિ જોવાથી-કોઈની પ્રેરણાથી અથવા વડીલના આદેશથી
થાય છે.

સાહજિક રીતે યા કંઈક જોવા-સાંભળવાથી કે બીજાની
પ્રેરણાથી પ્રથમ રુચિ વિનાની પ્રવૃત્તિ પણ થાય. પ્રારંભિક ક્રિયામાં
રસ ન પડે, ઉલ્લાસ ન જાગે, ઉપયોગ પણ પરાણે લાવવો પડે.
પરંતુ તેમાં કંટાળો લાવવાની કે નિરાશ થવાની કે પ્રવૃત્તિ છોડી
દેવાની જરૂર નથી, મનને-આત્માને સમજાવીને પરાણે પણ સત્પ્રવૃત્તિ
અને વારંવાર ઉપયોગનું સ્થાપન કરવાથી જીવમાં તેના ક્ષયોપશમ
થાય છે, સંસ્કાર પડે છે.

પરાણે પણ આવેલા સંસ્કારો વિપરીત ઉપયોગના પાવરને
તોડે છે, ધીમે ધીમે ખરાબ સંસ્કાર દૂર થઈ સારા સંસ્કાર મજબૂત
બને છે. જે પરાણે પણ ચારિત્ર પાળે-સ્વાધ્યાય કરે-તપ કરે તેને
પણ ચારિત્ર મોહનીય, જ્ઞાનાંતરાય, વીર્યાંતરાય આદિનો ક્ષયોપશમ
જ થાય. જે અનિચ્છાએ પણ નિશાળે ન જાય તે ઠોઠ રહે, જાય તેનું
ઠોઠપણું દૂર થાય-કંઈક જ્ઞાન મેળવે.

જીવ વારંવાર આ પ્રવૃત્તિ કરે તેમાંથી તેના પ્રત્યે પ્રેમ-આદર
ઉભો થાય, ગુણકારિતાની બુદ્ધિ આવે અથવા તે પ્રવૃત્તિ સાહજિક

ગમે તેવા પ્રકારની રૂચિ ઉભી થાય.

રૂચિ અને પ્રવૃત્તિ દ્વારા એમાં ઉપયોગ આવતો જાય પછી અવાર-નવાર ઉપયોગ આવતો જાય. આ પછી જીવને પ્રણિધાન-નિશ્ચય-નિર્ણય આવે. તેનાથી ક્રિયામાં ચોક્કસાઇ વધે. રૂચિની તીવ્રતા આવે અને દરેક ક્રિયામાં ઉપયોગ રાખવાનું મન થાય. ટેક-પક્કડ-સંસ્કાર આવે.

આ સંસ્કાર ક્ષયોપશમને લબ્ધિરૂપ ગુણ કહેવાય. આ લબ્ધિ ઉત્પન્ન થયા પહેલા પ્રવૃત્તિમાં વારંવાર જોડાવું અને ઉપયોગને લાવવો. બન્નેમાં આત્માનો જે પ્રયત્નપૂર્વકનો પુરૂષાર્થ તે ગુણોનું કારણ હોવાથી કારણરૂપ ગુણ કહેવાય.

સંસ્કાર પડવા છતાં જ્યાં સુધી તે તીવ્ર તીવ્રતમ ન બને ત્યાં સુધી કારણરૂપ ગુણમાં અર્થાત્ આચાર અને ઉપયોગમાં પુરૂષાર્થ જીવને સામેથી કરવો પડે, મન મારવું પડે. આમ અભ્યાસ દ્વારા ક્ષયોપશમની તીવ્રતા થાય ત્યારે સંસ્કાર-ગુણો સહજ બને.

આ સાહજિક ગુણો સાહજિક પ્રવૃત્તિ કરાવે અને સાહજિક ઉપયોગ પણ લાવે. સાહજિક ગુણો થયા બાદ અવસરે પ્રવૃત્તિ કે ઉપયોગ ન આવે તેવું કદાપિ ન બને. માણસ બેભાન હોય ને કોઇ મોઢામાં નાંખવા જાય તો ખાવાના સંસ્કારવાળો મોઢું ખોલે, ખાઇ લે અને તપના સંસ્કારવાળો મોઢું બંધ રાખે.

વિપરીત સંયોગોમાં પ્રવૃત્તિ ન થાય ત્યાં પણ લાગણી- રૂચિ જાગૃતિ રહે, પક્ષપાત રહે. સાહજિક રીતે વિપરીત રૂચિ કે પ્રવૃત્તિ ન થાય.

ગુણવાળાને રૂચિ અને પ્રવૃત્તિ અવશ્ય હોય એમ કહેવાય

પણ પ્રવૃત્તિ-રૂચિવાળાને મંદતામાં=શરૂઆતમાં ગુણ ન પણ હોય છતાં તે ગુણનું કારણ કહેવાય. તેથી જ વ્યવહારને નિશ્ચયનું કારણ બતાવ્યો છે અને નિશ્ચય હોય ત્યાં વ્યવહાર હોય જ, તેથી જ ગૃહસ્થકેવળીને દેવો વેષ આપતા તેઓ તરત સ્વીકારી લે છે.

વ્યવહાર વગર એટલે કે પ્રવૃત્તિ અને તજજન્ય રૂચિ વિના નિશ્ચય બહુધા પમાતો નથી. જે જે આરાધના ન કરતો હોય તેનો તેને પરિણામ કદાપિ જાગતો નથી. તપ કરે તો તપનો પરિણામ જાગે, સંસ્કાર પડે.

માટે (૧) આચાર્યુસ્તતા એ નિશ્ચયનું-ગુણોનું કારણ છે.

(૨) આચારદૃઢતા એ રૂચિનું કારણ છે.

(૩) આચાર્યુસ્તતા એ દર્શન-ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયોપશમનું કારણ છે.

(૪) આચાર્યુસ્તતા એ સમ્યગ્જ્ઞાનના ફળરૂપ છે તેથી જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમને પણ કરે છે.

(૫) આચાર્યુસ્તતા એ સત્કાર્યમાં શક્તિનું સ્ફુરણ હોવાથી અંતરાયના ક્ષયોપશમનું પણ કારણ બને છે.

એક નિયમ એવો પણ છે કે દર્શન-ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમના કારણથી યુક્ત જે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ ક્ષયોપશમના કારણ હોય તે સર્વ કર્મના ક્ષયોપશમ-ક્ષયના પણ કારણ હોય છે. અહીં દર્શન-ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષયોપશમની યુક્તતા એટલા માટે કહી કે તે હોવાથી વિવેક-ગુરૂપરતંત્રતા-સમ્યક્પણું આવે છે. આ આવતા જ્ઞાન ભણવું વગેરે જે પણ ક્રિયા-અનુષ્ઠાન કરીએ તે સર્વકર્મક્ષય-ક્ષયોપશમનું કારણ બને જ.

માટે (૧) આચાર્યુસ્તતા એ મોક્ષમાર્ગ છે. (૨) પંચાચાર એ મોક્ષમાર્ગ છે. (૩) નિશ્ચય-ગુણસ્વરૂપ મોક્ષના અસાધારણ કારણરૂપ વ્યવહાર એ મોક્ષમાર્ગ છે.

વ્યવહાર અર્થાત્ પંચાચારના પાલનથી જ અસંખ્યબહુભાગ જીવો મોક્ષે જતા હોય છે. એક અસંખ્યાતમો ભાગ જ મરુદેવા માતાની જેમ કે અન્યલિંગ સિદ્ધ થનાર હોય છે.

તેથી જેને મોક્ષ સુધી પહોંચવું હોય, આગળ સ્વાભાવિક આરાધના જોઈતી હોય તેણે આભવમાં અનિચ્છાએ પણ આચારમાં પ્રવૃત્ત બનવું જોઈએ. અનિચ્છા એ પણ જેટલું કરશું તેટલા વધુ સંસ્કારો પડશે, દૃઢ બનશે. વ્રત-પચ્ચક્રખાણ-જ્ઞાન-તપ ઇચ્છા હોય તો જ કરવાના તેમ નહીં પણ મન મારીને પણ લેવાના-કરવાના-પાળવાના.

પ્રશ્ન :- અનિચ્છાએ કરીએ તો તે કાર્યમાં વેઠ ન ઉતરે ?

ઉત્તર :- ના, બીજો કોઈ આપણને પરાણે કરાવતો હોય ત્યાં હજી વેઠ ઉતરવાનો સંભવ છે અહીં તો આપણે જ આપણા મનને સમજાવીને-મનાવીને-મારીને કરવાનું છે.

તેથી જેમ જેમ આચારપાલનમાં ઉદ્યુક્ત બનશું તેટલી રૂચિ-ઇચ્છા જાગશે, ક્રિયામાં ઉપયોગ આવશે અને આત્મામાં શુભ સંસ્કારો પડશે જે ભવાંતરમાં આત્માને ઉર્ધ્વગતિમાં સહાયક બનશે.

જીવનમાં જરૂર પુણ્યની કે ધર્મની ?

દરેક કાર્યની પાછળ ઉદ્દેશ ધર્મનો રાખવાનો કે પુણ્યનો ? જવાબ આપતા પહેલા બીજો પ્રશ્ન, જરૂરિયાત પરચૂરણની કે પાંચસો રૂપિયાના નોટની ? કહેવું પડે કે જોઈએ તો પાંચસો રૂપિયા પરંતુ તે ન મળે ત્યાં સુધી પરચૂરણથી જ કામ ચલાવવું પડે. તેમ જીવનમાં જરૂર તો ધર્મની જ પરંતુ ધર્મ કરવા માટે ય પુણ્યની જરૂર પડે છે. કારણ કે આરાધના-સાધના કરવા માટે જોઈતા સંયોગ-સામગ્રી પુણ્યને આધીન છે. ધર્મ કરવાની ગમે તેટલી ઇચ્છા હોય પરંતુ જો પુણ્ય માયકાંગલુ હોય તો ઇચ્છુ ઇચ્છારૂપ જ રહે છે પ્રવૃત્તિરૂપ બની શકતી નથી.

મનુષ્યભવ મળે પુણ્યથી, પાંચે ઇન્દ્રિયોની પરિપૂર્ણતા પુણ્યથી, આર્યદેશ-આર્યકુળ પણ પુણ્યથી, મજબૂત સંઘયણ અને સાનુકૂળ સંયોગો બધું જ પુણ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. અલબત્ત પુણ્યને ઉત્પન્ન કરનાર ધર્મ જ છે.

ધર્મ કરવા માટે પુરૂષાર્થ જોઈએ તે પણ નિર્વિવાદ વાત છે. પરંતુ જ્યારે પુરૂષાર્થ પાંગળો હોય ત્યારે પુણ્ય કામ લાગે છે. ધર્મના હિસાબ માંડો તો ઉત્તમ પણ તે ન મંડાય ત્યારે પુણ્ય/પાપના હિસાબ માંડો. દરેક પ્રવૃત્તિમાં પુણ્ય-પાપનો વિચાર કરવાનો. હું કોઈને અશાતા આપીશ તો મને અશાતા મળશે. હું કોઈને અસમાધિમાં

નિમિત્ત બનીશ તો મને સમાધિ નહીં મળે. આવા વિચાર કરવાથી આત્મા પાપથી નિવૃત્ત થાય છે. જેનાથી પાપ બંધાય તે પ્રવૃત્ત્યાદિ છોડી દે છે અથવા પશ્ચાત્તાપ દ્વારા તેને નિર્બળ બનાવે છે.

આમ પુણ્યની દ્રષ્ટિથી ધર્મ કરતાં રસ જાગતાં જીવ ધર્મ આત્મદ્રષ્ટિથી કરતો થાય છે. સેવા કરવાથી કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય આવું જે ન જાણે તેને એમ કહેવું પડે કે 'તું કોઈનું કરીશ તો કોઈ તારું કરશે.' અહીં તેને ધર્મની દ્રષ્ટિ નથી પુણ્યની છે. જેને આત્માની દ્રષ્ટિ ન જાગી હોય તે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મળશે માટે ભણે તો પણ ચાલે. ભણતા ભણતા આગળ આત્મદ્રષ્ટિ આવે. જેમ નાના બાળકને શરૂઆતમાં પ્રલોભનથી સ્કૂલ-પાઠશાળામાં મોકલાય, ભણાવાય અને આગળ જતા પ્રલોભન છૂટી જાય અને ભણવાનું ચાલુ થઈ જાય તેમ જ્યાં લગી આત્મદ્રષ્ટિ-મોક્ષદ્રષ્ટિ-ધર્મદ્રષ્ટિ ન આવે, ન કેળવાય ત્યાં પુણ્યદ્રષ્ટિથી કામ કરવાનું. ધર્મના પ્રતાપે પરમાત્મા મળે તેમ પુણ્યના ઉદયે પણ પરમાત્મા મળે. તેથી ધર્મ માટે ન થાય તો પરાણે પુણ્ય માટે પણ પ્રવૃત્તિ કરવાની.

શાસ્ત્રમાં અધમાધમાદિ છ પ્રકારનો પુરુષો બતાવ્યા છે. તેમાંથી જે આલોક પરલોક બન્ને બગાડે છે તે અધમાધમ છે. (૨) જે પરલોકની ચિંતા કર્યા વગર માત્ર આલોકને સાચવી લે છે, ભોગ સુખોમાં મસ્ત બને છે તે અધમ છે. (૩) જે પરલોકના વિચાર સાથે આલોકની સ્પૃહાવાળો છે તે વિમધ્યમ. (૪) જે આલોકનું ગૌણ કરીને અર્થાત્ થોડું સહન કરીને મોજશોખ ઓછા કરીને પરલોકનો વિચાર કરે છે તે મધ્યમ છે. (૫) જે માત્ર મોક્ષનો વિચાર કરી અહીં ભોગસુખોમાં લેપાતો નથી, કર્તવ્ય અદા કરી લેતો હોય તે ઉત્તમ છે અને (૬) જે સ્વભાવથી જ કૃતાર્થ હોવા છતાં બીજાને ધર્મોપદેશ

આપે છે તે પરમાત્મા ઉત્તમોત્તમ છે.

આમાં પહેલાં બેમાં ન ધર્મદ્રષ્ટિ છે, ન પુણ્યદ્રષ્ટિ છે.

પાંચમાં નંબરના આત્માઓ ધર્મદ્રષ્ટિવાળા છે. છઠ્ઠા નંબરના આત્મા સ્વરૂપસ્થ-પરોપકારી છે. જ્યારે ત્રીજા-ચોથાવાળા જીવો પુણ્યદ્રષ્ટિવાળા છે. તેઓને આગળ જતાં આત્મદ્રષ્ટિ આવે.

મોક્ષની દ્રષ્ટિ સાથે પુણ્ય મળતું જ હોય છે. પુણ્ય વગર ક્યાંય ચાલી શકે તેમ નથી. આપણા જીવનની બાહ્ય-આભ્યંતર બન્ને જરૂરિયાતો માટે ઓછે વત્તે અંશે પુણ્યની આવશ્યકતા રહેવાની જ. જ્યાં લગી પુરૂષાર્થપ્રધાન જીવન ન બને ત્યાં સુધી પુણ્યપ્રધાન બનાવવાનું.

છેલ્લે આપણી ક્રિયાઓ ધર્મમય બને તો સૌથી ઉત્તમ, ન બને તો પુણ્યમય બનવી જ જોઈએ. જે જે ધર્મના સ્થાનો છે તે જ પુણ્યના પણ છે. બન્નેમાં માત્ર દ્રષ્ટિનો ફેર છે.

જેવી કરો ક્રિયા તેવું મેળવો ફળ

આપણો જીવ સંસારમાં ભવોભવથી ભમી રહ્યો છે, રખડી રહ્યો છે. તેમાં કાયિક કે વાયિક કરતાં માનસિક કારણ મોટું હોય છે. વ્યાધિ કે ઉપાધિ કરતા આધિ મોટો ભાગ ભજવતું હોય છે. બાહ્ય પરિસ્થિતિ સારી હોય કે ખરાબ હોય તેનાથી કાંઈ ઝાઝો ફરક નથી પડતો, જો મન:સ્થિતિ સમતુલિત રહેતી હોય તો. બહારની અંધાધૂંધીમાં જો મન ભળે તો જ રાગ-દ્વેષ દ્વારા સંસારનું પરિભ્રમણ ચાલુ રહે છે. ઘડિયાળનું લોકક જ્યાં સુધી આમ તેમ ફરે છે ત્યાં સુધી જ ઘડિયાળ ચાલુ રહેતી હોય છે.

આપણે આપણી મન:સ્થિતિ તપાસવાની છે કે તેને શું જોઈએ છે ? તેની ઇચ્છા શું છે ? કયા કારણો તે પ્રસંગો આવતા રાગ-દ્વેષ, હર્ષ-શોક, આનંદ-ઉદ્વેગ કરી બેસે છે ? તેનો જવાબ આપતા શાસ્ત્ર કહે છે, અનંતકાળના સંસારમાં જીવ દુ:ખદ્વિટ્ અને સુખલિપ્સુ રહ્યો છે અર્થાત્ દુ:ખનો દ્વેષી અને સુખનો લાલચુ છે. દુ:ખ તેને સ્વપ્નમાં પણ આવે તો નથી ગમતું અને સુખ તેને દરેક પરિસ્થિતિમાં જોઈએ છે. આટલો બધો દુ:ખ પ્રત્યે અણગમો અને સુખની તીવ્ર આકાંક્ષા હોવા છતાં તેને પ્રતિકૂળતાઓ જ મળે છે. દુ:ખો જ સામેથી આવે છે. અનુકૂળતા ભાગ્યે જ આવે છે. સુખો જલ્દી મળતા નથી અને જે મળે છે તે ક્યાં સુધી ટકશે તેની ખાત્રી નથી હોતી.

આવું બનવાની પાછળ કારણ એ છે કે આપણી જેવી ઇચ્છા છે તેવો પ્રયત્ન નથી. ઇચ્છા કંઈક હોય અને પ્રયત્ન બીજી તરફનો હોય તો કદી ઇચ્છિત ફળ મેળવી શકાતું નથી. ડોક્ટર બનવું હોય અને કોમર્સની લાઇન લે તો ન ચાલે, દૂધપાક બનાવવાની ઇચ્છા હોય અને દૂધમાં મીઠું નાંખે તો ન ચાલે. ઇચ્છા પ્રમાણેની જ પ્રવૃત્તિ કાર્યસાધક બને છે.

૧) દુઃખ નથી જોઈતું તો કોઈને પણ દુઃખી ન કરવા. કાયિક, વાચિક કે માનસિક કોઈ પણ પ્રકારે બીજાને દુઃખ થાય, પીડા થાય તેવું ન કરવું. દુઃખ આપશો તો દુઃખ જ મળવાનું, બીજાને અશાંતિ-અસમાધિનું દાન કરનારને અશાંતિ-અસમાધિ જ મળવાની. કાયદો છે જેવું આપશો તેવું મળશે. વાવો તેવું લણો, બાજરી વાવીને ઘઉં કદી મળી શકતા જ નથી.

બીજાને આંધળા કહો, બોબડા કહો તેનાથી તેને ક્ષણિક દુઃખ પરંતુ જાતને ભવોભવ આંધળાપણાનું, બોબડાપણાનું કર્મ બંધાય. બીજો એકાદ ટકો દુઃખી થાય પણ આત્મા ૧૦૦% દુઃખી થવાનું પાપ બાંધે. કથાનક આવે છે ને મા ઘરે આવવામાં મોડી પડી. વહેલા આવેલા દિકરાએ ભૂખના કારણે ગુસ્સામાં માને કીધું - 'ક્યાં શૂલીએ ચઢવા ગઈ'તી ?' ગુસ્સામાં આવેલી માતાએ પણ સામુ વાળ્યું - 'તારા હાથ શું કપાઈ ગયા હતા ? ઉપર શીકામાં તો રોટલા મૂકેલા છે.' આટલા જ વાક્યે પછીના ભવમાં દીકરાને ફાંસીએ ચઢવું પડ્યું અને શેઠની પુત્રી બનેલ માતાના હાથ ધરેણા લેવા માટે ચોરોએ કાપી નાંખ્યા. તેથી પ્રથમ નંબરે બીજાને દુઃખ પહોંચાડવું નહીં. પોતાની ગેરસમજના કારણે પામે તે વાત જુદી.

૨) સુખ જોઈએ છે તો પોતાના જીવનને પાપમુક્ત બનાવો. જેટલા બિનજરૂરી છોડી શકાય તેવા હોય તે પાપોને છોડી દેવા, ઓછા કરવા અને જે નથી છોડી શકાય તેવાનો પશ્ચાત્તાપ કરો, તેમાં વિવેક-જયણા રાખો. ધંધાદિના કારણે રાત્રિભોજન કરવું પડતું હોય તો પણ એક ટંકથી વધારે ન ખાવું તેવો નિયમ રાખવો. તેથી રાત્રિભોજન એ પાપ છે તેવું સતત મનમાં રહ્યા કરશે અને પોતાને ખાવું પડે છે તેનો પશ્ચાત્તાપ રહેશે. તેનાથી જ્યારે સંયોગો અનુકૂળ થશે ત્યારે રાત્રિભોજન ઝટ છોડી શકાશે.

જીવનમાં જેટલા પાપો ઓછા થશે તેટલા દુઃખો ઘટશે કારણ કે નિયમ છે. 'પાપ કરવાથી દુઃખો જ આવવાના-વધવાના. સુખ જોઈએ તો પાપો છોડવા જ પડે.' મીઠાશ જોઈએ તો પાકી કેરીમાં જ મળે. આંબલી ખાવાથી ખટાશ જ મળે.

જીવનમાં શક્ય તેટલા પાપો ઓછા કરવા અને જે કરવા જ પડે તેમાં પશ્ચાત્તાપ કરવો, ડંખ રાખવો તેનાથી દુઃખ ઓછા થશે.

આ બન્નેની પૂર્વ આખા દિવસમાં ૨૪ કલાકમાં પોતે શું કર્યું તેની નોંધ રાખવી જોઈએ. કેટલું સાડ-જરૂરી, કેટલું ખોટું-બિનજરૂરી છે તે તપાસવું જોઈએ. દુકાનમાં પણ હિસાબના ચોપડા હોય છે. કાચા-પાકા કે નોંધપોથી પણ હોય. આ રાખે તો જ જમા-ઉધાર, નફા-તોટાનો ખ્યાલ રહે, નહીં તો દુકાન ઉઠતા વાર ન લાગે. તેમ ૧૮ પાપસ્થાનકોની નોંધ રાખવી જોઈએ. તેને યાદ કરવા જોઈએ. તેમાં આવશ્યક-અનાવશ્યકનો ભેદ પાડવો જોઈએ. તેમાંથી કેટલા છોડી શકાય તેમ છે તેનો વિચાર કરવાનો, ન છોડી શકાય તેમાં

પણ કેટલી જયણા થઈ શકે તેમ છે તે વિચારવું. દા.ત. કાચા પાણીનો ઉપયોગ સદંતર બંધ નથી થઈ શકવાનો તો આવશ્યકતાથી વધારે ઉપયોગ ન કરવો. ગેસ-સ્ટવ ચાલુ કરવા જ પડે છે તો પૂંજ્યા સિવાય ન પ્રગટાવવા.

ગુંડાને ઓળખો તો તેનાથી સાવધ રહી શકો તેમ ૧૮ પાપસ્થાનકોના કારણો જ આખો સંસાર ચાલે છે. સંસારનો બધો વ્યવહાર પાપમય છે, ઉંધે માર્ગે દોરી જાય છે. હવે જો તે પાપસ્થાનકોને ઓળખીયે નહીં તો કેમ ચાલે ? કાદવવાળા રસ્તે ચાલવું હોય તો સડકની જેમ સડસડાટ ન ચલાય. સાચવીને કાળજીપૂર્વક ચાલીએ તો જ વ્યવસ્થિત પહોંચાય તેમ પાપમય સંસારમાં જો ઉપયોગ-જયણા-વિવેક રાખીએ તો જ સાધ્ય સુધી પહોંચી શકાય. માટે પ્રતિક્રમણ કરનારે અને ન કરનારે પણ ૧૮ પાપસ્થાનકોની નોંધ રાખવી. રોજ હિસાબના ચોપડાની જેમ તે જોઈ જવી. થયેલા પાપોની માફી માંગવી-મિચ્છામિ દુક્કડમ્ દેવું. તેનાથી આ છોડવા જેવું, ત્યાગવા જેવું છે તેવું મનમાં સતત યાદ રહે. શક્ય તેટલા પાપ છૂટતા જાય અને ન છૂટે તેની પરમાત્મા પાસે માફી માંગવી.

નાના પાપો જ મોટા પાપો કરાવે છે માટે તે પહેલા છોડતા જવા. જેના જીવનમાં નાનું પાપ ન આવે તેનામાં મોટું ક્યારેય ન આવે. મોટું પાપ તો પાપ તરીકે લાગે, કરતા આત્મા દુભાય-ગભરાય પરંતુ નાનું પાપ પાપરૂપે લાગતું જ નથી તેની તેના તરફ ઉપેક્ષા થાય છે. 'આટલામાં શું થઈ જશે' આ વિચાર જ તેની તરફ આંખમિચામણાં કરાવે છે. પરંતુ નાવડીમાં પડતું એક નાનું કાણું જ આખી નાવડીને ડુબાડી દે છે, બાળપણમાં નાની ચોરી કરતાં બાળકને

મા-બાપ અટકાવે નહીં તો તે આગળ જઈને મોટી ચોરી કરતો થાય તેથી નાના પાપ અટકાવનાર મોટા પાપમાં કદી પડતો નથી.

દવા કરતાં પથ્થથી આરોગ્ય જલ્દી મળે છે તેમ પાપ છૂટતા જશે તો દુઃખો આપોઆપ ઓછા થશે માટે રોજ સવાર-સાંજ પાપને ઘટાડવા છે આવું સંકલ્પપૂર્વક યાદ કરવાથી આત્મા હળવો બનશે, ભવાંતરમાં પરમાત્મા-તેમનો ધર્મ મળશે. તે માટે પાપ ઓછા કરવા પ્રયત્ન કરવો.

ઈચ્છા છે કાર્યસાધિકા

ગુણો કોને આધીન ? કોના આધારે ઉત્પન્ન થાય ?
ઈચ્છાથી, ભાવનાથી કે નિમિત્તથી ?

ગુણોને મેળવી આપવામાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે ઈચ્છા-ભાવના.

ઈચ્છા-ભાવના ન હોય તો ગમે તેવા સારા શુભ નિમિત્તો મળે છતાં ગુણ ઉત્પન્ન ન કરી શકાય. દોષ જ ઉભો થાય-વધે. અઢળક સંપત્તિ મળી હોય, ધર્મ અનુષ્ઠાનના પ્રસંગો આવ્યા હોય છતાં જો તેમાં લાભ લેવાની, સંપત્તિ વાપરવાની ઈચ્છા ન હોય તો ગુણ ન જ થાય બલ્કે પાપકાર્યમાં વપરાઈને દોષ જ ઉભા કરે. તેની સામે નિમિત્ત ન મળે પરંતુ પોતાના હૃદયમાં ઈચ્છા-ભાવના હોય તો ગુણ થાય. દા.ત. કોઈ માણસ એવી ભાવના રાખે કે “ગમે તેવી ક્ષેત્ર-કાળ-વ્યક્તિ-પુદ્ગલકે શરીરજન્ય પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાં મારે હાય-વોય, પ્રતિકાર ન કરતા સહન કરવું.” આ માણસને અતિપુણ્યનો ઉદય હોય તો કદાચ જીવનના અંત સુધી કોઈ રોગ-પ્રતિકૂળતાં ન આવે તો ય તેને નિરંતર પુણ્યબંધ ચાલુ જ રહે. આનાથી પ્રતિકૂળતા આવતા દુર્ધ્યાન ન થાય અને અનુકૂળતામાં જે શક્ય હોય તે અમલમાં આવે. આ ન હોય તો દુર્ગુણો ન જાય, સત્ત્વ ન પ્રગટે.

સત્વને પ્રગટ કરવા માટે પણ પ્રવૃત્તિ કરતાં ઇચ્છા-ભાવના મુખ્ય કારણ છે. ક્રિયાથી પ્રગટતું સત્વ એક આની હોય છે જ્યારે ભાવનાથી ૧૫ આની સત્વ વિકસે છે. તેથી દરેક કાર્યમાં આત્મગુણોને મેળવવાની-કેળવવાની ભાવના પણ રાખવાની. ઘણું સહન કરવાની ભાવના હોય ને કોઈ બે-ચાર અપશબ્દો સંભળાવે તો કાંઈ ન થાય, ઉશ્કેરાટ ન આવે અને માનની ઇચ્છા હોય ને કોઈ સ્હેજ અપમાન કરી જાય તો તરત ઉદ્વેગ થઈને ઉભો રહે. તેથી જેને શાંતિ-સ્વસ્થતા જોઈતી હોય તેણે ગુણોની ઇચ્છા-ભાવના રાખવાની.

(૧) પ્રવૃત્તિ તો નિમિત્ત-સંયોગ હોય તો થાય, ન હોય તો ન થાય. અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ પરિસ્થિતિને પરાધીન છે જ્યારે ઇચ્છા-ભાવના દરેક સ્થિતિમાં કરી શકાય છે. તેને માટે કોઈ બાધક બની શકતું નથી. પ્રવૃત્તિ એ બહારની વસ્તુ છે, તેને બહાર રહેલા કે જેઓ પોતાને આધીન પરતંત્ર નથી તેઓ અટકાયત કરી શકે છે. જ્યારે ભાવના ઇચ્છા કરવી તે અંદરના પરિણામો છે જે પોતાના હાથમાં છે. લકવો થતાં પરમાત્માની પૂજા કરવા ન જઈ શકાય પરંતુ પથારીમાં રહ્યા શત્રુંજયની ભાવયાત્રા કરતા કોઈ રોકી શકતું નથી.

(૨) પ્રવૃત્તિ પરિમિત થઈ શકે છે અને ભાવના જેટલી રાખવી-કરવી હોય તેટલી કરી શકાય છે. માસક્ષમણના પારણો માસક્ષમણ ન કરી શકાય પરંતુ તે કરવાની ભાવના રાખી શકાય છે, કરી શકાય છે. સંયમ કદાચ કર્મના ઉદયે ન લઈ શકાય તો ય ભાવના તો મનમાં સતત એ જ રહે 'સંયમ કબહી મિલે....'

આ ઇચ્છા / ભાવના પ્રવૃત્તિ ન હોવા છતાં પુણ્યબંધ કરાવે, ક્ષયોપશમ આપે. આનાથી વિપરીત ઇચ્છા હોય તો પ્રવૃત્તિ ન કરો

છતાંય પાપ બંધાય. તંદુલિયો મત્સ્ય એક પણ માછલું મારવાની પ્રવૃત્તિ કરતો નથી છતાં ઇચ્છાને કારણે જ નિરંતર પાપબંધ કરે છે.

પ્રવૃત્તિ પણ જો ભાવના વગર કરાય તો સંજ્ઞા તૂટતી નથી, દોષો મોળા પડતા નથી. જ્યારે પ્રવૃત્તિમાં ભાવ મળે છે ત્યારે જ તે યોગ્યફળ આપી શકે છે.

તેથી આપણી ઇચ્છા-ભાવના આચારોમાં, પ્રવૃત્તિમાં, ગુણો કેળવવામાં, સહન કરવામાં રાખીએ તો સત્ત્વ વિકસે. પ્રસંગ આવતા કોઈ મુશ્કેલી ન પડે. કૃષ્ણ મહારાજ પેલી મરેલી કૂતરીની તીવ્રદુર્ગંધ શી રીતે સહન કરી શક્યા ? અત્યાર સુધી કોઈ દિવસ આવો પ્રસંગ આવ્યો નથી છતાં શી રીતે સ્વસ્થ રહી શક્યા ? ને તેના દાંતની પ્રશંસા કરી ? સહન થયું કારણ કે તે ભાવનાશીલ બન્યા હતા, વિચારશીલ થયા હતા. તે ભાવનાથી ક્ષયોપશમ / સત્ત્વ ઉત્પન્ન કર્યું હોય છે માટે કરી શક્યા.

અગ્નિશર્મા ઉપર ગુણસેનને ક્યારેય દ્વેષ-અરુચિ ન આવી કારણ ભાવનાથી ભાવિત હતા. ૧લા ભવથી ભાવિત બન્યા તો મરણાંત કષ્ટમાં પણ દ્વેષ ન થયો.

આમ ભાવનાથી સર્વત્ર આરાધના થઈ શકે છે અને નિમિત્ત મળતા પ્રવૃત્તિથી આરાધના થાય છે. સત્ત્વ વિકસાવવા માટેનો આ સુંદર રસ્તો છે. કારણ કે સત્ત્વની વૃદ્ધિ શક્તિ પર નહિ પણ આંતરિક ક્ષયોપશમ પર આધારિત છે અને આંતરિક ક્ષયોપશમ ઇચ્છા / ભાવનાને આધીન છે.

આનો અર્થ એ નહિ કે પ્રવૃત્તિ ન કરવી, માત્ર ભાવનામય જીવન બનાવવું. પ્રવૃત્તિ વિનાની ભાવના લાંબો સમય ટકી શકતી

નથી. ભાવનાને ટકાવી રાખનાર છે પ્રવૃત્તિ. કદાચ ઇચ્છા ન હોય તો ય પ્રવૃત્તિ કરતા રહીએ તો ભાવના પ્રગટ થાય પરંતુ પ્રવૃત્તિ પરિમિત થતી હોય છે જ્યારે ઇચ્છા ભાવના સદા રાખી શકાય છે તેથી તેની અહીં મહત્તા બતાવી છે.

સારાંશ-આરાધનાના બે પાયા

(૧) ઇચ્છા / ભાવના સતત રાખવી.

(૨) સંયોગ મળતાં પ્રવૃત્તિ કરવી.

ભાવે ભાવના ભાવીએ

મૈત્રી વગેરેની વિચારણા કરવી તે ભાવના છે. તેનાથી જે કર્મ ક્ષયોપશમ થાય છે તેને ભાવ કહેવાય છે.

ભાવના એ ઉપયોગ રૂપ છે, ભાવ એ ક્ષયોપશમ રૂપ છે. છદ્મસ્થ આત્માને સ્નેહ-પરિણામયુક્ત ભાવના હોય છે.

મૈત્રી જ્યારે ઉપયોગ રૂપે ન હોય, પણ ક્ષયોપશમરૂપે હોય ત્યારે તેને મૈત્રીભાવ કહેવાય છે. મૈત્રીભાવ ઉપયોગરૂપ ન હોવાથી ત્યાં સ્નેહ પરિણામ નથી. છદ્મસ્થને ભાવના ઉપયોગરૂપ હોય છે, અને ભાવ લબ્ધિરૂપે હોય છે.

એક સમયે ભાવના એક હોય છે, જ્યારે ભાવ એકસાથે ચારેય-બારેય હોય છે.

છદ્મસ્થને જે ભાવો ક્ષયોપશમરૂપે છે તે ભાવો કેવળજ્ઞાનીને ક્ષાયિકભાવ રૂપે થાય છે કારણ કે કેવળજ્ઞાનીને ક્ષયોપશમ ભાવ હોતો નથી.

કેવળજ્ઞાનીનો ઉપયોગ કાયમી છે, પણ એ ઉપયોગમાં સમભાવરૂપ (ઉદાસીનભાવરૂપ) ભાવ છે. કેવળજ્ઞાનીને ચારે ભાવનામાંથી એકે ભાવના નથી છતાં ચાર ભાવનાના ફળ રૂપનો વ્યવહાર અને આંતરિક ક્ષાયિકભાવ તો ચારેયનો હોય છે. અભવસ્થ સિદ્ધ ભગવંતો વ્યવહારથી અતીત છે. માટે કાર્યરૂપ એકે ભાવ તેમને

ન હોય.

કેવલીને મધ્યસ્થ ભાવના ન હોય કારણ કે મધ્યસ્થભાવના એટલે મૈત્રીપરિણામના કારણે ઉત્પન્ન થયેલ સ્નેહપરિણામને અવિનયી જીવો પ્રત્યે અટકાવવાની પ્રવૃત્તિ, સ્નેહપરિણામનો નિગ્રહ. આ ભાવના છદ્મસ્થને જ હોય.

કેવલજ્ઞાનીને કોઈ શુભ કે અશુભભાવના હોતી નથી. કેવળજ્ઞાનીને કોઈ અશુભભાવ હોતો નથી. સર્વ શુભભાવોની પૂર્ણતા કેવળજ્ઞાનીમાં ક્ષાયિકભાવ રૂપે હોય છે.

જેમ એક મતે કેવળજ્ઞાનીને મત્યાદિ ચારે જ્ઞાન કેવળજ્ઞાનમાં સમાઈ જાય છે, પણ નષ્ટ નથી થતાં. તેવી રીતે મોહનીયના ક્ષયોપશમ ભાવજન્ય ક્ષમાદિ ગુણો અને મૈત્રી આદિ ભાવો પણ મોહનીયનો ક્ષય થતાં ક્ષાયિકભાવથી વીતરાગતારૂપ સ્વરમણતારૂપ ચારિત્રમાં અંતર્ગત થઈ જાય છે ત્યાં મતિજ્ઞાનની જેમ જુદા ભેદરૂપે રહેતા નથી.

મતિજ્ઞાનનો સર્વવિષય કેવળજ્ઞાનમાં છે. મૈત્રીભાવનો સર્વવિષય વીતરાગતામાં છે. એનાથી એકે વિરુદ્ધ ભાવો નથી.

આમ ચાર જ્ઞાનના ન્યાયથી પણ મૈત્રી આદિ ભાવો લબ્ધિ રૂપે ક્ષાયિકભાવથી હોય છે તેવું જણાય છે. ઉપયોગમાં કેવળજ્ઞાનીને સ્નેહપરિણામરૂપ ભાવનારૂપે નથી.

કેવળીને મોહનીયના ક્ષયથી આત્મરમણતારૂપ વીતરાગતા રૂપ સંયમ છે. તપ-નિયમ-સંયમ પણ આ વીતરાગતામાં અભેદરૂપે પરિણમેલા છે.

વ્યવહારથી કેવળીને તપ, નિયમ અને સંયમ પ્રવૃત્તિરૂપ હોય છે. બાધક મોહનીય તત્ત્વનો ક્ષય હોવાથી તપ, નિયમ કે સંયમના પરિણામોની વધઘટ નથી. ત્રણનો પ્રકૃષ્ટ પરિણામ છે. એનાથી

વિપરીત પરિણામ નથી. માટે તપ વગેરેનો અભાવ કે મંદતા નથી.

અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અંતરાયના ક્ષયોપશમથી જે જે ગુણો ઉત્પન્ન થાય છે તે બધા તે તે કર્મના ક્ષયથી સર્વાંશ યોગ્યતારૂપે પ્રગટ છે. ફક્ત ભેદરૂપે કે દોષરૂપે નથી હોતા. ગુણરૂપે વ્યાવહારિક રીતે યથાયોગ્ય હોય છે માટે બાધકના અભાવથી, વિપરીત પરિણામના અભાવથી, નિશ્ચયથી બધા ગુણો યોગ્યતારૂપે છે. (વ્યવહારથી બાહ્ય પ્રવૃત્તિરૂપે યથાયોગ્ય પ્રવર્તે છે.) માટે ઘાતીકર્મના ક્ષયોપશમની જેમ ક્ષયથી ભવસ્થ કેવળજ્ઞાનીને બધા ગુણો હોય છે તેમ જણાય છે.

ઉપાસ્ય પ્રથમ ગજકલા

ઉપાસના-ભક્તિ પહેલા નજીકની હોય પછી દૂરની કરાય. નજીકની ઉપેક્ષા કરીને દૂરવાળાની કરાતી સેવા-ભક્તિ વાસ્તવિક નથી હોતી. પોતાની પિતાની આમન્યા સામાન્ય ન રાખે અને કાકાની વાત માને તે ન ચાલે, નજીક રહેલ દેરાસરના દર્શન-પૂજન ન કરે અને બહાર તીર્થોની યાત્રા કરે તે ન ચાલે, નીચેનું ભણ્યા વગર ઉપરનું ભણવા માંડે તે ન ચાલે. આ બધી બાબતો એક જ વાત કહે છે કે નજીકનું પહેલું ઉપાસ્ય છે. પછી જ દૂર જવાય...

પરંતુ આપણને 'દૂરના ડુંગર રળિયામણા' લાગે અને નજીકના કાંકરા લાગે છે કારણ દૂરવાળાના માત્ર ગુણો જ દેખાય છે જ્યારે સાથેવાળા જોડે અતિનિકટતાને કારણે દોષો જ દેખાય છે અને અવજ્ઞા થાય છે, અનાદર કરાય છે. પરંતુ જેને આરાધના કરવી છે તેણે સાથેવાળા પર આદર-અહોભાવ રાખવો પડે. દૂરવાળાની સહાય ભક્તિ કરો તેનો વાંધો નહિ પરંતુ નજીકવાળાની ઉપેક્ષા તો ન જ કરાય.

આપણને સાથેવાળા ઉપર જેટલા કારણોથી અહોભાવ ન હોય તેનો વિચાર કરવાનો અને બીજી બાજુ એના વ્રત-નિયમાદિ ગુણો નજર સામે લાવવાના. બન્નેમાંથી કોણ ચઢે ? તેનો દોષ કે ગુણો ? કરોડનું આભૂષણ હોય ને આગળ-ઉપર ધૂળ ચઢી ગઈ

હોય તો કિંમત કેટલી ઘટે ? અજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ ઘટે પરંતુ જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિએ કિંમત ઘટતી નથી. તેમ વ્યક્તિમાં રહેલ દોષ એ આભૂષણ પરના ધૂળ જેવો છે, ધૂળને નજર સામે રાખીને આભૂષણનો ત્યાગ કરીએ તો આપણા જેવો મૂર્ખ કોઈ નહીં.

અહોભાવ ન હોવાના ત્રણ કારણો છે (૧) ક્યાંક અણગમો-નફરત હોય (૨) ક્યાંક તેના પ્રત્યે ઉદાસીનતા હોય, અને (૩) ક્યાંક તો અજ્ઞાન હોય. ત્રણમાંથી એકેય ચાલી ન શકે. સાધુ-સંઘ પ્રત્યેના અહોભાવને બદલે ઉપેક્ષા ભાવ-ઉદાસીનતા આવે તો કર્મરાજા આપણને ધર્મભ્રષ્ટ કરે. અહોભાવ ન આવતો હોય તો શરૂઆતમાં બનાવટી પણ ઉભો કરવો પડે. ગમે તેમ કરીને પણ અહોભાવ જોઈએ.

કૂવો ખોદવા માટે જમીન-માટી ખોદવી જ પડે. પછી ક્યાંક થોડી તો કો'ક જગ્યાએ વધારે પરંતુ ખોદ્યા વગર ન ચાલે પરંતુ પછી પાણી શોધવું પડે કે આપમેળે આવે ? જમીન ખોદ્યા પછી પાણી તો આપમેળે આવશે. તેમ ચારિત્રમોહનીય ક્ષયોપશમ એ પાણી છે અને દર્શનમોહનીયનો ક્ષયોપશમ એ જમીન ખોદવાના સ્થાને છે. દર્શનનો ક્ષયોપશમ તીવ્ર થયો હોય તો જ ચારિત્રનો ક્ષયોપશમ થાય. તેથી જ કહ્યું 'સમકિત વિરતિને ખેંચી આણો.'

શ્રદ્ધા-આદરવાળી ક્રિયા સમકિતનું કારણ છે. ધર્મના એક પણ સ્થાન પર અરૂચિ હોય તો બધી આરાધના એળે જાય. ઉલ્લાસ લાવવા માટે આરાધકો અને આરાધનાના સાધનો બધા પર આદર / અહોભાવ ઉભો કરવો, એની પ્રશંસા કરવી, એને આદર આપવો.

જેનાથી દર્શનમોહનીય ખપે તેનાથી ચારિત્રમોહનીય કર્મ ખપે છે. ચારિત્ર પરનો આદર દર્શનમોહનીયના ક્ષયોપશમ વગર ન આવે.

જેમ દૂરવાળા કરતા નજીકવાળી વ્યક્તિ વધારે ઉપાસ્ય છે, તેમ રોજિંદા જીવનના વ્યવહારો-પાપનિવૃત્તિઓ પર પર્વતિથિ કરતા વધારે આદર રાખવાનો. રોજિંદા પર આદર ન રાખીએ તો દુઃખ બુઠું થાય.

જેમ જમીનને કુટીએ તો ઉગવાની યોગ્યતા જાય અને ખોદીએ-ખેડીએ તો યોગ્યતા વધે તેમ અનાદર-ઉપેક્ષા રાખીએ તો ધર્મની યોગ્યતા જાય અને અહોભાવ રાખીએ તો ધર્મ ઉગે.

વ્યક્તિમાં રહેલ ગુણ જ જોવાય કારણ દોષ એ ક્ષમ્ય છે. તેટલા માત્રથી એ વ્યક્તિ ઉપેક્ષણીય નથી બનતી. એક જગ્યાએ કવિએ સ્તવના કરતા લખ્યું કે 'તે સ્થુલભદ્ર જય પામો જેની ત્રણ જ ભૂલો છે અને તે પ્રભુ મહાવીર જય પામો જેમની છ જ ભૂલો છે.'

છત્રસ્થતાના કારણે જીવનમાં થતી ભૂલો, રહેલા દોષોથી તે વ્યક્તિ કાંઈ ઉપેક્ષણીય નથી. જો ઉપેક્ષા કરીએ તો મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ કરી જ નહીં શકીએ. આગળના ગુણોની યોગ્યતા જતી રહેશે અને સાથે જ રહેલા ઉપર અરૂચિ આવશે તો આરાધના પ્રાણ વિનાની બનશે. માટે નજીકની ઉપર પૂર્ણ આદર / અહોભાવ રાખવો....

સાધુસેવા સદા ભક્ત્યા

શાસ્ત્રમાં આ વાક્ય છે ‘સાધુસેવા સદા ભક્ત્યા’ સંઘ-શાસનના જેઓ આધાર છે, આગળ ચલાવનાર છે તે સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજોની ભક્તિ ઉછળતા દૃઢ્યના ભાવોથી કરવાની. જેમ મહાત્માઓ વધારે દેખાય, મળે તેમ આનંદ-ભક્તિ-બહુમાન વધવા જોઈએ. તેમની ભક્તિમાં ક્યાંય ક્યાશ ન રહેવી જોઈએ.

દુનિયામાં ક્યાં જોટો મળે આ પરમાત્માના પંચમહાવ્રતધારી મહાત્માઓનો ? આજના આ વિષમ ભોગમય કાળમાં સંસાર ત્યાગી સંયમ સ્વીકારવું સહેલું નથી. ત્યાં આ સાધુમહારાજો મસ્તીથી સંયમની સાધના કરી રહ્યા છે. આવા મહાત્માઓના દર્શન પણ પૂર્વના પુણ્ય વિના મળી શકતા નથી. “સાધૂનાં દર્શનં પુણ્યમ્” જેમ દર્શન થતા જાય તેમ આનંદ વધવો જોઈએ, ભક્તિ મનમૂકીને થવી જોઈએ.

ભરત-બાહુબલીના જીવ બાહુ-સુબાહુ મુનિને શું મળ્યું ? બાહુબલીને અપરાજિત-ચક્રવર્તી કરતાં વધુ બળ અને ભરતને અદ્વિતીય ભોગસુખો અને આરિસાભુવનમાં કેવળજ્ઞાન. ભરતચક્ર વૈરાગ્ય અને અનાસક્તપણું કોણે આપ્યું ? પૂર્વભવમાં કરેલ ચારિત્રના પાલન સાથે સાધુઓની ભક્તિ.

સાધુની ભક્તિથી તીર્થંકર નામ કર્મ બંધાય, મહાવૈરાગ્ય

મળે, નિકાચિત કર્મો પણ નાશ પામે.

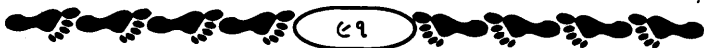
જીવનમાં સાધુ પર અત્યંત અહોભાવ સાથે ભક્તિમાં ક્યાંય ચૂકવું નહિ ને વિશેષે કરીને વૃદ્ધ અને ગ્લાન મહાત્માઓની. તેમને આહારાદિપ્રદાન-શરીરશુશ્રુષા-સમાધિ આપવા દ્વારા તેમની વિશેષ ભક્તિ કરવી. જેમ કાળે આપેલ દાન મહાન પુણ્ય બંધાવે છે તેમ અશક્તની કરેલ સેવા-ભક્તિ અઢળક પુણ્ય-વિપુલ નિર્જરાનું કારણ બને છે. (સેવા કરનારને ઘડપણ ન આવે. અંત સમય સુધી કોઈ રોગ-બિમારી ન આવે. શરીર સંપૂર્ણ નિરોગી રહે. ભવાંતરમાં પણ પોતે તો નિરોગી રહે પરંતુ પોતાના વિશિષ્ટ પુણ્યથી આજુબાજુવાળા પણ નિરોગી રહે. પોતાને કોઈની સેવા લેવાનો વખત ન આવે તેવું પુણ્ય બંધાય.) તેથી જેને ભવાંતરમાં ઉત્તમકોટિની સામગ્રી / આરાધના જોઈતી હોય તેણે અહીં વૃદ્ધ બિમાર સાધુ ભગવંતની ભક્તિમાં વિશેષ તત્પર રહેવું જોઈએ. ગ્લાનની સેવા એ પરમાત્માની જ સેવા છે કારણ પ્રભુનું જ વચન છે. 'જો ગિલાણં પડિસેવઈ સો મં પડિસેવઈ'

બિમારની સેવાના સમયે જો પોતાની આરાધના મુખ્ય કરે તો ધર્મ કરતા છતાં કર્મ બાંધે. ઔચિત્યનો ભંગ એટલે વિવેકનો ભંગ અને જ્યાં વિવેક જાય ત્યાં બધું જ જાય. વિવેકનાશ તે બધા ધર્મથી ભ્રષ્ટ થવાનું કારણ છે. અવસરોચિત કાર્ય કરવું તેનું નામ વિવેક...

ભક્તિના યોગમાં બાહ્યપ્રવૃત્તિ સંયોગાધીન છે. તેથી જેટલી શારીરિક અનુકૂળતા-પરિસ્થિતિની અનુકૂળતા હોય ત્યાં શક્તિને ગોપવ્યા વિના પૂર્ણ ભક્તિ કરવાની. જ્યાં સંયોગો અનુકૂળ ન મળે ત્યાં પણ આંતરિક પરિણતિ-બહુમાન તો અવશ્ય ઉછળતા રાખવાના. ભક્તિ અને અહોભાવ વિનાની બધી સાધના-આરાધના પ્રાણપૂરક

બનતી નથી, માત્ર ખોખું રહે છે, અંદરનો માલ ગાયબ. ભરેલા માલવાળા ખોખાની જ કિંમત હોય છે. માત્ર ખોખારૂપ ક્રિયા વિશિષ્ટ પુણ્યનું કારણ બનતી નથી.

માટે મહાત્માઓની સેવા-ભક્તિમાં ક્યાંય ઉણપ ન રાખવી. તેઓની કરેલી ઉપેક્ષા જિનાજાભંગ કરાવે છે, ચારિત્ર મોહનીય બંધાવે છે જેના કારણે ભવાંતરમાં ચારિત્ર તો ઉદયમાં ન આવે પણ સાધુઓના દર્શન પણ દુર્લભ બને.

जयणा धम्मस्स जणणी धम्मस्स पालणी जयणा ।

तव्वुद्धीकरी जयणा एगंतसुहावहा जयणा ॥

જયણા એટલે યતના, કાળજી, સાવધાની. ગુણો મેળવવાની, દોષો ઘટાડવાની, આશ્રવો ઘટાડવાની, આશ્રવો છોડવાની, એમાં પશ્ચાત્તાપની, એમાં અંકુશ રાખવાની, એની પ્રશંસા ન કરવાની કાળજી રાખવી તે જયણા. એ જ રીતે ધર્મસ્થાનોમાં પાપબુદ્ધિ, બેકાળજી ન પેસે, અવિવેક, આવેશ ન થાય તેની કાળજીને પણ જયણા કહેવાય. દોષ ન વધે તેની કાળજી, ગુણ ન ઘટે તેની કાળજી રાખવી આ રીતે જાતની કાળજી રાખવી, શક્ય એટલી બીજાની પણ કાળજી રાખવી તેને પણ જયણા કહેવાય.

જયણાથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે. એનો અર્થ એ કે જયણા વગર વ્યવહાર ધર્મ હોવા છતાં ભાવધર્મ નથી. ભાવધર્મ ગુણદોષનું જ્ઞાન અને કાળજી આવે ત્યારે આવે છે. જે ગણિતનો જવાબ સાચો નહિં તે ગણિત સાચું નહિ. તેમ જ્યાં રાગદ્વેષની હાનિ નહિં, જ્યાં ઔચિત્ય નહિં, જ્યાં આશ્રવ-સંવરની પરખ નહિ, જ્યાં આશ્રવના ઘટાડાની અને સંવરની વૃદ્ધિની કાળજી નહિં, જ્યાં સ્વ-પરના પરિણામની રક્ષા નહિં, જ્યાં અપવાદ-અનાચારનો ભેદ નહિં, જ્યાં લાભ-નુકશાનના બળાબળની વિચારણા નહિં, જ્યાં પ્રજ્ઞાપનીયતા નહિં, જ્યાં ગીતાર્થતા નહિં, જ્યાં ગીતાર્થને સમજણ નહિં, જ્યાં સ્યાદ્વાદ નહિં, જ્યાં એકાંતે ઉત્સર્ગરુચિ કે ઉત્સર્ગની અરુચિ હોય-આ બધે સ્થાને જયણા ન હોય.

જે વ્યક્તિ સારો અને સસ્તા ભાવે માલ લે તે વેપારી કહેવાય. માલની પરીક્ષા ન કરે, ભાવમાં કરકસર ન કરે તો વેપારી ન બનાય, વેપારી ન કહેવાય. તેમ ધર્મમાં પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી સારા-નરસાપણું જોવું પડે, ગૌણ-મુખ્યપણું જોવું જોઈએ તો તે ધર્મ જયણાયુક્ત કહેવાય.

જેમ વેપારી માલસંગ્રહ કાળજીથી કરે, સંભાળી રાખે, બગડે નહિં, અવસરે કાઢે આ બધી આવડત હોય તે જ સાચો વેપારી બની શકે, તેમ દાનની, શીલની, તપની, ભાવની આરાધના ક્યાં, ક્યારે, કેટલી, કેવી કરવી તે પણ આવડવું જોઈએ તો જ તે ભાવધર્મ બને.... માલ જેમ ખરીદભાવ કરતાં વધારે ભાવથી વેચાણ કરવાથી નફો મળે તેમ દરેક પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય રીતે જ્યારે ત્યારે કરવામાં જે લાભ થાય તેના કરતાં કટોકટીમાં, વિશેષ અવસરે કરવાથી કેઈ ગુણો લાભ થાય. ટુંકમાં જયણાથી ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, ધર્મનું પાલન થાય છે, ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે અને એકાંતે સર્વ રીતે જયણા સુખ-લાભ આપનારી છે.

સંસારના કાર્યમાં પણ જયણા ધર્મને ઉત્પન્ન કરે છે. જેમ ઘરમાં જીવજંતુ ન થાય માટે વધારે સામગ્રીનો ભરાવો ન કરવો. જીવજંતુ ઉત્પન્ન થાય તેવા ઊંડા ખાડાવાળા-નકશીવાળા ફર્નીચર ન રાખવા, વારંવાર કાજો લેવો, પૂંજવું વગેરેથી સાફ રાખવું. આ બધું જીવદયા માટે હોય તો ધર્મ ઉત્પન્ન થાય છે, સંસારની-ઘરની શોભા તો આનુષંગિકપણે થાય જ છે.

અભક્ષ્ય ન ખાવું, ન ખવરાવવું વગેરે ખાવામાં રખાતી કાળજી આત્મામાં ધર્મભાવના ઉત્પન્ન કરે છે. એ રીતે જીવન વ્યવહારની દરેક ચીજ કે પ્રવૃત્તિમાં જે પાપ કે હિંસાદિ ન થાય, ઘટે

તેવી કાળજી રાખવી તે જયણા છે. પાપમાં કરકસર રાખવી તે જયણા કહેવાય, પાપમાં મોકળાશ-ઉદારતાને અજયણા કહેવાય.

હૃદયમાં રહેલ વિવેક, કાળજી, જ્ઞાનપરિણતિ જીવન વ્યવહારમાં આવે તે કાળજીને જયણા કહેવાય. આમાં ક્યાંક વધારો થાય, ક્યાંક ઘટાડો થાય, ક્યાંક ફેરફાર થાય, ક્યાંક બંધ થાય, ક્યાંક કંઈક શરૂ થાય, ક્યાંક ગૌણપણું થાય, ક્યાંક મુખ્યપણું થાય, ક્યાંક નભાવાય, ક્યાંક ન નભાવાય-આ બધું જયણા કહેવાય. આ કોણ કરી શકે ? જે કંજુસ ન હોય, જે ઉડાઉ ન હોય, જે લાલચુ ન હોય, જે આળસુ ન હોય, જે સમજુ હોય, જે પરિસ્થિતિને જાણે તે. સૂક્ષ્મબુદ્ધિ વધે તેમ જયણા વધે, કાળજી વધે તેમ જયણા વધે, જ્ઞાનપરિણતિ વધે તેમ જયણા વધે, આવડત-અનુભવ-ગરજ વધે તેમ જયણા વધે.

શાસ્ત્રોમાં ગીતાર્થને જ સર્વ કાર્યમાં મહત્તા આપી છે તેનું કારણ તે સર્વ રીતે જયણા જાણી શકે છે, જયણા પળાવી શકે છે. માટે ગીતાર્થના વચનને અનુસરનાર જયણાને અનુસરે છે, ગીતાર્થ વચનને નહિં અનુસરનાર જયણાને અનુસરતો નથી.

શાસ્ત્રોમાં સંઘ તરીકે ગીતાર્થોના સમુહને મુખ્યતયા ગણેલ છે, કારણ કે એ અવસરોચિત ગૌણ-મુખ્યભાવ વગેરેને જાણે છે. એથી એમને વ્યક્તિગત કે ભેગા થઈને સમષ્ટિગત સામાચારી-આચારોમાં કામચલાઉ કે કાયમી ફેરફાર કરવાની યોગ્યતા અપાઈ છે, અને તે સર્વમાન્ય ઠરે છે.

ધર્મનું પ્રધાનતત્વ વ્યવહારમાં જયણા છે, એનું પ્રેરક તત્વ જ્ઞાન છે, જયણાનો વ્યવહારવિષય આચાર-ક્રિયા છે.

જેમ ચાલવાના વિષયમાં સામાન્યથી 'ચરે મંદમણ્વિગો'ની

વાતથી ઉતાવળા ન ચાલે, અતિ ધીમા પણ ન ચાલે એ વાત હોવા છતાં અતિવૃદ્ધ, અતિબિમાર સાથે ચાલવું પડે તો અતિમંદ ચાલે, એમ પોતાની તેવી બિમારીમાં પણ અતિમંદ ચાલે. અતિ મહત્વના કાર્ય માટે કે અતિ ઉતાવળી પરિસ્થિતિમાં અતિ ઉતાવળે કે દોડીને પણ જવું પડે તો જાય. આ બધું ચાલવામાં જયણા કહેવાય. તેવી રીતે જરૂર પડે તો ઉભો રહે અને જરૂર પડે જવાનું કાર્ય ગૌણ કરીને રોકાઈ જાય. આ પણ ગમન ક્રિયાના કાર્યને ફેરવનારી જયણા છે.

મોટા માણસ જોડે વાત કરતા વાતની પદ્ધતિ જુદી, સરળ માણસ સાથે જુદી, પંડિત અભિમાની સાથે જુદી, માયાવી સાથે જુદી, બાળક જોડે જુદી. આ બધી વાત પદ્ધતિઓ સામા પાત્ર અને પરિસ્થિતિને લક્ષમાં લઈને કરવાની હોય છે તેથી પરિસ્થિતિ વગેરેને લક્ષમાં લઈ કરવાનું હોય તે નિષિદ્ધ હોવા છતાં ઉપાદેય બને છે, તેને પણ જયણા કહેવાય. જેમ બખ્તબદ્દિસૂરિ છોકરાઓ સાથે રમતા હતા અને પંડિતો પુછવા આવ્યા ત્યારે ઉપાશ્રયમાં જવાનો મુખ્ય રસ્તો એમને બતાવી પોતે અવાંતર રસ્તે આવી કામળી ઓઢીને સૂઈ ગયા. પંડિતોએ કુકડો બોલાવ્યો તો એમણે બિલાડીનો અવાજ કર્યો. આવો અવાજ કરવાનું શાસ્ત્રનિષિદ્ધ છતાં પરિસ્થિતિવશ કરવું પડે તે જાણીને કાળજીથી કરે તો જયણા કહેવાય, પણ ગાવાની, જુદા જુદા અવાજ કરવાની ટેવ જ પડી જાય તે જયણા ન કહેવાય.

ક્યારેક ધીમે અતિધીમે ખાવું, ક્યારેક ઉતાવળે અતિ ઉતાવળે ખાવું, ક્યારેક અડધું ખાવાનું છોડી દેવું આ બધું સંયોગવશ જે કરવું પડે તે જયણા કહેવાય.

જીવદયાને જયણા કહેવાય. બોલવામાં બીજાને નુકસાન ન થાય તેની કાળજી રાખે તેને જયણા કહેવાય. શિકારીને શિકાર ન

બતાવવા ક્યારેક આડાઅવળા કે ખોટા ઉત્તર આપવા પડે તે પણ જયણા કહેવાય. સામાન્યથી પૂજા માટે ગૃહસ્થ સ્નાન કરે તો સ્નાન એ જયણા છે. તેવી રીતે ક્યારેક પરિસ્થિતિવશ બીજી વાર પૂજા કરવાની હોય તો સ્નાન કરે તે પણ જયણા છે.

આ રીતે જ્યાં જયણા આવે ત્યાં તે તે રીતે કર્તવ્ય સમજવું.

કોઈક કામ છોડવામાં, ગૌણ કરવામાં પણ કર્તવ્ય હોય છે. અતિશક્તિશાળી, શાસનના વિશેષ ઉપયોગી શિષ્યને બીજી ભક્તિ કે ગોચરી જવાનું ગૌણ કરાવી અભ્યાસ-અનુભવથી તૈયાર કરવા માટે જે ભિક્ષાયર્થા વગેરે આચારો બીજા દ્વારા પતાવી તેની તેના માટે ગૌણતા કરવી તે પણ જયણા છે. સામાન્ય રાજમાર્ગના-ઉત્સર્ગ માર્ગના ચાલુ વ્યવહારો, આચારો વ્યક્તિ કે ગ્રુપને કે સંઘને અપેક્ષીને દ્રવ્યાદિ વિષમ પરિસ્થિતિને લક્ષમાં લઈને જ્ઞાનાદિ રત્નત્રયની વૃદ્ધિ માટે જે છોડાય, ફેરફાર કરાય તે જયણા કહેવાય.

આજે ઉપાશ્રયો સાધુ માટે પણ બને છે, જ્યારે ગૃહસ્થના ફ્લેટો નિર્દોષ હોય છે, પરંતુ તે ફ્લેટો વિજાતીય આદિથી સંસક્ત હોય. માટે આવા કારણે ગૃહસ્થોના ફ્લેટમાં ન રહેતા દોષિત-સાધુ માટે બનેલા ઉપાશ્રયમાં રહેવું પડે કે રહેવું જોઈએ તે જયણા છે.

પૂજાના અભિગ્રહવાળાને ગુમડું થાય, રસી નીકળે, પાકે ત્યારે પૂજા ન થઈ શકે. તે વખતે દ્રવ્યપૂજા ગૌણ કરી રોજની જેમ દહેરાસરમાં એક-દોઢ કલાક જાપ, સ્તોત્રપાઠ વગેરે કરે તો તે પૂજાના અભિગ્રહમાં જયણા કહેવાય. એ રીતે સર્જન કે ડૉક્ટરે ના પાડી હોય ત્યારે પણ પૂજાના બદલે આ રીતે પરમાત્મભક્તિ કરે તે જયણા કહેવાય.

જરૂરી અવસ્થામાં ફેરફાર કરી આપવું પડે તેમ પ્રમાદી,

આળસુ, વક શિષ્યાદિને થોડું સહન કરાવીને, બીજી વાતો ગૌણ કરાવીને પણ મૂળ વાત પકડી રખાવવી તે પણ જયણા છે.

જે ઘરેડ પ્રમાણે ચાલે, ગૌણ-મુખ્યપણું ન કરે, ન માને તે જયણા વિનાનો કહેવાય. દશમના એકાશનના દિવસે સવારે ભૂલી જાય, નવકારશી કરી લે અને દશ વાગે દશમ અને એકાશન યાદ આવે તો તે દિવસે ખાવાનું છોડવું અને બીજા દિવસે એકાસન કરી આપવું. આમ કરવાથી વધારે મક્કમતા આવે છે, સાપેક્ષતા વધે છે. તે દિવસે વારંવાર ખાવાથી અને આગળ દશમ કરવાથી મક્કમતા વધતી નથી. તે દિવસે ન ખાવું, બીજા જ દિવસે એકાશન કરવું તે વ્રતની ભૂલમાં મજબુતાઈનો ઉપાય છે. આને પણ યતના કહેવાય. સાંજે પાણી પીતા હોય તે વખતે કોઈ કહે કે સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો છે અને ખુદને પણ લાગે કે કદાચ વાત બરાબર હશે તો બાકીનું પાણી પીવાનું છોડી દેવું તે યતના કહેવાય. જો પાણી વાપરી જાય તો રાત્રિભોજન થાય. છોડી દે તો મન મક્કમ બનવાથી વ્રતમાં દૃઢ બને છે. શાસ્ત્રોમાં અતીત પર્યક્ષખાણ અનાગત પર્યક્ષખાણ જે બતાવ્યા છે તે મૂળ તિથિના પર્યક્ષખાણની યતનારૂપ છે. એ રીતે આગારો પણ યતનારૂપ છે.

સામુહિક કાર્ય વખતે વ્યક્તિગત કાર્ય ગૌણ કરવું પડે કે ફેરવવું પડે તે ન ફેરવે તો ન ચાલે. ફેરવે તે જયણા છે.

જયણા એટલે પ્રયત્ન વિશેષ, કળથી કામ લેવું તે. જેમ કબાટ ખોલવા એક ચાવી ન લાગે તો બીજી ચાવી લગાવવી, ન ખુલે તો તેલ નાખવું, પણ બળ ન કરવું, ગુસ્સો ન કરવો, ચાવી જોર કરી તોડી ન નાખવી. કારણ વિચારી કાર્ય થાય તેવા રસ્તા લેવા અને થોડા ફેરફાર સાથે પણ વિશેષ લાભદાયી કાર્ય કરી લેવું તે જયણા.

ઠલ્લા-માત્રાની તકલીફવાળાને ૪૮ મિનિટનું સામાયિક ન થાય તો અભિગ્રહ કરાય કે ઠલ્લા માત્રા સિવાય ૪૮ મિનિટ સામાયિકની જેમ રહેવું. આ પણ ન છૂટકે સામાયિકના ભાવ ટકાવનાર ઉપાય છે.

જયણા એટલે ક્રિયામાં પ્રવર્તતો જ્ઞાનયોગ છે. ઉપયોગની જેમ જરૂર છે તેમ તે તે સંયોગ-પરિસ્થિતિ અનુસાર વર્તવાની પણ જરૂર છે અને તે જ્ઞાનયોગથી થાય છે.

જ્યાં આત્માની, મોક્ષની, નિર્જરાની મુખ્યતા છે તે જ્ઞાનયોગ છે અને તેના અનુસારે જે પ્રયત્ન, ક્રિયા થાય તે જયણા છે અને તે મોક્ષનું કારણ છે.

“પર્યાપ્તિ વિચાર”

પર્યાપ્તિ નામકર્મ જીવવિપાકી પ્રકૃતિ છે. જે પ્રકૃતિ યદ્વિપાકી હોય તેમાં (જીવ કે પુદ્ગલમાં) તેનું મુખ્ય કાર્ય થવું જોઈએ, અન્યત્ર જે કાર્ય થાય તે મુખ્ય કાર્યની વાયા થઈ શકે. પર્યાપ્તિ શબ્દ સામર્થ્ય વાચક છે. પર્યાપ્તિનામકર્મથી જીવના વીર્યાન્તરાય ક્ષયોપશમના બળથી ઔદારિક / વૈક્રિય / આહારક શરીરના પુદ્ગલમાં શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે એટલે કે જીવ શક્તિ ઉત્પન્ન કરે છે. તે શક્તિથી જીવ કાર્ય કરે છે.

જીવની શક્તિ હોવા છતાં જીવને પુદ્ગલ દ્વારા પુદ્ગલમાં પ્રવર્તવાનું છે તેથી જીવ શરીર દ્વારા પ્રવર્તે છે. તેથી જીવ દ્વારા શરીરમાં આ શક્તિઓનું નિર્માણ થાય છે અને તે પુદ્ગલ શક્તિરૂપ પર્યાપ્તિ છે.

જીવ પર્યાપ્ત થવાનો હોય તો ભવના પ્રથમ સમયથી પર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય હોય છે. અને તે ભવના અંત સમય સુધી હોય છે. જીવ અપર્યાપ્ત રહેવાનો હોય તો ભવના પ્રથમ સમયથી અપર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય હોય છે અને તે ભવના અંતસમય સુધી હોય છે. આથી વિગ્રહગતિથી જ પર્યાપ્તજીવને પર્યાપ્ત નામકર્મનો ઉદય હોય છે.

તેથી અંશતઃ આહારગ્રહણાદિ કરવાની શક્તિ (સામર્થ્ય)

ત્યાં પ્રાપ્ત છે. ઉત્પન્ન થયેલા જીવને આહાર વગર શરીર બનવાનું નથી અને આહાર ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય જ જો ન હોય તો આહાર લે કેવી રીતે ? એટલે ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે જ આહાર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ જાય છે અર્થાત્ આહાર ગ્રહણ કરવાનું આપેક્ષિક સામર્થ્ય આહારપર્યાપ્તિનામકર્મના ઉદયના પ્રતાપે પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આમ તો જીવમાં અનંત શક્તિઓ (સામર્થ્ય) હયાત જ હોય છે. ફક્ત નિષ્ક્રિય હોય છે. પર્યાપ્તિ નામકર્મ ઉદયના બળે તે જાગૃત થઈ જાય છે. આહાર પર્યાપ્તિરૂપ સામર્થ્ય તો પ્રથમ ઉત્પત્તિ ક્ષણે જ આપેક્ષિક રીતે પરિપૂર્ણ જાગૃત થઈ જાય છે. બાકીની પર્યાપ્તિઓ જાગ્રત થવામાં અન્તર્મુદૂર્ત સમય લાગી જાય છે. એમાં પણ પર્યાપ્ત જીવને સ્વપ્રાયોગ્ય બધી જ જાગૃત થાય અને અપર્યાપ્ત જીવને ત્રણથી વધુ પૂર્ણપણે જાગૃત ન થાય. (જાગૃતિની શરૂઆત તો પહેલા સમયથી જ થઈ જતી હોય છે પરંતુ ત્રણથી વધુની પૂર્ણ જાગૃતિ અપર્યાપ્તને નથી થતી).

(૧) આહાર પર્યાપ્તિ :- જીવ તૈજસ-કાર્મણ શરીર વડે ઉત્પત્તિ સ્થાને આવીને પ્રથમ સમયે ઓજાહાર ગ્રહણ કરે છે. બીજા સમયથી તૈજસ-કાર્મણ શરીર અને ઔદારિક મિશ્ર શરીર વડે અંતર્મુદૂર્ત સુધી ઓજાહાર ગ્રહણ કરે છે. અને અંતર્મુદૂર્ત બાદ શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા બાદ ઔદારિક શરીરથી લોભ અને ક્વળ આહાર થાય છે. અહીં પ્રથમ સમયે આહાર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થાય છે એટલે આહાર પર્યાપ્તિનું કાર્ય વ્યક્ત થાય છે. આ આહારગ્રહણ અને પરિણામન કાર્ય ભવના અંત સુધી રહે છે. આ આહારપર્યાપ્તિનું કાર્ય છે.

શરીર બનાવવા માટે જીવનું તૈજસ-કાર્મણ શરીર ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલરૂપ આહારમાં જોડાય છે, સંયુક્ત થાય છે તેને આહાર

ગ્રહણ કર્યો કહેવાય છે. આ કાર્ય મરણ સુધી ચાલે છે. તેજસ અને કાર્મણ શરીરના પણ બળથી થાય છે.

(૨) શરીર પર્યાપ્તિ :- જીવ સાથે સંબંધિત થયેલા આહારમાંથી જીવની શક્તિથી રસરૂપે પરિણામ પામેલા પુદ્ગલ શરીરરૂપ બને (વધારાના પુદ્ગલ છોડી દે). બનેલા શરીરમાં જે અમુક શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેના દ્વારા શરીર કામ કરે છે (જીવ શરીર દ્વારા કામ કરે છે). અમુક હદની શક્તિનો સંચય થાય ત્યારે પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ કહેવાય. પરંતુ જેમ આહાર પ્રતિક્ષણ ચાલુ છે તેમ તેના દ્વારા શરીરનું સર્જન / વર્ધન / રક્ષણ / પોષણ પણ મરણ સુધી ચાલુ છે તેથી મરણ સુધી શરીર પર્યાપ્તિ કામ કરતી રહે છે અને એનું કાર્ય પણ થાય છે.

(૩) ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ :- શરીરના જ પુદ્ગલોમાંથી જીવ અમુક સારા પુદ્ગલોને બાહ્ય ઇન્દ્રિય/ અભ્યંતર ઇન્દ્રિય વગેરે રૂપે બનાવે છે તેમાં જે વસ્તુને અનુભવવાની વિશિષ્ટ શક્તિવાળા પુદ્ગલો છે તે ઘણા અલ્પ છે તેને જ=તેની શક્તિના નિર્માણને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ કહેવાય. આની સાથે આત્મપ્રદેશો સંબંધિત જ હોય છે.

આત્માના બધા જ પ્રદેશોમાં પાંચે ઇન્દ્રિયોનો ક્ષયોપશમ હોવા છતાં આજ પુદ્ગલોમાં તે તે ઇન્દ્રિયના વિષયગ્રહણની શક્તિ નિર્માણ થાય છે. તે અમુક હદ સુધીની થાય તેને પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થઈ તેમ કહેવાય. પછી તે શક્તિ આહાર અને શરીરના પોષણ દ્વારા પોતાની ઇન્દ્રિયનું પોષણ મરણ સુધી થયા કરે છે. એટલે પર્યાપ્તિનું કામ ચાલુ જ રહે છે.

(૪) શ્વાસોચ્ચ્વાસ પર્યાપ્તિ :- શ્વાસોચ્ચ્વાસ પર્યાપ્તિનામકર્મ એ જીવમાં શ્વાસોચ્ચ્વાસ લેવાનું બળ એટલે કે શ્વાસોચ્ચ્વાસ પર્યાપ્તિને

જાગ્રત કરે છે. જીવને લાંબો કાળ જીવવું હોય તો શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાની જરૂર પડે જ. શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી તો જીવ જેમ તેમ કરીને અંતર્મુહૂર્ત કાળ ખેંચી નાખે છે પણ પછી વધુ જીવવા માટે શ્વાસોચ્છ્વાસ અનિવાર્ય બની જાય છે. જે જીવ આ પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન કરી શકે એ અંતર્મુહૂર્તથી વધારે જીવી પણ નહીં શકે તેથી એ અપર્યાપ્ત કહેવાય.

હવે આ શ્વાસોચ્છ્વાસ સ્થાવર-ત્રસ બધાય પર્યાપ્ત જીવોમાં હોય છે. પ્રાણવાયુને ગ્રહણ કરવો એને જો શ્વાસોચ્છ્વાસ કહીએ તો વાયુકાયમાં નહીં ઘટી શકે. વળી પંચેન્દ્રિય સિવાયના જીવોને નાક પણ હોતું નથી. ઇંડા વિ.માં પણ શ્વસન ક્રિયા હોય છે એમ આધુનિક વિજ્ઞાન માને છે. એટલે નાક વગર પણ શરીરના છિદ્રોથી બાહ્ય પ્રાણવાયુના (ઓક્સિજન) ગ્રહણાત્મક શ્વાસોચ્છ્વાસ ઇંડા વિ.માં હોય છે પણ અપૂકાય વગેરેમાં એ પણ ઘટી શકે નહીં.

શાસ્ત્રકારોએ શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા અલગ ગણાવી છે. (સ્થૂલ પ્રાણવાયુ એ તો ઔદારિક વર્ગણા છે) શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ આ શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલ ગ્રહણ કરવાની શક્તિરૂપ છે. એના દ્વારા ગૃહિત શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા પુદ્ગલ આહારની જેમ જ જીવવાની ક્રિયામાં પ્રચંડ ઉપષ્ટમ્બક બની રહે છે. એટલે તળાવ વગેરેના પાણીમાં અડધો કલાક બાહ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ વગર પણ માણસ જીવી શકે છે અથવા પ્રાણાયામ કરતા કરતા શ્વાસોચ્છ્વાસને અડધો એક કલાક સુધી થંભાવી દે છતાં પણ જીવતા રહે છે તે આ શ્વાસોચ્છ્વાસપર્યાપ્તિ દ્વારા ગૃહિત થયેલા શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલના ઉપષ્ટમ્બકના પ્રતાપે એ વાત જુદી છે. કેટલાક પ્રાણીઓ

બાહ્ય શ્વાસોચ્છ્વાસ વગર દીર્ઘકાળ જીવી શકતા નથી. નાકથી કે વગર નાકે બાહ્ય પ્રાણવાયુ ગ્રહણ ક્રિયામાં ફેફસા વગેરે અનેક કારણો હોઈ શકે છે. જેમાં શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ ગૃહીત શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલો એ મહત્ત્વનું અંતરંગ કારણ હોઈ શકે છે.

(૫) ભાષા પર્યાપ્તિ :- એજ રીતે ભાષાશક્તિ પણ સૂક્ષ્મ રીતે સર્વ શરીરમાં અમુક પ્રકારના પુદ્ગલોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેના બળથી જીવ બોલી શકે છે. સ્થૂલથી કંઠ, તાલુ વગેરે સ્થાનોના પુદ્ગલોમાં આ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આ શક્તિ પણ જીવે ગ્રહણ કરેલા શરીરના જ પુદ્ગલોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

(૬) મન: પર્યાપ્તિ :- એજ રીતે મન:શક્તિ પણ સર્વ શરીરમાં જ્ઞાનતંતુમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સ્થૂલ દૃષ્ટિએ તે અમુક ભાગમાં હોય. વાસ્તવમાં બધે ઓછે વત્તે અંશે હોય માટે મન:પર્યાપ્તિ પણ નિર્માણથી માંડીને મરણ સુધી આહારથી પોષાતી રહે છે. આ રીતે આહાર દ્વારા શરીર અને શરીરની વિશિષ્ટ શક્તિઓ (ઇન્દ્રિયથી મન સુધીની) જીવની શક્તિથી નિર્મિત થાય છે માટે પર્યાપ્તિ જીવની કહેવાય અને પુદ્ગલમાં શક્તિનું નિર્માણ થાય છે માટે પુદ્ગલની શક્તિને પણ પર્યાપ્તિ કહેવાય છે તેનાથી યુક્ત જીવ તે પર્યાપ્તિ કહેવાય.

પર્યાપ્તિ જીવ પોતાના પુરુષાર્થ અને પરાક્રમ દ્વારા અનેક કર્મ બાંધે છે. કર્મબંધનના કારણોમાં જીવના પુરુષાર્થને યોગ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન :- યોગ કોને કહેવાય ?

ઉત્તર :- જીવના પ્રવર્તમાનવીર્યને યોગ કહેવાય. ક્ષયોપશમ કે ક્ષાયિક લબ્ધિવીર્યને યોગ ન કહેવાય. પુદ્ગલમાં કે પુદ્ગલ દ્વારા જીવના

પ્રવર્તમાનવીર્યને યોગ કહેવાય. આ યોગ વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ કે ક્ષયપૂર્વક શરીરનામકર્મના ઉદયથી પ્રવર્ત છે. શરીરનામકર્મનો ઉદય જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી યોગ હોય છે. તૈજસ-કાર્મણ બે શરીર અનાદિ છે. બે શરીરનો ઉદય અનાદિ છે. અને ૧૩ મા ગુણસ્થાનકના ચરમ સમય સુધી છે ત્યાં સુધી યોગ છે. જે શરીરનામકર્મનો ઉદય હોય તે શરીરના પુદ્ગલો જીવ યોગ દ્વારા ગ્રહણ કરે. ઔદારિક / વૈક્રિય / આહારક શરીરના પુદ્ગલને કર્મપ્રકૃતિમાં આહારવર્ગણા કહી છે. તેથી આ પુદ્ગલ ગ્રહણ કરતા કરતા આહારી કહેવાય છે. તૈજસ અને કાર્મણથી જીવ આહાર કરે છે તેમ ઉત્પત્તિના પ્રથમ સમયે કહેવાય છે તેમાં કાર્મણશરીર બે પ્રકારનું છે. સર્વકર્મરૂપ અને એના એકદેશ શરીરનામકર્મરૂપ. તેમાં પણ ઔદારિક શરીરનામકર્મના ઉદયથી તૈજસશરીર-કાર્મણશરીરના ઉદયરૂપ યોગથી જીવ ઔદારિક પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે છે. પ્રથમ સમયે જીવ કાર્મણયોગથી આહાર કરે છે એવો એક મત છે. બીજો મત ઔદારિક મિશ્રયોગથી આહાર કરે છે એવો છે. યોગ પુદ્ગલના આધાર ઉપર છે. પુદ્ગલનો આધાર ઔદારિક / વૈક્રિય / આહારક શરીર ઉપર મુખ્ય છે માટે વિગ્રહગતિમાં કાર્મણયોગ હોવાથી અલ્પ છે.

પર્યાપ્તિ ઔદારિક / વૈક્રિય / આહારક શરીરમાં થાય છે માટે વિગ્રહગતિમાં એ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાના નથી તેથી પર્યાપ્તિ શરૂ થતી નથી માટે પર્યાપ્તિ આહાર પુદ્ગલમાં ઉત્પન્ન થયેલ શક્તિ વિશેષરૂપ છે. માટે જીવ આહારના નિયમન-વિશોધન દ્વારા પર્યાપ્તિ-જન્ય શક્તિઓને વધારે છે અને વિપરીત કરવાથી ઘટાડે છે તેથી પુદ્ગલ દ્વારા મનની શક્તિની પણ વધઘટ થાય છે. વાચિકશક્તિમાં પણ વધઘટ થાય છે. શ્વાસ ક્રિયામાં પણ મજબૂતાઈ-વિક્ષેપ આવે.

ઇન્દ્રિયોની શક્તિ પણ વધે-ઘટે. શારીરિક શક્તિમાં અને ખોરાક ગ્રહણ તથા પરિણમન શક્તિમાં પણ વધઘટ થાય. આ બધી શક્તિઓ જેમ આહાર આધીન છે તેમ આહાર પરિણમનને આધીન છે. વ્યાયામ / પ્રસન્નતા / કાળ / ક્ષેત્ર વગેરે દ્વારા આ પરિણમન શક્તિમાં ફેરફાર વધ-ઘટ થાય છે. પર્યાપ્તિનું મૂળ કારણ જીવનો પર્યાપ્તિ નામકર્મનો ઉદય છે. જીવનો પુદ્ગલમાં (આહાર) ઉચિત વ્યાપાર, શરીર વગેરે શક્તિનિર્માણકારણ અને ઉપષ્ટંભક કારણ છે જ્યારે અનુચિત વ્યાપાર એ નાશક કારણ છે, દ્વાસ કરનાર કારણ છે એ રીતે શરીર, ઇન્દ્રિય, મન ઉપર અસર કરનાર ગરમી / શરદી / શ્રમ / ચિંતા / પ્રસન્નતા વગેરે ઘણા બાહ્ય-અભ્યંતર કારણો પણ છે, જે પર્યાપ્તિ જન્ય શક્તિઓમાં વધઘટ કરે છે અને સંપૂર્ણ નાશ પણ કરે છે.

સમતા ધરો ભવજલ તરો

આપણે ત્યાં શાસ્ત્રમાં સામાયિકનો ક્રમ બતાવ્યો (૧) શ્રુત સામાયિક (૨) સમ્યક્ત્વ સામાયિક (૩) દેશવિરતિ અને (૪) સર્વવિરતિ.

આમાં શ્રુતસામાયિક વગર પાછળના ત્રણ ન હોય. એનો અર્થ આપણી વિચારણામાં શ્રુત=સાંભળેલા જ્ઞાનના બળથી સમતા રહે તો આરાધના. વિચારણામાંથી સમતા ગઈ તો બધું ગયું. આહારાદિ સંજ્ઞા-વિષય-કષાય-વિપરીત પરિસ્થિતિ સામે આપણી વિચારણા ડામાડોળ થાય તો શ્રુત સામાયિક જાય અને તે જતા પાછળના બધા જ સામાયિક જાય. ડ્રાઈવર ઉતરી જતા ગાડી આગળ ચાલી શકતી નથી, ઍજિનમાં ખોડ આવતા પાછળના ડબ્બા કાંઈ કામના નથી હોતા.

વિચારમાં સંકલેશ-ડામાડોળતા તે શ્રુતસામાયિકને નષ્ટ કરવા સાથે બાકીના ત્રણોયનો નાશ કરે છે. ગુરુભગવંતે મહાત્માઓની સેવા કરનાર બાહુ-સુબાહુ મુનિની જ્યારે પ્રશંસા- ઉપબંહણા કરી ત્યારે પીઠ-મહાપીઠ મુનિથી સહન ન થયું અને વિચારમાં ડામાડોળતા આવી, સમતા ગઈ કે ગુરુ તો “કરે તેનું ગાય”. આ વિચારે ઠેઠ મિથ્યાત્વે ઉતારી દીધા, સ્ત્રીવેદ આપ્યો.

પ્રશ્ન :- આ શ્રુત સામાયિકને પકડવા-ટકાવવા શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર :- શ્રુત સામાયિકને ટકાવવા પ્રથમ આચારાધ્યયન અને બીજું ભાવાધ્યયન જોઈએ. જેમાંથી સંવેગ-નિર્વેદ ઉત્પન્ન થાય તેવા શ્લોકો આત્માને શ્રુતસામાયિક આપે છે. દા.ત. શાંતસુધારસ-અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ જેવા ગ્રંથો જ્યારે જ્યારે પાઠ પરાવર્તન કરીએ ત્યારે સમતા પ્રાપ્ત થાય. માત્ર શબ્દ બોલવાથી કામ ન ચાલે. મનમાં તેના અર્થનો ઉપયોગ પણ રાખવાનો.

તેથી જ અધ્યયનમાં વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરનારા ગ્રંથોનું ભણાતર પહેલા કરવાનું કહ્યું, જેથી ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં સંકલેશ ન આવે. ભાવ વધતો રહે. સમતાનું કારણ વૈરાગ્ય છે તેથી જેને સમતા જોઈતી હોય તેણે વૈરાગ્યને મજબૂત બનાવવો અને વૈરાગ્ય લાવવા તેને લગતા ગ્રંથોનું વાંચન મનન અવશ્ય કરવું.

જેની વાતમાં-વાણીમાં-વર્તનમાં વૈરાગ્ય ન દેખાય તેવાને ભાવધર્મ આવે નહીં, આવેલો ટકે નહીં.

આગંતુક વિચારથી આવેલી સમતા તે શ્રુતસામાયિક અને તે ટકી રહે તો અભ્યાસ દ્વારા કાલાંતરે સમ્યક્ત્વ સામાયિક આવે. પથરાળ જમીન પર પાણી વહે તો પથરો ઠંડો-ભીનો થાય પરંતુ તે થોડા સમય પૂરતો તેમ જ્યાં સુધી શ્રુતની વિચારણા ત્યાં સુધી શ્રુતસામાયિકવાળો આત્મા સમતાવાળો રહે. પણ જમીને જે પાણી ચૂસ્યું તે વધુ સમય રહે. પાણી દ્વારા જમીનમાં ચીકાશ ઉભી કરે તેમ વારંવારના અભ્યાસ દ્વારા હૃદયમાં જે ભીનાશ-ચીકાશ ઉભી થાય તે લાંબો સમય રહે. આ સમતાને સમ્યક્ત્વસામાયિક કહેવાય.

ધમધોકાર વરસાદમાં માત્ર ઉપરના ક્ષાર ધોવાય, અંદરના નહીં અને ધીમે ધીમે પડે તો માટીના અંદરના ક્ષારોનો પણ નાશ કરે

તેમ આગંતુક સમતા આગંતુક લાભ કરે અને સ્થાયી સમતા સમ્યક્ત્વ સામાયિક ચિરકાલીન લાભ કરે.

ઝાડના મૂળીયા કેટલે ઊંડે સુધી ? પાણી છેક નીચે સુધી હોય તેવું નહીં પણ તે મૂળીયા જમીનમાંથી, વાતાવરણમાંથી પાણી મેળવી લે છે તેમ સમ્યક્ત્વ સામાયિકવાળાને કાયમ માટે બધી જ વાતોમાં વૈરાગ્ય મળતો રહે કારણ કે તેની આંતરિક પરિણતિ સમ્યક્ત્વના બળથી છે.

દેવ-ગુરુ-ધર્મની ભક્તિવાળા આત્માને વૈરાગ્ય ન હોય તો એ ભક્તિ ઔપચારિક સમજવી. આત્મામાં જેમ વૈરાગ્ય વધે તેમ સાંયોગિક પરિસ્થિતિમાં આત્મા ઉપરછલ્લો ભાવ રાખે.

આચારની જોડે જ્ઞાન ભળે તો વૈરાગ્ય મજબૂત બને તેથી કુલકો ગોખવા, પાઠ કરવા અને જીવનમાં વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થાય તેવા પ્રયત્નો કરવા. બાહ્ય આચારોની જેમ મનને પણ સુધારવા વૈરાગ્યવાસિત બનાવવા દૃઢ થવું. વૈરાગ્યની દૃઢતા સમ્યક્ત્વને દૃઢ બનાવે છે.

પૂજ્યપાદ ગચ્છાધિપતિ આચાર્યદેવ
શ્રીમદ્વિજયજયઘોષસૂરીશ્વરજી મહારાજાનો

સાહિત્ય વૈભવ

૧. ભાવનાનું ઉદ્ધાન (બીજી આવૃત્તિ)	૧૩.૦૦
૨. ચલો શાંતિ કે ઉપવન મેં (હિંદી)	૧૦.૦૦
૩. ચિત્ત સૌંદર્ય (બીજી આવૃત્તિ)	૮.૦૦
૪. દર્શન સુધા (બીજી આવૃત્તિ)	૨૮.૦૦
૫. કર્મકલંકકુ દૂર નિવારો	૧૧.૦૦
૬. પંચસૂત્ર સ્વાધ્યાય	૧૦.૦૦
૭. ચિંતન ચંદરવો (બીજી આવૃત્તિ)	૧૬.૦૦
૮. વહે મીઠી વાણી (ત્રીજી આવૃત્તિ)	૧૬.૦૦
૯. હીરો એક પાસા અનેક	૩૦.૦૦
૧૦. ગુરૂવંદન પચ્ચક્ષાણા ભાષ્યના રહસ્યો (બીજી આવૃત્તિ)	૨૫.૦૦
૧૧. એક ઉડ્ડયન મુક્તિ ભણી (બીજી આવૃત્તિ)	૧૬.૦૦
૧૨. પાને પાને વસંત	૨૦.૦૦
૧૩. અમૃતવાણી લો પીછાણી	૧૬.૦૦
૧૪. સાધનાથી સિદ્ધિ ભણી	૨૫.૦૦
૧૫. શ્રાવક જન તો તેને કહીએ	૧૨.૦૦
૧૬. વાચના વહેણ	૨૫.૦૦
૧૭. આગમ દરિયો રત્ને ભરિયો	૪૦.૦૦
૧૮. ગીતાર્થની વાણી અનુભવની ખાણી	૧૬.૦૦
૧૯. ચિંતનયાત્રાથી ચેતન યાત્રા	૩૦.૦૦
૨૦. ભીના હૈયાનો લીલો વૈભવ	૨૮.૦૦
૨૧. સફર : માનવથી મહામાનવની	૩૦.૦૦